69
1 E
67

75 75 | ~~40 B 18~~
F D
19 | 4 : — 8 . E 15

Digitized by Google

VRBIS ROMAE TOPOGRAPHIA B. MARLIANI AD FRANCISCVM REGEM GALLORVM EIVSDEM VRBIS LIBERATOREM INVICTVM.

Adiecta priori eiuſdem auctoris topographiæ editioni in hoc opere ſunt.

Vrbis, atque inſignium in ea ædificiorum deſcriptiones, compluráque alia memoratu digna.

Errores nonnulli ſublati.

Tituli, inſcriptionèsque non aliter, quàm ipſis inerant marmoribus, emendatiſſime expreſſi, qui ab alijs hactenus neglecto ordine, & perperam in lucē editi inueniuntur.

Biblioteca Naz. Roma

B. 5.

Cum Priuilegio Pauli. III. Pont. Max. cuius exemplum in fine libri impreſſum eſt.

15. 2. 61.

FRANCISCO REGI GALLORVM VRBIS ROMAE LIBERATORI INVICTO

B. MARLIANVS. S. D.

ROMANI Illi priſci inuictiß. Rex cum maioribus, magiſque neceſſarijs rebus animum adieciſſent, huius urbis pulchritudinem cõtemnere uiſi ſunt. Poſteri uero, atque ij præſertim, qui Imperatorum memoria fuere, multo labore, ſumma arte, ſummáque impenſa innumerabilibus, & præclariſſimis, ac penè immortalibus ædificijs eam ornauere. Quæ tametſi maiori ex parte iniuria temporum (ut in hominum uita nihil eſt perpetuum) interiere: reliquiæ tamen, ac ruinæ illorum, quæ hodie extant, adeo ſunt immenſæ, & mirandum in modum ſe extollunt, ut ab extremis orbis partibus plurimos ad ſe ſe uiſenda ingiter, & alliciant, & attrahant. Qui eas contemplantes, rerum magnitudine ita obſtupeſcunt, ut ab illorum contemplatione uel inuiti abſcedant, contendántque fieri non poſſe, ut, aut ciuium Romanorum opera, aut Regum potentia, aut ullis principum diuitijs, ſed uel Gigantum manu, uel diuina potius uirtute ædificia illa fuerint excitata. Hæc igitur incredibilis tantarum rerum admiratio eò nonnullos iure optimo adduxit, ut de eis iuſta uolumina conſcriberent, animaduertentes harum rerum cognitionem exteris hominibus, quibus uiſendi urbem copia non eſt, iocunditati futuram, ſtudioſis uero omnibus, & ad uaria auctorum loca explicanda neceßariam, nedum conducibilem, fore. Scripſere autem illi (quod pace ipſorum dixerim) nullo penè diſcrimine uera pariter, & falſa, apta, atq; inepta. Tamen eos, qui primi omnium hanc ſcribendi prouinciam aggreßi ſunt, ob eam cauſam non indignos laude exiſtimamus, quòd ad plura, utilioráque inuenienda, uiam poſteris oſtendiſſe uidemus. Nos tamen uiam aliam planiorem, certiorémque ingreßi hanc ſecundam editionem eò adduximus, ut non tam de eadem re editionem, quàm nouum aliquod inuentum præſtitiße uideamur. Sublatis. n. aliquibus rebus, quæ minus ad operis inſtitutum facere uidebantur, adiectiſq; quamplurimis, ſine quibus opus imperfectum uideri poterat, additis etiam ipſius urbis, quorundamq; inſignium ædificiorum deſcriptionibus ad exemplar accurate expreßis, id effecimus, ut unumquodq; ædificium in qua parte poſitum fuerit, hodiéque extet, facile dignoſci poßit. Quam ob rem hoc opus legens Rex amplißime, urbem illam cognoſces, quam ab hoſtibus dolo captam, crudeliter direptam, turpiter in ſeruitutẽ ſæpe redactã maiores tui, tùq; ipſe illorum ueſtigia ſecutus, in priſtinam libertatem reſtituiſtis. Magno. n. exercitu celeriter comparato inuitos eos, quippe qui hanc urbem perpetuam ſibi ſedem delegerant, hinc abire coegiſti. Quod beneficium quàm magnum ſit, te optime cogniturum, incredibilémque uoluptatem capturum exiſtimauimus, ſi ea, quæ ſeruaſti, quibus ſalutem dediſti, oculis cerneres. Et quanquã præclari huius facinoris nulla hic ſit inſignis memoria, tamen nemo eſt, qui non ingenue fateatur, Romam plus tibi, quàm Decijs, quàm Camillo, quàm Fabijs, quàm cæteris denique ciuibus, qui eam conſeruarunt, ſe debere. Ii enim pro patria, pro ſuis fortunis, pro coniugibus, ac liberis uitam exponere non dubitarunt. Tu uero pro aliena urbe, pro exteris ciuibus, pro eorum templis, aris, ac focis, ſola pietate, ſola religiõe tot labores ſuſtinuiſti, tot pericula ſubyſti, tãtos ſumptus feciſti, ut tuum, magis quàm illorum, & maius, & præclarius beneficium fuiſſe nemini ſit dubium. Quapropter Chriſtianißimi cognomẽto, quo ſummi, ijdémque prudẽtißimi Põtifices maiores tuos appellari uoluere, iure optimo te nunc appellamus: Meritòq; nos hoc tibi opus dicamus, præſertim quod (ut à Re. Georgio Arminiaca Epiſcopo Ruthenẽſi legato tuo accepimus) ſoles, cũ à publicis negotijs, & laboribus bellicis es uacuus, de his præclaris ædificijs doctos interrogare, plurimúmque horum cognitione delectari. Ex

quo illud profectò apparet, quod ab omnibus ferè prædicatur, te ſcilicet omni diſciplinarum genere ornatum eſſe, tèq; eiſdem uehementer oblectari, atq; id propterea te unum ex principibus omnibus hac ætate doctis fauere, eóſque ſummopere amplexari. Quo fit, ut non arbitrer (quod nonnulli putarunt) me temere feciſſe, quód te multis laboribus, & curis diſtrictum hoc munuſculo interpellauerim, quoniam accipientis, & eiuſdem prudentis idem ſemper eſt animus: Dantis uero non fortunam, sed meritum potius, & uirtutem ſpectare. Tametſi de omnibus rebus tuis optime ſperamus, futurumq; breui confidimus, ut quo magis repentina, & uehemens fuerit tempeſtas, eo citius fracta furorem deponat. Præcipuè quòd quemadmodum Deus Opt. Maxi. (ut in ſacris literis legimus) pro pijs Regibus certare ſolitus eſt, ſic dubitandum non eſt, quin & pro te Chriſtianiſſimo Rege ſit certaturus, qui quidem eius domicilium, eius templa, eius ſacra, eius miniſtros, ſummum denique Pontificem ex faucibus, non hominum, ſed immaniũ ferarum ſæpenumero eripuiſti. Poſſemus hic multa alia beneficia, non in hanc ſolum, ſed in multas alias Italiæ ciuitates à te collata recenſere, clementiam tuam indicare, munificentiã oſtendere, cæteráſque uirtutes animi eximias commemorare, uerum non eſt præſentis temporis, aut loci: præſertim quod ſi efficiendum eſſet, uideo me id præſtare nequaquam poſſe. Quoniam (ut Pindarus in Pythiis inquit) ἀρεταὶ δ᾽ αἰεὶ μεγάλαι πολύμυθοι. Igitur satis erit quod attigimus: quo omnes probe norint, me non temere has lucubrationes tibi Regi optimo conſecrauiſſe. Quæ ſi tuo iuditio exactiſſimo, ſingularique prudentia longe inferiores uidebuntur, non munus, ſed meum potius dantis animum conſyderes, rogo. Vale.

Actus quid.21.
Aditus capitolij quot.20.
Aedes ſacræ quæ.28.
Aequimelium.51.
Aerarium ubi.21.41.
Agger Tarquinij.6.85.
Agon.104.
Ager Lucullanus.96.
Agonalia.104.
Alba.1.
Albula.104.
Almon.70.
Alta Semita.89.
Ambitus quid.89.
Ambitus urbis.5.6.8.9.11.
Ambulationes Octauij.18.
Ambulatio Craſſipedis.16.
Amphiteatrum quid.72.
T.Veſpaſiani.78.
Statilij Tauri.72.
Claudij imp.77.96.
Angiportus Cliui Capitolij.20.
Antrum Fauni & Pici.67.
Antrum Cyclopis.78.
Anio flu.115.
Apodyteria.69.
Aquæ urbis.76.
Aqua ex Tiberi Ro.uſos eſſe. 72.
Aquæ ductus cur inuenti.72.
Aquarum utilitas.72.
Aquarum libra.73.
Aquæ piſcinis exceptæ.73.
Aquæ ſignino purgabantur.73.
Aquarũ ductuũ ſtruẽdi modꝰ. 73.
Aquarum menſura.73.
Aquas deducendi ius.74.
Aqua caduca quæ.74.
Aquarum uenditores.74.
Aquarum Vectigal.74.
Aquarum ius non tranſit ad emptorem.74.
Aquarum Curatores.74.75.
Aquarũ Procurator.74.
Aquarũ fiſtularũ collocatio.74.
Aquarũ Calix.74.
Aquarũ Caſtellum.71.74.
Aquarum Lacus.75.
Aquariorum cura.75.
Aquas Oletantium pœna.75.
Aquas ſurripientiũ pœna.75.
Aquarum reditus.75.
Aquarũ Familiæ duæ.75.
Aquarum Tutela.75.
Aquarũ redẽptorũ Cura et ius.75
Aquarum ductus trãs tiberim deriuati.76.
Aquarũ ductuũ ruinæ cauſa.76.
Aquarum ductus duplices.76.
Aquarum ductus ex ſaxo quadrato.76.
Aquarum ductus à Gotthis inſtaurati.76.
Aquarũ oĩum quot Quinariæ.76
Aqua Appia.17.118.
Auſeia.83.
Auguſta.110.
Anio uetus.76.117.
Anio Nouus.76.117.
Alexandrina.104.
Alſietina.110.
Claudia.76.
Iulia.83.
Martia.82.
Mercurij.119.
Sabatina 112.
Tepula.83.
Traiana.76.
Virgo.83.96.
Ara Accæ Larentiæ.53.
Appollinis.119.
Aij.32.
Cæſaris.37.
Conſi.3.61.
Ditis Patris.104.
Febris.36.
Herculis.3.56.
Iunonis Iugæ.31.
Iouis Elicij.67.
Iouis Inuentoris.66.
Iouis Viminei.87.
Iouis Piſtoris.24.
Maxima.56.
Martis.17.
Malæ Fortunæ.85.
Murceæ.67.
Neptuni.100.
Saturni.20.21.
Septimiana.17.
Arcus, & Fornices.
Camilli.94.
Conſtantini.67.
Domitiani Imp.97.
Fabianus.42.
Gratiani.104.
Gordiani.82.
Gallieni.82.
Horatij Coclitis.59.
L. Septimii.38.53.
Romuli.32.
Sertinii.61.
Traiani.93.
Tyberii Cæſ.101.
Veſpaſiani.47.
Area Capitolina.95.
Area Flaminij.95.
Armamentarium.78.
Armiluſtrum.65.
Argiletum.51.
Argiletum Imum.50.
Arx Capitolii.23.
Aſylus.19.52.
Atrium Capitolij.24.
Libertatis.67.
Mineruæ.43.
Palatij.33.
Pompeii.101.
Scauri 34.
Titi Imp.79.
Traiani.92.
Veneris.48.
Veſtæ.30.
Auguratorium.36.
Auentinus Mons.65.
Auentinus cur ominoſus.6.
Auentini ambitus.6.

B

Baſilica quid, et cui uſui.43.
Aemilia.63.
Caii & Lucii.82.
Opimii.34.
Portia.43.
Pauli Aemilii.41.
Sempronia.52.
Seſimini.85.
Balnea quæ.69.
Balnearũ genera.69.
Balnea Penſilia.69.

Pauli Aemilii.88.
Palatinæ.35.
Bibliotheca Auguſti.35.
Maiorum.:4.
Octauiæ.94.
Traiani.93.
Vulpia.88.
Buſta Gallica.49.

C

Capitolium unde.18.
Capitolium à quo extructũ.18.
Capitoliũ ex ſaxo quadrato.18.
Capitoliũ quoties arſit.18.
Capitoliũ à quib. inſtauratũ.19.
Capitolij Limina ænea.18.
Capitolij Tegulæ inauratæ.18.
Capitolium Vetus.89.
Campus Agrippæ.94.
Exquilinus.85.
Flaminius.99.
Floræ.101.
Martius.5.94.
Martialis.78.
Sceleratus.90.
Tiberinus.94.
Viminalis.88.
Vaticanus.17.
Capena Ciuitas.16.
Capita Bubula.36.
Caput æneũ Commodi.26.
Carcer Tullianus.38.
Carcer Pl. Ro. 51.
Caſa Fauſtuli.34.
Caſa Romuli.19.36.
Caryatides.102.
Caſtra Peregrina.72.
Caſtra Pretoria.10.119.
Caſtrũ Cuſtodiæ.116.
Caſtellarius.74.
Carinæ.79.
Cella Concordiæ.28.
Iouis.22.
Iunonis.22.
Mineruæ.22.
Cenatio Iouis.36.
Circus quid, & unde.59.
Circus cui uſui.59.
Alexandri.104.
Caracallæ.119.
Floræ.91.
Flaminius.99.
Intimus.63.
Maximus.59.
Neronis, & Caij.111.
Clauus Annalis.22.
Claudiani titulus.92.
Cliuus Capitolinus.20.
Publicus.66.
Suburranus.82.
Victoriæ.4.
Vrbicus.84.
Clitelæ.114.
Cloaca.106.
Cloaca Max.106.
Clypeus Martis.25.
Cœlius Mons.71.
Cœliolus.70.
Coloſſeus unde.78.
Coloſſus quid, & unde.78.
Apollinis.35.
Martis.100.
Neronis.84.
Iouis.101.
Comitium.37.43.
Columna Antonini.95.
Bellica.98.
Cæſaris.43.
C.Duellij.42.
C.Mœnij.42.
Lactaria.50.
Mænia.44.
P.Mancini.63.
Roſtrata.25.
Traiani.93.
Columnæ areæ quatuor.25.
Collis Hortulorum.91.
Compita urbis quot.10.
Conditorium.89.
Conſualia.61.
Cremera Flu.4.
Curia quæ.28.
Calabra.19.
Hoſtilia.28.43.71.
Nouæ.44.
Octauiæ.50.
Pompei Magni.101.
Saliorum.36.
Veteres.3.28.43.79.
Curiarum duo genera.28.

D

Deum unum tantum.36.
Dies Comitiales.43.
Digitus quid.73.
Digitus Rotundus.73.
Digitus Quadratus.73.
Diribitorium.94.
Diuidiculum.74.
Doliola quæ.43.
Domus urbis Romuli.4.
Anci Martij.47.
Auguſti.36.
Aeliorum.82.
Balbini.81.
Catilinæ.34.
Ciceronis duæ.36.
Caſsij.49.
Calui Oratoris.36.
Cæſaris.36.45.86.
Corneliorum.88.
Claudij Centimali.77.
C.Aquilii.87.
Coruini.93.
Fl.Sabini.89.
Faberij ſcribæ.67.
Gordiani Imp.82.
Hortenſij.36.
Itali regis.67.
Iunij Senatoris.78.
L.Amerimni.32.
Lateranorum.72.
Læliæ.86.
L.Craſsi.36.
Manlij.23.
Milonis.20.
M.Flacci.36.
M.Antonij.49.
Mamurræ.77.
Mœnij.43.
Martialis.91.
Numæ.30.
Neronis.84.
Octauiæ.94.
Ouidij poetæ.32.
Publicolæ.34.

Pompei tres.62.81.
Phylidis.67.
P.Africani.52.
Pom.Attici.89.
Pincij Senatoris.91.
Q.Catuli.36.
Q.Ciceronis duæ.81.
Romuli.36.
Ser.Tullij.35.84.
Scauri.34.
Salluſtij.89.
Syllæ.36.
T.Tatij.23.
Tarquinij Priſci.32.
Tarquinij Superbi.30.
Tiberij Imp.36.
Tetricorum.78.
T.Clau.Clypei.78.
Traiani.66.
Titi Veſpaſiani.79.
Viturbij.37.
Vani.37.
Virgilij Poetæ.85.
E
Emporium.63.
Epulones.65.
Equiria.94.
Equus Fidiæ.89.
Cæſaris.43.
Conſtantini.43.
Domitiani.40.
Praxitelis.89.
Traiani.92.
Euripus.59.
Exquiliæ.79.
F
Fauiſſæ.24.
Faſti in æde Herculis.100.
Feretrius Iupiter.19.
Ficus Ruminalis.31.45.
Figuli ubi.63.
Figulorum collegia quot.63.
Fiſtulæ ſolutæ.74.
Flora.91.
Forum Auguſti.47.
Archimorij.91.
Boarium.52.
Cupedinis.57.
Cæſaris.48.
Eſquilinum.85.
Latium.37.
Magnum.37.
Neruæ.48.
Olitorium.50.
Piſcarium.56.
Romanum.37.
Suarium.94.
Salluſtij.89.
Tranſitorium.48.
Traiani.92.
Fons Cœruleus.76.
Fons curtius.76:
Fons Piconia.83.
Fons Fauni, & Pici.67.
Foſſa.Quiritium.5.6.
Fraſcatum.96.
G
Gabii.118.
Galicanum.16.
Germalus.34.
Græcoſtaſis.33.
H
Heretum.114.115.
Hippodromus.113.
Hylerna.65.
Horrea Po.Ro.17.63.
Horti Auſiniani.117.
Cæſaris.110.
Domitiæ.89.
Epaphroditiani.84.
Galbæ Imp.120.
Mecœnatis.85.
Martialis.111.
Neronis.111.
Pallantiani.84.
Salluſtij.89.
Terentiani.119.
I
Ianiculus Mons.18.
Ianiculum.109.
Ianus Geminus.40.
Ianus ſeptimianus.17.
Ilex Sacra.111.
Inſulæ Tiberinæ origo.107.
Iugerum quid.21.
Iuturna.96.
Iuno Moneta.23.
Iupiter Opt.Max.22.
L
Laurentalia.10.
Latomiæ.38.
Lacus Iuturnæ.96.
Lacus Curtius.40.
Lauacra uirilia.69.
Lauacra Muliebria.69.
Lauacrum Agrippinæ.87.
Lauacrum Decij Imp.66.
Leuicanum.118.
Lemonia tribus.120.
Leges à Romulo latæ.26.
Libri Sibyllini ubi ſeruati.22.
Lignarij ubi.63.
Literæ Hieroglyphicæ quæ. 61.
Lituus Romuli.36.
Lychnuci.35.
Locus Palladij.35.
Locus Mercurio ſacer.119.
Lupercal.31.
Lupercalia.31.
Lupanaria.62.
Lucullanus Ager.96.
Lucus Aſyli.119.
Aegeriæ.119.
Camœnarum.16.119.
Exquilinus.82.
Fagutalis.84.
Honoris.119.
Iunonis Lacinæ.85.
Petilinus.14.
Querquetulanus.85.
Veſtæ.30.
Lucaria feſta.115.
Ludi Megalenſes.35.
Ludi Piſcatorij.110.
Ludi Circenſes.59.
Ludi Conſuales.61.
Lupi Piſces ubi capiebātur.107.
M
Manſiones Albanæ.72.
Macellum Magnum.78.
Macellum Liuianum.82.
Mauſolæum Aug.97.
Malum Punicum.89.

Manalis Lapis.119.
Menſura urbis.11.
Metæ in Circo.59.
Meta Sudans.78.
Milliarium Aureum.40.
Miagirus Deus muſcarum.55.
Montes Vrbis ſeptẽ.10.
Montium Diuiſio.11.
Montes ruderib.creuiſſe.73.
Mons Apollinis, & Clatræ. 89.
Citatorum.95.
Capitolinus.18.
Murceus.65.
Querquetulanus.71.
Romuleus.33.
Remurius.65.
Saturnius.1.4.18.
Tarpeius.18.
Vaticanus.111.
Moles Hadriani.113.
Muri ex ſaxo quadrato.5.18.
Murorum extenſio.8.
Muri reſtitut.8.
Muri an in priſcis fundamẽtis.8.

N

Natatoria.69.
Naualia ubi.11.105.
Naumachia Circi max.60.
Cæſaris.110.
Domitiani.97.
Neronis.111.
Nemus Alexandri Imp.104.
Noſſocomium.108.

O

Obeliſcus quid.61.
Obeliſcus cur inuentus.61.
Obeliſcus ex quo lapide.62.
Obeliſcus à quo inuentus.62.
Obeliſc⁹ primus Ro.aduect⁹.62.
Obeliſcus in Circo max.62.
Campi Martij.62.97.
Vaticani, Caij.Imp.62.111.
Ad Mauſolæũ Aug.duo.62.98
In Hortis Salluſtij.62.89.
In Circo Caracallæ.119.
Extra P.S.Laurentij.117.
Officinæ Monetæ.23.41.
Officinæ Minij.91.
Ouilia.95.

P

Pagus Lemonius.120.
Palladium ubi.35.
Palantium.1.
Palus Capreæ.104.
Palatinus Mons.33.
Palatium unde.33.
Antonini Pij.95.
Conſtantini.69.72.
Çaracallæ.69.
Decij Imp.87.
Dioclitiani.88.
Licinianum.82.
Neruæ.48.
Pincij Senatoris.14.
Seſorianum.72.
Palatiar ſacrificium.37.
Pantheon.102.
Penates qui.22.
Pila Oratia.43.
Pila Tiburtina.91.
Piſcina Publica.70.
Pyramides unde.63.
Pons Ceſtius.109.
Caligulæ in foro.38.
Campi Martij.95.
Fabricius.108.
Hælius.109.
Ianiculenſis.109.
Lepidi.106.
Lucanus.117.
Mamæus.117.
Numentanus.115.
Palatinus.106.
Miluius.109.
Herculis.108.
Sacer.106.
Sublicius.5.106.
Salarius.115.
Triumphalis.18.109.
Pomerium quid, & unde.9.
Pomerium urbis Romuli.3.
Pomerium à quibus ꝓpagatũ.9.
Pomerium à quib. propagari potterat.6.9.
Pomonal.120.
Portæ Iani.5.
Portæ urbis, quot.10.
Portæ urbis Romuli.3.4.
Porta Agonenſis.14.
Aurelia.17.
Carmentalis.4.
Collatina.14.
Collina.14.
Cœlimontana.15.
Capena.16.
Catularia.10.
Exquilina.15.
Flumentana.14.
Figulnenſis.10.
Ferentina.16.
Fontinalis.17.
Gabiusa.16.
Ianualis.4.
Labicana.11.15.
Latina.16.
Lauernalis.10.
Mutionis.4.11.
Mugiona.4.
Munutia.10.
Neuia.15.
Naualis.17.
Pandana.4.
Palatij uetus.33.
Piacularis.10.
Quirinalis.14.
Querquetulana.15.
Romana.4.
Romanula.11.
Ratumena.10.
Randuſcula.10.
Rarana.117.
Scelerata.4.
Saturnia.4.
Saginalis.10.
Salutaris.10.
Stercoraria.10.20.
Trigemina.6.16.
Triumphalis.18.
Viminalis.14.
Porticus Aemiliæ.63.
Antonini Pii.95.
Concordiæ.28.
Conſtantini.24.
Circi Max.59.

Cn.Octauij.100.
Corinthia.100.
Fauſtinæ.42.
Fori Auguſti.48.
Fori Neruæ. 48.
Fori Traiani.92.
Liuiæ.45.
Metelli.24.
Mercurij.99.
Neptuni.95.
Octauiæ.50.100.
Pompei.101.
Panthei.102.
Q.Catuli.36.
Quirini.89.
Traiani. 92.
Veneris Erycinæ.114.
Prata Mutia.110.
Prata Flaminia.99.
Prata Quintia.113.
Prædiolum Iul.Pauli poetæ.111.
Poſmurium quid.9.
Puteus Probæ.86.
Puteus aquæ ſalientis.88.
Puteal Libonis.42.

Q

Querquetum.15.
Quirinalis Mons.88.
Quinaria fiſtula unde.73.

R

Regiones Vrbis.10.
Regia Numæ.30.
Remoria 66.
Riuus Herculaneus.70.117.
Roma ubi,quando,et à quibus cō-dita.2.
Roma quadrata.3.35.
Romæ primi cultores.1.
Roſtra Vetera.44.
Roſtra Noua.38.
Rumon.104.
Rupes Tarpeia.21.

S

Sangus Deus.11.
Salinæ.17.59.63.
Saturniū oppidū.4.18.
Saturnii.20.
Saxum Carmentæ.23.
Saxum Tarpeium.18.
Sacrarium Numæ.51.
Sacrariū Bonæ deæ.119.
Scalæ Annullariæ.36.
Scalæ Gemoniæ.66.
Septem Salæ.81.
Septizonium Seueri.68.
Septizonium alterū.68.
Seiuges inaurati.25.
Senaculum.19.28.34.
Senaculum Mulierū.90.
Senacula quinq;.29.
Senatuſcons.ubi poterat fieri.28.
Secretariū Po.Ro. 40.
Sepulcrū Accæ Larentiæ.10. 53.
Argi.51.
Archiæ poetæ.120.
Africani.120.
Britanici.98.
Bacchi.116.
C. Ceſtij.63.
Cæcilij Statij Poetæ.118.
Collatini.119.
C.Pobilcij.93.
Druſi.98.
Ennij Poetæ.120.
Fauſtuli.45.
Gallieni Imp.120.
Hircij.98.
Hadriani.113.
Iuliæ.98.
Iliæ.98.115.
Licinij Tonſoris.115.
Marcelli.98.
Marij.115.
Mariæ uxoris Honorij.112.
Metellæ.120.
Metellorum.119.
M.Vlpij.98.
Neronis.91.
Numæ Pomp.110.
Panſæ.98.
Pom.Attici.120.
Q.Cæcilij.120.
Romuli.45.
Remi.66.
Scyllæ.98.
Scipionum.113.119.
Septem Epulonum.113.
Seruliorum.119.
Sororis Horatiorum.120.
T.Tatii.67.
Veſtalium.30.
Sepulcrorum forma uaria.85.
Sepulcrorum pub.locus.85.
Septa Campi Martii.95.
Sicilia locus in Palatio.36.
Silicarii.75.
Sylua Laurentū.67.
Sororum Tigillum.49.
Spoliarium.78.
Spelunca.Caci.66.
Statuæ . Simulacra . Signa . & Imagines.
Actu Nauii.25.44.
Apollinis.25.28.35.36.48.50.
Apollinis eburnea.48.
Aeſculapii.28.50.
Aſtragalizontiū.79.
Actii poetæ.119.
Achillis.100.
Alexandri magni.48.50.101.
Ariadnæ.62.
Auguſti.42.98.
Antonini Pii. 95.
Alcibiadis.41.
Aemilii pueri.25.
Anſeris argentea.23.
Annii Fecialis.30.
Boni Euentus.25.
Bonæ Fortunæ.25.
Batti.28.
Britanici.36.
Canis.22.
Cupidinis.50.112.
Cete.100.
Cn.Octauii.44.
C ori.100.
Cadmi.101.
Caſtoris.21.48.
Cereris.28.
Caſſandræ.34.
Coruini.48.
Cæſaris.42.108.
C. Fulcinii.44.
Corneliæ.25.

Claudiani.92.
Camilli.44.
Calypſus.101.
Caſſij.49.
Conſtantini.27.
Cleopatræ.112.
Deorum Noxiorum.22.
Dianæ.28.35.50.56.
Delphinum.100.
Equi Fidiæ.89.
Equi Praxitelis.89.
Equi Cæſaris.49.
Europæ.101.
Fortunæ.56.
For.Muliebris.119.
Floræ.38.
Fabij Max.25.
Heſionis.50.
Herculis.25.50.102.
Herculis ærea.25.27.55.
Herculis Tunicati.44.
Herculis Triumphalis.55.
Hygiæ.28.
Hippocampi.100.
Hermodori.43.
Hor.Coclitis.43.
Hialysij.45.
Iouis.21.25.28.
Iouis Imperatoris.22.
Iouis Tonantis.25.
Iouis ærea.23.
Iani.25.40.48.
Iunonis.28.50.
Iugurthæ aurea.25.
Lepidi.44.
L. Bruti.25.
L.Roscij.44.
Latonæ.28.50.
Ludienis.47.
Liberi patris.50.62.
Lupæ cũ Ro.& Re.27.
Laocoontis.79.112.
Leonis Lapidei.45.
Muſarum.50.
Mineruæ.40.50.56.102.
Martis.28.119.
Mercurij.28.
Metelli.25.
Marforij.40.
M.Aurelii.26.
Minutii Augurini.17.
Marſyæ.34.
Nemeſis.25.
Numeriani Imp.35.
Nili.26.112.
Numæ.25.
Nympharum duarũ.50.
Nereidum.100.
Proſerpinæ.22.
Pollucis.21.48.
Pudicitiæ.56.
Priſtis.100.
Phorci.100.
Philippi mac.50.
Pithagoræ.43.
Pretidum.35.
Q.Marcij Tremuli.38.
Q.Ciceronis.49.
Regum omnium.25.
Rheni.flu.40.
Romuli.112.
Remi.112.
Satyrorum quatuor.50.
Sciæ.61.
Statæ Matris.42.
Siluani.41.
Sibyllæ.44.
Sibyllæ tiburtinæ.115.
Scipionis.25.
Scipionis Africani.120.
Sp.Nautii.44.
Syllæ.25.44.45.
Ser.Tullii.25.57.
Senis cum lyra.22.
Tigris.26.
Tritonum.41.
Thetidis.100.
Tullii Cælii.44.
Trebii.25.
Tiberis.112.
Tiberij Imp.78.
Tauri in fo.Bo.3.52.
Theſei.25.
Victoriæ.22.28.48.
Veiouis.19.23.
Veneris.37.45.49.50.100.
102.112.
Veneris Cloacinæ.43.
Veneris Erycinæ.114.
Varronis.35.
Stagna Neronis.78.
Suburra.86.
Sublices.106.
Suburbanum Phanoti.116.
Suburbanum Phylidis.119.
Subuelia.34.

T

Tabula uictoriæ Meſſalæ.44.
Victoriæ Scipionis Aſiatici.25.
Mancini.43.
Iugurthæ.25.
Raptus Proſerpinæ.22.
Imaginis Belli.48.
Caſtorum,& Victoriæ.37.
Aiacis,& Medeæ.49.
Tabularium.26.
Tabularũ Curatores.26.
Tabulæ legũ tria.M.26.
Fœderũ carthaginienſiũ.22.
Ciuitatis datæ Equitibus Campanis.38.
De rebus geſtis à Clodio.26.
Aenea quæ in Templo Lateran. extat.9.
Tabernæ Argiletanæ.52.
Argentariæ.43.
Bibliopolarum.52.
Cæditiæ.119.
Decem.86.
Laneæ.52.
Meritoria.104.
Nouæ.43.
Quinquæ.43.
Septem.43.
Tres.119.
Tabernola.82.
Templa: Aedes ſacræ. Delubra. Sacella.Fana.
Templum quid.28.
Apollinis.35.36.88.89.99.111.
Aij Dei.32.
Auguſti.38.
Apis.90.
Aeſculapij.107.

Bellonæ.98.
Bacchi.116.
Bonæ Deæ.65.
Boni Euentus.102.
Bruti Callaici.100.
Carmentæ.4.51.
Conſi.53.61.
Concordiæ.20.22.24.28.
33.34.
Cereris.62.114.
Caſtoris.37.100.
Cæſaris.37.
Carnæ Deæ.77.
Claudij Cæſ.77.
Camœnarum.16.119.
Dianæ.66.70.
Deæ Viriplacæ.36.
Fauſtinæ.42.
Fauni.72.108.
Felicitatis.85.
Febris.36.
Floræ.62.90.
Fidei.22.35.
Fortunæ.21.85.
For. Equeſtris.101.
Fortis Fortunæ.56.109.
For. Maſculæ.56.
For. Muliebris.119.
For. Malæ.85.
For. Obſequentis.24.
For. Primigeniæ.24.56.90.
For. Prosperæ.56.
For. Paruæ.56.
For. Publicæ.88.
For. Virilis.57.
Gentis Flauiæ.90 97.
Herculis.55.65.90.
Herculis Cuſtodis.100.
Herculis Muſarum.100.
Herculis Victoris.55.
Heliogabali.42.
Honoris.70.90.114.
Iouis.89.208.
Iouis Cuſtodis.19.
Iouis Feretrij.19.
Iouis Opt.Max.21.
Iouis Capitolini.21.
Iouis ſponſoris.24.
Iouis Statoris.29.100.
Iouis Tonantis.20.
Iouis Victoris.36.
Iunonis.21.50.89 99.
Iunonis Lucinæ.97.
Iunonis Monetæ.23.67.
Iunonis Matutæ.50.
Iunonis Reginæ.66.
Iunonis Soſpitæ.34.
Iani.4.5.40.48.50.53.
Iuuentutis.61.
Iſidis.70.93.
Iuturnæ.96.
Larum.3.36.47.95.
Libertatis.24.36.67.
Lunæ.47.67.
Liberi.62.
Liberæ.62.
Mentis.24.
Martis.16.70.99.111.119.
Martis Vltoris.48.
Matutæ.56.67.
Mercurij.62.
Mineruæ.21.67.89.94.
Matris Deorum.35.
Murtiæ.56.65.
Marianum.82.
Neptuni.61.88.95.100.104.
Neniæ.115.
Orci.35.
Opis.24.
Pacis.45.
Pietatis.51.96.
Pudiciciæ Patriciæ.56.
Pudicitiæ Plebeiæ.56.
Penatium.35.
Pollucis.37.
Proſerpinæ.62.
Pantheonis.102.
Quirini.14.30.70.89.
Quietis.78.
Romuli.32.43.
Remi.43.
Rauenatium.109.
Ridiculi.119.
Saturni.4.20.21.41.
Salutis.24.4 9.90.
Spei.50.119.
Solis.47.62
Siluani.86.
Termini.23.
Telluris.49.
Tempeſtatis.119.
Veiouis.19.
Veneris.62.
Veneris Caluæ.24.114.
Veneris Erycinæ.24.
Veneris Genitricis.48.
Veneris Myrteæ.63.
Veneris Victrici.101.
Veneris, & Cupidinis.72.
Vulcani.47.100.
Vertumni.53.
Veſtæ.24.30.36.57.
Victoriæ.34.67.
Virtutis.70.
Volupiæ.11.
Terminalia feſta.120.
Teſtaceus collis.63.
Teſtamentũ Militare.86.
Terentum.104.
Theatrum quid.72.
Theatrum Marcelli.50.
Theatrum Pompei.100.
Thermæ quæ, & unde.69.
Agrippinæ.102.
Antonianæ.69.
Alexandrinæ.104.
Aurelianæ.110.
Diocliuiani.87.
Conſtantini.88.
Decianæ.66.
Gordiani.82.
Hadriani.104.
Neronianæ.104.
Nouati.87.
Olympiadis.87.
Seuerianæ.110.
Titianæ.79.
Traiani.66.
Varianæ.66.
Tiberis uaria nomina.104.
Tiberis etymologia.105.
Tiberis fluxus.105.
Tiberis natura.105.
Tiberis altitudo, & latitudo.105.

Tiberis Curatores.105.
Trebia flu.114.
Tribunal Aurelium.101.
Tribunal Libonis.42.
Trophæa Marij.82.
Turres Capitolij.18.
Turris Militiarum.88.
Turris Mecœnatis.85.
Turris Mamilia.86.

V

Vallis Martia.97.
Vallis Quirinalis.88.
Valmontone.118.
Vaticanus Mons.118.
Velia.34.
Velabrum.52.
Veſtaliũ corruptarum pœna.90.
Veſtales defodiendi mos.90.
Vertumnus.53.
Viminalis Mons.87.
Via Appia.15.16.70.118.119.
Aurelia.120.
Aemiliæ duæ.114.
Ardeatina.15.
Aſinaria.15.
Claudia.114.
Caſſia.114.
Collatina.114.
Campana.118.
Flaminia.113.
Fornicata.95.
Figulnenſis.115.
Gabina.16.118.
Labicana.117.
Lata.93.
Latina.15.118.
Laurentina.67.120.
Noua.10.30.32.70.
Numentana.114.115.
Oſtienſis.15.120.
Præneſtina.117.
Portuenſis.120.
Recta.98.
Sacra.47.
Salaria.14.114.
Sublacenſis.77.
Triumphalis.18.
Valeria.118.
Vitellia.120.
Viarum Curatores.113.
Viuarium.116.
Vicus Corneliorum.88.
Cyprius.49.
Iugarius.31.
Mamurri.89.
Fortunæ Reſpicientis.37.
Patricius.86.
Padi.37.
Sceleratus.49.
Thuſcus.32.71.
Thurarius.53.
Vitriariorum.63.
Villa Publica.95.
Villa Cæſarum.114.
Vrbs Rauenatiũ.110.
Vrbs Romuli.3.
Vrbis Ro.magnitudo.9.
Vſtrnium.85.

¶BARTHOLOMEI MARLIANI EQVITIS D. PETRI VRBIS ROMAE TOPOGRAPHIA.

DE ORIGINE VRBIS. CAP. PRIMVM.

QVONIAM *in hac urbis deſcriptione dè quibuſdam locis, & ædificijs ante urbem conditam excitatis, nonnunquam erit dicendum: opere precium fore arbitramur, etiam de illis popiljs, & regibus, qui tũc deinceps hanc tenuere regionem, quàm paucis fieri poterit, loqui. Sic.n.fiet, ut primum à quibus ædeficia poſita fuerint, melius intelligamus: deinde à quàm paruis initijs urbs Roma originem traxerit, ad eamque creuerit magnitudinem, ut nihil illi par, aut ſecundum, in toto orbe terrarum inueniretur. Romanæ igitur urbis regionem Siculi primi omnium tenuere: antea uero habitata ne fuerit, an deſerta, nihil eſt quod affirmare poſſimus. Mox Aborigines, duce Oenotro Lycaonis filio, ex Arcadia ad inquiſitionem agri melioris ſponte huc profecti, illis expulſis, locũ occuparunt. Quibus deinde Pelaſgi, & aliorum Græcorum quidam errabundi, profugique ex Theſſalia, admixti, auxilio eis ad bella cum populis finitimis fuere. Permanſerunt autem in his ſedibus uſque ad bellum troianum, priſcam illam Aboriginum appellationem ſeruantes. Horum autem regem Saturnũ fuiſſe memorant: qui cùm Cretæ imperaret, habens cũ Ioue filio de agris contentionem, bello expulſus, in Italiã uenit, & cùm cultum uinearũ, & falcis uſum Ianũ docuiſſet, ab eo in partẽ imperij eſt admiſſus. Cœterum Iano defuncto ad eum ſolum imperium peruenit. Annis deinde ſexaginta ante res troianas, ferunt Arcades ex urbe Palantio exeuntes, ſedemque duce Euandro quærentes, in hunc locũ, ubi nũc Roma eſt, delatos, à Faunòq; Aboriginũ rege, & benigne ſuſceptos eſſe, & agri portionem accepiſſe: illòſque, colle haud procul à Tiberi electo, ſtruxiſſe caſtellũ, Palantiùmque à metropoli eorum in Arcadia appellaſſe: paucis uero annis interpoſitis, aliam claſſem græcã, ducente Hercule, eandem tenuiſſe regionem: ex hisque quoſdam miſſionem ab eo precatos, in colle, qui tũc Saturnius dicebatur, poſuiſſe ſedem. Hos Peloponenſes: &, qui ex Elide profecti fuerant, Phanetas, & Epios fuiſſe comperio. Quibus nullum erat amplius deſyderium reditus, euerſa eorum patria ab ipſo Hercule. Hi aliquãdiu rem ſuã ſeparatim adminiſtrarũt. Cœterũ haud ita multo poſt uictũ, leges, ſacra cũ Aboriginibus cõferentes, ſicuti Arcades, & prius Pelaſgi fecerant, ciuitatis einſdem participes facti ſunt. Secũda uero ætate, poſt Herculis profectionem, Latino ex filia Fauni regnãte, Aeneas in Italiã uenit: qui cùm ſtatim prælio fuiſſet exceptus, in aciemq; iam exercitũ duxiſſet: ad colloquiũ à Latino fuit uocatus: in quo tantam ſui admirationem præbuit, ut in ſocietatem imperij receptus, Lauiniàque ei in matrimonium data, gener aſcitus ſit. Hic deinde Aborigines, Troianòſque communi nomine Latinos nominauit. Poſt hæc utriuſque bellum aduerſus Turnum Rutulorum regem, propter fraudatas Lauiniæ nuptias, fuit: in quo Turnus, & Latinus occubuere. Quare Aeneas ſoceri regnum ſuſcipiens, quarto imperij ſui anno, in bello aduerſus Mezentium Hetruſcorum regem, è uita migrauit. In cuius locum Aſcanius eius filius ſuccedens, trigeſimo anno poſt Lauinij conſtitutionem, Albã cõdidit. Anno deinde octauo & trigeſimo, eo mortuo, Syluius eius frater, poſt mortẽ Aeneæ ex Lauinia natus, imperium accepit, cùmque undetriginta imperaſſet annos, Aeneæ Syluio filio illud reliquit: hic uero poſt unum & triginta, Latino Syluio: Latinuſque poſt quinquaginta, Albæ: qui undetriginta illud tenuit. Poſt eum Athys quatuor & uiginti regnauit annos: deinceps Capys duodetriginta: inde Capetus tredecim, & Tiberinus poſtea octo. Huic ſuccedens Agrippa quadraginta regnauit annos: Romulus deinde undetriginta: poſt hunc triginta & ſeptem Auentinus: qui Procæ imperiũ ipſum per manus tradidit. Hic uiginti & treis imperauit annos, Amuliùmque, &*

Numitorē pcreauit. Amulius duos & quadraginta annos regnū, quod Numitori fratri ſeniori debebatur, haud iure occupās, Rheā eius filiā, ne quis uindex regni ex genere Numitoris oriretur, Veſtæ ſacerdotē fecit, quæ duos pueros incerto ſtupro conceptos enixa eſt: quos Amulius exponi iuſſit. Sed fortuna origini romanæ proſpiciens, eos lupæ alendos obtulit: quæ cùm ſæpius ad paruulos, ueluti ad catulos, reuerteretur, rem Fauſtulus paſtor animaduertit, ſubtractòsque feræ Accæ uxori nutriēdos dedit. Nomina autem pueris alteri Remo, alteri Romo ſiue Romulo fuere. Adultis inter paſtores de uirtute quotidiana certamina uires, & pernicitatem auxere. Igitur cùm Latrones à rapina pecorum frequenter ſummouerent: Remus ab his captus regi offertur, criminique ei datur, quaſi greges Numitoris infeſtare ſolitus eſſet. Tunc à rege in ultionem Numitori traditur: qui aduleſcentia iuuenis permotus in ſuſpicionem expoſiti nepotis adducitur: & cùm eum nunc lineamētorum filiæ ſimilitudo, nunc ætas expoſitionis anxium teneret, Fauſtulus cum Romulo ſuperuenit: à quo cognita origine puerorum, facta inter ipſos coniuratione, Amulium interficiunt: Numitorique auo regnum reſtituunt. Sequenti uero anno regni Numitoris quadringēteſimo trigeſimo ſecundo (ut tradit Cato) poſt Ilium captum, XII. Cal. Maias Romam, ubi expoſiti fuerant, condiderunt. Et quanquā, ut de tempore, ita de conditore, mira inter ſcriptores uarietas exiſtit: communis tamen opinio eſt, Romulum Martis filium urbis auctorem fuiſſe. Vnde Cic. Principio inquit, urbis parens Romulus non ſolum auſpicato, ſed ipſe etiam optimus augur fuiſſe traditur. Romulum autem, non Remū, urbi nomen dediſſe ferunt: quia captatis augurijs Remus prior ſex uultures uidit: Romulus mox duodecim. Que res, cùm unus tempore, alter numero certaret: bellum creauit: in quo extincto Remo, Romulus à ſe Romam denominauit.

Si hāc figuram, & ſequentes, ſecundum naturalem proſpectum attollere uoluiſſemus: contigiſſet ut omnibus partibus montium, una excepta, occultatis, ædificia in ſuo ſitu locari nō potuiſſent. Quapropter cùm melius putaremus utilitati omnium eſſe conſulendum, quàm inani pictura quoſdam oblectare: figuras ipſas planas poſuimus: curauimus tamen latera montium ſecundum illorum altitudinē ita inumbrare, ut cōualles ab ipſis facile diſtinguantur.

¶In hac figura, atq; in maiori, proprium cuiuſque loci ſitum ibi eſſe intelligo, ubi prima eius dictionis litera collocata eſt. Neq; puto admonendum eſſe lectorē, in Diuorū nominibus templi nomen ſub intelligi,

Cr. Ro.	Curia Romuli.
Cu.Hoſti.	Curia Hoſtilia.
Carment.	Carmentalis.
D,	Domus.
F. Ro.	Forum Romanum.
Phe.	Pheretrum.
Ru.	Ruminalis.
S.	Sepulcrum.
Statoris.	S. Iouis.

De urbe Romuli. Cap. II.

VRbis nouæ figuram quadratam Romulum deſignaſſe auc. ſunt Plut. & Diony. Sed ut de forma, certa eſt opinio apud ſcriptores, ita de ambitu, quibúsue terminis finiretur, incerta, & uaria. Liuius enim refert, Romulum montem Palatinum primum, in quo erat educatus, muniuiſſe, & Gellius, antiquum pomerium eiuſdem montis radicibus terminatum: quorū opinioni recte quadrat quod ait Cor. Tac. Capitolium, Romanùmque forum à Tatio Sabinorum rege urbi additū, cuius uerba ſunt hæc. Initium igitur, & quod pomerium Romulus poſuerit noſcere, haud abſurdum reor. Igitur à foro Boario, ubi æreum tauri ſimulacrum aſpicimus: quia id genus animaliū aratro ſubditur, ſulcus deſignandi oppidi coeptus: ut magnam Herculis aram amplecteretur. Inde certis ſpatijs interiecti lapides per ima montis Palatini ad aram Conſi: mox ad Curias ueteres, tum ad ſacellum Lariū, forùmque Romanum, Capitolium, nō à Romulo, ſed à T. Tatio additum urbi creditur. Quibus uerbis conijcimus, Tatium deducto muro à ſaxo Carmentali in occaſum, ad uiam quæ nunc haud procul abeſt à Tiberi: inde ad circi Maximi partem extremā, ubi fuit ara Conſi: cōuerſòque mox in ortum æſtiuum, parū ultra amphitheatrū Titi, hincque ultra forum Neruæ, & tandem ipſum murum cū altero cornu Capitolij coniungentem, Capitolium ipſum, & Palatinum mōtem incluſiſſe. Huic tamen opinioni minime uidetur aſſentiri Strabo, cùm inquit. Priſci nanque Capitolium, collemque Quirinalē ſic muniere muris: ut uenientibus aliunde exterius facilis foret aſcenſus: adeo ut T. Tatius primo aduentans incurſu locorum potitus ſit, cum raptarum uirginum ulciſceretur iniuriā. Nam ſi ante Tatij aduentū colles hi muniti fuerunt, non oportuit ab alio, quàm à Romulo, munitos eſſe. Hoc idē innuit Diony. cum inquit. Romulus, & Tatius urbem ſtatim maiorem effecerunt, duos ei colles alios adijcientes: Quirinum, & Coeliū, ſeparātéſque habitationem alter ab altero in proprijs locis utrique uitam agebant: Romulus quidem Palatium occupans, & montem Coelium palatio propinquum: Tatius uero Capitolium, quod ab initio coeperat, & Quirinalem rupem. Si igitur ante Sabinorum bellū urbs Romuli cum Palatini mōtis radicibus terminos habebat: in amplificatione ab ipſo Romulo, & Tatio facta, Capitolinus mons propius Palatio, quàm Quirinalis, exiſtēs, addi prius fuerat neceſſe. Adde & illud. Quod ipſe mons Palatinus quadratam nō conſtituiſſet formam: qualem fuiſſe à Ro-

mulo poſitam demonſtratum eſt. Iccirco cum cōſtans ſit opinio, Carmentalem portam ad radices Capitolij ſitam, in noua urbe à Romulo cōprehenſam: Liuiuſque in eiuſdem urbis ampliatione poſt Romulum quid, quòue tempore additum ſit commemorans, nullam de Capitolio, tanquam de primæ urbis parte, faciat mentionem, exiſtimamus urbem à Cor. deſcriptam, T. Tatio falsò attributam, Romuli eſſe monimentum. nec obſtat quod idem Liuius dicit, Romulum primum Palatinum, in quo erat educatus, muniuiſſe: in eo.n.uerbo, primum, uim eſſe hanc opinor, ut munito prius Palatino, urbem condiderit. Seruius autem gram. ait, alios dicere Romulū ſeptem colliculos ab initio incluſiſſe: alios uelle hos ipſos, qui nūc ſunt, à Romulo incluſos, alijs tamen nominibus appellatos, quæ mutata ſunt poſtea: at ueriſimile non ſit, paſtores rebus adhuc anguſtis tantum campum in tanta hominum paucitate eſſe complexos, cum Plut. uelit mille domos tantum fuiſſe: Dionyſiuſque non plures tribus peditum millibus, & pauciores equitibus trecentis ipſis urbis conditoribus affuiſſe.

De portis urbis Romuli. Cap. III.

VRbem treis portas habērē Romulus reliquit: aut (ut plurimis tradentibus credamus) quatuor, inquit Plin. Sed earum nec nomina, nec locum ponit. Qui uero treis tantū à Romulo relictas fuiſſe ferunt: eas Carmētalē, Romanā, & Pandanā appellarūt: Carmētalēmque à matre Euandri, ſitā ſub Capitolio, inter ſaxum tarpeium, & Tiberim: & uerſus circū Flaminiū, ut inquit Sex. Rufus. Liuius.n. ſeptimo bel. pu. loquens de uico Iugario clare docet, Carmētalē ſub Capitolio fuiſſe: ſed clarius Plut. in uita Camilli: ad Carmētalē, inquit, portā Pōtinus cōcēdit, ut quid ageretur, p ſilentiū ſpeculaterur: nam huic maxime directo Capitoliū incumbit: idē docet Solinus, his uerbis: Pars infima Capitolini mōtis habitaculū Carmētæ fuit: ubi & Carmentale fanū nunc eſt, à qua Carmētalis portæ nomen eſt: eodē modo Sex. Pom. qui templū Iani fuiſſe extra ipſam portam, apud theatrū Marcelli, tradit. Huic aūt portæ Sceleratæ poſtea nomen fuit: quod ea egreſsi Fabij ad Cremerā, flu. ex lacu attingente ſyluas, nunc Bacchani nuncupatas, orientem, omnes interfecti ſint: unde idem refert, religioni eſſe quibuſdam porta Carmentali egredi, & in æde Iani ſenatum haberi: quod & ea porta Fabij egreſsi eſſent, & in ea æde. S. C. factum. Romanam autem portam prope Titi amphitheatrum fuiſſe innuit idem auctor, cùm ait, Romana porta inſtituta eſt à Romulo in infimo cliuo Victoriæ: qui locus gradibus in quadraturam formatus eſt. Appellata eſt autem Romana à Sabinis præcipue, quod ea proximus aditus erat Romam. Sunt tamen qui Mutionem portam ibi extitiſſe dicunt: et quanquam Varro hanc in Palatio fuiſſe uult, potuit tamen accidere, quòd Romulus in urbis extenſione Romanam denominauerit, quæ deinde à mugitu boum, qui per eam introducebantur, ſortita ſit nomen portæ Mutionis, relictæ in priori pomerio. Mugionem autem alteram ab hac fuiſſe ſignificat Sex. Pom. affirmans appellatam à Mugio quodam, qui eidem tuendæ præfuit. Videndum tamen, ne apud Var. Mugionis ſit legendū, à mugitu: Mutionis uero apud Sex. Pom. à Mutio eius portæ cuſtode. Pandanæ autem meminit idem Var. nam cū probaſſet Saturnium oppidum fuiſſe prope Saturnium mōtem, ſic ſequitur. Eius ueſtigia nunc manent tria, quod Saturni fanum in faucibus, quod Saturnia porta, quam Iunius ſcribit ibi, quam nunc uocant Pandanam: quæ ultima uerba innuunt, Pandanam fuiſſe à Romulo conſtitutam eo in loco, ubi prius in Saturnio oppido fuerat Saturnia. Ex quibus uerbis conijcimus, Pandanā portā non alibi, quàm in Velabro ſitam: ſic appellatam, ut ſcribit Sex. Pom. quia ſemper pateret. Propterea fortaſſe noui ſcriptores Liberā ēt dixere, quod liberū aditū in urbē iugiter præberet. Qui uero uolūt Romulū quatuor urbis portas reliquiſſe, quartā, Ianualē nuncupatā, ad radices Viminalis fuiſſe dicunt. Quò cum Romuli pomerium (ut pleriſque placet) non perueniret: hancq; Palatij portam fuiſſe dicat Var. credimus Romulum treis tantum inſtituiſſe portas: qui numerus, in urbe adhuc parua, publico uſui ſatisfacere poſſe uidebatur. Hanc autem Ianualem ab euentu appellatam ſcribit Macrob. eius uerba appoſui. Cum bello Sabinorum, quod uirginum raptarum gratia

commiſſum eſt, Romani portam, quæ ſub radicibus collis Viminalis erat, claudere feſtinarent: quia in ipſam hoſtes irruebant: poſtquam eſt clauſa, mox ſponte patefacta eſt: cùmque iterum, ac tertio idem contigiſſet: armati plurimi pro limine, quia claudere nequibant, cuſtodes ſteterunt: cùmque ex alia parte acerrimo prælio certaretur, ſubito fama pertulit fuſos à Tatio noſtros: quam ob cauſam Romani, qui tuebantur, territi profugerunt. cùmque Sabini per portam patentem irrupturi eſſent, fertur ex æde Iani per hanc portam, magnam uim torrentium undis ſcatentibus erupiſſe, multáſque perduellium cateruas, aut exuſtas feruenti aqua, aut deuoratas rapida uoragine, deperijſſe. Ea re placitum ut belli tempore, ueluti ad urbis auxilium profecto Deo, fores reſerarentur. Piſo etiam in annalibus memoriæ prodidit, Ianualem dictã ab Iano, & ideo ibi poſitum Iani ſignũ, & ius inſtitutũ à Pompilio, ut eſſet ſemper clauſa, niſi cùm bellum foret. Sed cum huius dei templa plura fuiſſe legamus: ſciendum, quòd non unius modo, ſed omnium fores tempore pacis claudebantur: aperiebantur autem, ut uiſum eſt, bello inſtante. Quo autem nomine hæc porta prius uocaretur, non ſatis conſtat.

De uario urbis ambitu, Regum, conſulúmq; tempore.
Cap. IIII.

VRbe noua conſtituta, dum Romulus, quæ ad deorum religionem, hominúmque iura pertinere uidebantur, curaret: Romani interim alia, atque alia loca appetebant: ut urbs indies amplioribus creſceret munitionibus: cùm in ſpem magis futuræ multitudinis, quàm ad id hominum quod tum erat, munirent. Nam compoſito Sabinorum bello, & ex duabus una facta ciuitate, etiam hominum copia eſt aucta. Deinde Tullus rex euerſa Alba, duplicatóque ex illius ruinis ciuium numero, Cœliũ urbi addidit, Eſquiliáſque, auctore Liuio, auxit. Ex quo conijcimus, aucto numero ciuium, Romanos etiam extra muros in montibus, uallibúſque adiacentibus, ac foro proximioribus domos ſtruxiſſe. Capto deinde Politorio, omníque multitudine Romam traducta, Ancus urbem ampliauit: nouæque multitudini Auentinum conceſſit. Multis poſtea Latinis in ciuitatem acceptis, Ianiculum quoque urbi coniunxit, ponte Sublicio tunc primum facto: quiritiúmque foſſam in planioribus urbis circunduxit. Tarquinio autem Priſco, qui urbem muro cingere parauerat, defuncto, eam curam Ser. Tullius ſuſcepit, & Viminalem, Quirinalémque quinque collibus addens, urbis ambitum ampliauit. Sed contra Liuium ſentire uidetur Strabo, & Diony. quorum alter dixit, Quirinalem cum Capitolio, ac Palatio ante aduentum T. Tatij fuiſſe munitum: alter uero eundem Quirinalem, & Cœlium ab eodem Romulo, & Tatio urbi additum: ubi intelligas oportet, partem illam Quirinalis tantum eſſe munitam, quam iunctam Capitolio Traianus deinde, ut forum inſtitueret, complanauit: et in hunc ſenſum Diony. uerba accipias uelim, uidelicet, Romulum, & Tatium illorum montiũ quaſdam particulas addidiſſe, Tulliúmque regem maiorem poſtea ambitum eſſe cõplexum: id enim Liuius innuere uoluit cùm ait, Eſquilias auxit: Nam ſi auxit, ergo pars ipſarũ intra urbem fuerat recepta: nulla.n. alia apparet ratio, qua dubium, quod ex uaria auctorum opinione oritur, tollere poſſimus. Sed ad rem redeamus. Muros urbis ruderibus, uilibúſq; ſtructuris ædificatos Tarquinius Superbus primus cœpit ſaxis magnis formatis ad regulam extruere. Ex eo quippe tempore portæ Romuleæ paulatim, & nomen, & uſum amiſiſſe uidentur: licet Carmentalis diutius ſuum retinuerit. Et cõſtructio urbis Regum tempore ulterius non proceſſit, non permittente numine, quanquam omnia circum urbem erant habitata. Nam cùm antiqui uellent urbis menia, quæ Collinam non excedebant portam, ad Miluium pontem uſque producere, Aruſpices prohibuere: quia nec licebat in urbe comitia facere, nec milites legere. Hinc Cic. xiij. ad Atticum. Sed caſu inquit, ſermo à Capitone de urbe augenda, à ponte Miluio: Tiberim duci ſecundum montes Vaticanos Campum Martium coædificari: Illum autem Campum Vaticanum fieri quaſi Martium Campum. Hinc conſtat Campum Martium extra urbem extitiſſe: ſi-

cuti etiam oſtendunt uerba Appiani: Ait.n. Syllam ulterius progreſſum, in eo exercitũ, ante urbis portas, ſtatuiſſe. Quòd uero Liuius dicit, Ancum Auentinum nouæ multitudini conceſiſſe, non propterea eum intra pomerium recepiſſe ſignificat: nam primo decadis quintæ extra urbem fuiſſe oſtendit, ſic inquiens. Aediles extra portam Trigeminam, in Auentinum porticum ſilice ſtrauerũt: & Gellius extra pomerium: cuius ſunt hæc uerba. Habebat autem ius proferendi pomerij, qui Po. Ro. agro de hoſtibus capto, auxerat. Propterea quæſitum eſt, ac nunc etiam in quæſtione eſt: quã ob cauſam ex ſeptem montibus, cum cœteri ſex intra pomerium ſint, Auentinus ſolus, quæ pars non lõginqua, nec infrequens eſt, extra pomerium ſit: neq; id Ser. Tullius rex, neque Sylla, qui proferendi pomerium titulum quæſiuit: neq; poſtea D. Iulius, cùm pomeriũ proferret, intra effatos urbis fines incluſerint. Huius rei Meſſala aliquot cauſas uideri ſcripſit. Sed præter eas omneis ipſe unam probat, quòd in eo monte Remus urbis cõdendæ gratia auſpicauerit, auéſq; irritas habuerit, ſuperatuſque à Romulo in auſpicio ſit. Iccirco inquit, omnes, qui pomerium protulerunt, montem iſtum excluſerunt: quaſi auibus obſcœnis ominoſum. Sed de Auentino monte prætermittendum non putaui: quòd non pridem ego in Elidis grammatici ueteris cõmentario offendi: in quo ſcriptum erat, Auentinum antea, ſicuti diximus, extra pomerium excluſum. Poſt auctore D. Claudio receptum, & intra pomerij fines obſeruatũ. Diony. tamen commemorat, Ancum collem hunc modice editum, & in orbem ſtadia. XVIII. fermè complectentem, muro cinxiſſe: cui Gellium non aduerſari, ex uerbis Strabonis ſatis conſtat, qui ait: ne colles adeo muniti, eſſent incumbentia ſuperne tanquam caſtella, eum clauſiſſe: ea puto cauſa, quò multitudo, quam in ipſum capto Politorio traduxerat, ab hoſtili incurſione eſſet tuta: non ut obſeruaretur intra pomerij fines, aut urbis terminos. Ideo non dixit, urbi addidit, ſed muro cinxit. Cum enim eſſet malis auſpicijs ominoſus, non totus habitabatur, ſed uſque ad M. Valerij, & Sp. Virginei conſulatum erat publicus, ac ſyluarum plenus, ut idem Diony. prodidit. Menia autem urbis Regum tempore minorem, quàm nunc, orbem eſſe complexa, oſtendit idem Strabo, his uerbis. Quem quidem locorum defectum Seruius redarguit: nam ſuppleuit ipſe, adiecto Eſquilino colle, & Viminali. Ea uero loca aduentãtibus hoſtibus facile poterãt capi. Quocirca profundiore exterius ducta foſſa, & accepto ſolo ſtad. ſex aggerem porrexerunt ſuper foſſæ ſupercilio interiore, murũque cum turribus è Collina porta uſque ad Eſquilinam impoſuerunt. Aggerem autem, de quo Strabo meminit, Tarquinij fuiſſe, infra oſtendemus. Foſſam uerò eam dicit, quam Liuius quiritium appellat. Si igitur in eo aggere muri cum turribus excitati erant, non dubium eſt, ambitum urbis anguſtiorem tunc, quàm poſterioribus temporibus fuiſſe: id que clarius oſtendunt uerba illa: è Collina porta uſque ad Eſquilinam. Quod portarum interſtitium ſi nunc fueris dimenſus, non ſex, ſed potius quindecim ſtadiorum eſſe, inuenies. Poſito igitur altero pede circini in foro Romano, quod in urbis maioris figura eſt, ſi alterum ad dictum aggerem extenſum circunduxeris, urbis ueteris ambitum fermè deſcribes: niſi quòd ea non omnino orbicularis erat, ſed ut ſequens figura tibi demonſtrat.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

De uario ambitu urbis ſub Imperatoribus.
Cap. V.

POſt Regum imperium urbs, ut numero ciuium, ita ambitu ualde creuit: tamen uſque ad Syllæ tempora eius incrementi auctorem inueni neminem: neque ab aliquo uno, eodèmque tempore

per totius urbis circuitum menia dilatata opinamur: uerum ea tantum parte, quæ pro tempore addi magis opportuna, atq; neceſſaria uidebatur: quod ex Strabone conijcere poſſe uidemur. Poſtquam enim demonſtrauit Ancum regem Cœlum, Auentinùmque urbi addidiſſe, ſubiūgit. Colles enim adeo munitos extra muros illis permittere, qui incumbentia ſuperne caſtella cuperent, nequaquam recte ſe habebat: totum etiam explere circuitum uſque ad Quirinalem minime ualuit. Quantum autem ex uarijs rationibus colligere licuit, ante Claudij Imp. tempora à Capena porta, uſque ad Collinam, menia ſunt ampliata: deinceps ab ipſo Claudio, recepto intra pomerium Auentino, tranſlatáque porta Trigemina eò, ubi nunc eſt, uſque ad Tiberim. Et ſic ſequitur, quod ait Plin. Menia urbis ſuo tempore M. P. XIII. CC. fuiſſe complexa. Quæ menſura licet hac noſtra ſit plus minus ſtadijs X maior, tamen optime cōueniet, ſi perſpexeris, quòd Amphitheatrum Statilij Tauri intra menia erat incluſum. Nam muri (ut ex ueſtigijs apparet) exterius producebantur, amplioreſque, quàm nunc, fines habebant. Quòd autem quidam exiſtiment Vopiſcum, quia ſcribit Aurelianum muros urbis ſic ampliaſſe, ut quinquaginta propè millia eorum ambitus teneret, à Plin. diſſentire: mirum quod non animaduerterint: Veſpaſianum, & Aurelianum non eodem regnauiſſe tempore, cum CXC anni interfuerint. Eo magis ridiculum uidetur: quòd dum hoc dubium tollere conantur: Vopiſci uerba peruertunt: & loco, murorum urbis, ambitum Romæ, ſubſtituunt: atque ex iureconſultorum definitione aiunt, Plin. per urbem intelligere partem tantum menibus clauſam: Vopiſcum uero: per Romam, etiam continentia ædificia. Sed hanc uerborum inuerſionem ut concedamus: quid deinde eſt, ampliare Romam, ſecundum iſtos: Nempe hunc, atque illum locum ædificijs occupare. Verum ea non principis, ſed priuatorum cura eſt. Quare arbitramur Aurelianum propagaſſe menia, hinc uia Flaminia ad portam nunc Primam appellatam, diſtantem ab urbe, ſecundum menſuram antiquam. M. P. VIII. Illinc per urbis directum, & extra portam, Latinam Flumentanæ oppoſitam ad totidem millia paſſus: Quæ utraque milliaria, ſi ſimul acceperis, diametrum perficies pas. ad XVI millia: cuius diametri ambitus erit, ut ait Vopiſcus, M.P. quinquaginta. Neque tanta urbis amplitudo tibi ſit admirationi: ſiquidem Suet. memoriæ prodidit, Neronem deſtinaſſe Hoſtia tenus menia promouere, atque inde foſſa mare ueteri urbi inducere. Eutropius etiam ſcribit Aurelianū ipſum muris ualidioribus, ac laxioribus urbē ſepſiſſe: licet, quantum ipſos muros promouerit, non exprimat. Verum quia menia à Barbaris ſæpe alicubi ſunt aperta, & demolita, poſteriores inter inſtaurandum orbem minorem complexos eſſe: & quò minori impenſa ea inſtauraret, ad fundamenta antiqua reduxiſſe, eáq; maiori ex parte ſuper eiſdem extare, opinamur. Quam opinionem attigit Strab. hūc in modum locutus. Addamus & illud: quòd qui etiam deinde ædificia quadam ex parte addiderunt, non ſane potiora ſua in poteſtate habuere: uerum iactis antea fundamentis ſeruierunt. Inſtaurata autem à nonnullis urbis menia nemini dubium eſt. Magnam uero partem Arcadium, & Honorium reſtituiſſe oſtendit titulus in tiburtino lapide ſuper portam nūc Ripæ inciſus, qui eſt talis.

S. P. Q. R.

IMPP. CAESS. DD. NN. INVICTISSIMIS PRINCIPIBVS ARCADIO ET HONORIO =
VICTORIBVS AC TRIVMFATORIBVS SEMPER AVGG.
OB INSTAVRATOS VRBI AETERNAE MVROS PORTAS AC TVRRES EGESTIS =
INMENSIS RVDERIBVS EX SVGGESTIONE. V. C. ET INLVSTRIS
MILITIS ET MAGISTRI VTRIVSQ. MILITIAE STILICHONIS AD PERPETVITA =
TEM NOMINIS EORVM SIMVLACRA CONSTITVIT
CVRANTE FL. MACROBIO LONGINIANO. V. C. PRAEF. VRBIS D. N. M. Q. =
EORVM

Animaduertendum eſt autem, quòd uerſibus illorum titulorum, quos propter nimiā longitudinem unico ordine, quemadmodum in marmoribus ſculpti fuerant, paginæ latitudo non capiebat, in fine primi duas uirgulas oppoſuimus (ut in hoc titulo) quæ indicant ſequentem uerſum antecedentis reliquum

eſſe

eſſe. Item quòd ſi in eiſdē titulis aliquid offenderis aliter ſcriptū, quam nūc in cōmuni ſit uſu, ne illud, tanquam errorem, emendare cures: quia, ut in hoc uolumine ſcriptum, ita in ſaxis inciſum, inuenitur. Cæterum Claudium pomerium propagaſſe teſtatur Cor. Tac. cuius uerba ſubieci. Pomerium auxit Claudius more priſco quo iis, qui protulere imperiū, & terminos propagare datur. Et quos tunc Claudius terminos poſuerit facile cognitu, & in publicis actis perſcriptum. Quòd pomeriū propagarit, conſtat cum ex tabula ænea in Lateranenſi baſilica ſita, cuius rei caput hoc eſt.

VTIQVE EI FINES POMERII PROFERRE PROMOVERE CVM EX REPVBLICA CENSEBIT ESSE LICEAT. ITA VTI LICVIT TI. CLAVDIO CAESARI. AVG. GERMANICO.

tum ex lapide tiburtino effoſſo apud cloacam nunc ædis D. Luciæ, cuius titulus eſt huiuſmodi.

TI. CLAVDIVS
DRVSI. F. CAISAR
AVG. GERMANICVS
PONT. MAX. TRIB. POT.
VIIII. IMP. XVI. COS. III.
CENSOR. P. P
AVCTIS. POPVLI. ROMANI
FINIBVS. POMERIVM
AMPLIAVIT TERMINAVITQ.

Quos uero terminos poſuerit, nuſquam inueni. Pomerii autē ethymologia traditur à Liuio ſic. Pomeriū, uerbi uim ſolū intuentes, poſt meniū interpretātur eſſe. Eſt aūt magis circa murū locus quē in cōdendis urbibus quondā Hetruſci, qua murū ducturi erant, certis circa terminis inaugurato cōſecrabant: ut neq; interiore parte ædificia menibus continuarētur, & extrinſecus puri aliquid ab humano cultu pateret ſoli. Hoc ſpatium, quòd neque habitari, neque arari fas erat: nō magis quòd poſt murū eſſet, quàm quòd murus poſt id, pomeriū Romani appellarunt. Et in urbis incremento ſemper quantū menia proceſſura erant, tantū termini hi cōſecrati proferebantur. Hactenus Liuius, cui Vopiſ. uidetur aduerſari. Ait. n. Aurelianū adhibito S.C. muros urbis dilataniſſe, neque tunc quicquam addidiſſe pomerio, ſed poſtea: cum non liceret niſi ei, qui agri barbarici aliqua parte remp. locupletauiſſet, pomerium propagare. Verum dicimus Liuium loqui ſecundum longitudinem. Nam, quoad murorum ampliatorum circunferētiam, neceſſario auctis menibus pomerium profertur. Vopiſ. uero etiā ſecundū latitudinē. Quæ more priſco non augebatur niſi ab eo, qui imperium propagaſſet. Sed terminos pomerii, non niſi Augurum iuſſu poni, mutari, aut reſtitui potuiſſe, innuit hic titulus.

COLLEGIVM
AVGVRVM AVCTORE
IMP. CAESARE. DIVI
TRAIANI. PARTHICI. F.
DIVI. NERVAE. NEPOTE
TRAIANO. HADRIANO
AVG. PONT. MAX. TRIB.
POT. V COSS. III. PROCOS.
TERMINOS POMERII
RESTITVENDOS. CVRAVIT

Pomerio aūt, ut teſtatur Var. auſpicia urbana finiebātur. Hinc Sex. Pompeius dicit, Poſimurum eſſe pontificale pomerium, ubi pontifices auſpicabantur: dictum quaſi Pomurium ideſt proximū muro. At de huius, & urbis ambitu tam uaria eſt opinio, ut nemo poſſit ſingulis quibuſque tēporibus proprios fines cognoſcere. Hinc Diony. ait. Si quis uelit Romæ magnitudinē exquirere nullum habebit ſignum certū quo cognoſcatur quouſq; ſit hæc urbs progreſſa, aut unde eſſe non amplius urbs incipiat. Deſcendit, inquit Ariſtides, hæc uſque ad mare, ubi commune emporium, communiſque omnium, quæ terra proueniunt, diſpenſatio. Quacunq; in parte eius urbis conſtiterit quis, nihil prohibet quo minus ſit pariter & in medio: Et mox. Quidquid nūc Italiæ reſtat completum iri uniuerſa mihi uidetur, unàq; futura urbs perpetua in Ionium mare protenſa.

De portis generatim. Cap. VI.

QVemadmodum ambitus urbis uarios terminos eſt conſecutus, eodem modo & portæ. Quarū nonnullæ in pomerii amplificatione in media urbe remanentes & uſum, & nomen amiſere Multæ tamen tranſlatæ priſtinum retinuerūt. Multæ ēt interpoſitæ nouū adeptæ ſunt. Plin. autē ætate ſua XXIIII eas fuiſſe prodidit. Eius uerba ſunt hæc. Menia eius collegere ambitu imperatoribus Cenſoribuſque Veſpaſianis, anno conditæ DCCCXXVIII, Pas. XIII. M.CC. Complexa montes

Pomerium quid

ſeptem. Ipſa diuiditur in regiones XIIII. Compita Larum CCLXV. eiuſdem ſpatij menſura currente a milliario in capite Romani fori ſtatuto ad ſingulas portas. Quæ ſunt hodie numero XXIIII. ita ut XII portæ ſemel numerentur, prætereantúrque ex ueteribus VII. quæ eſſe deſierunt. Efficit paſſuũ per directũ XXX. M.DCCLXV. Ad extrema uero tectorum cũ caſtris Prætorijs ab eodem milliario per uicos omnium uiarũ menſura colligit paulo amplius LXX.M.P. Quod ſi quis altitudinem tectorũ addat, dignam profecto æſtimationẽ concipiat, fateatúrque nullius urbis magnitudinem in toto orbe potuiſſe ei comparari. Hæc Plin. Cuius uerba, quoniam dificilia ſunt, ſingulatim explicabimus. Quòd ambitus urbis M.P.XIII.CC. complecteretur, declaratum eſt. Quòd eiuſdem mõtes ſint ſeptẽ, oſtendit Var. qui Romam ſeptimontiũ eſſe dicit, & Virg. hoc carmine,

Septémque una ſibi muro circundedit arces.

Infinitáque alia huius rei ſunt exempla. In regiones autem XIIII fuiſſe diuiſam indicat inſcriptio ſequens, quæ adhuc in Capitolio extat.

IMP. CAESARI. DIVI
TRAIANI. PARTICI. FIL.
DIVI NERVAE. NEPOTI
TRAIANO HADRIANO
AVG. PONTIF. MAXIMO
TRIBVNIC. POTEST. XX
IMP. II. COS. III. P. P
MAGISTRI VICORVM VRBIS
REGIONVM, XIIII

Compita dicta uolunt, ubi uiæ competunt. Larum addit: quia in compitis anniuerſaria ſacra fiebant: hinc Ouiaius inquit.

Compita grata lari cõpita grata cani. Ipſis attributus erat dies Compitaliorum appellatus: qui quotannis concipiebatur auctore Var. Menſura currente. Hic Plin. milliariũ aureũ intelligit, de quo ſuo loco dicemus. Vt autẽ intelligamus, quod ait eſſe hodie XXIIII portas, neceſſe eſt omnia nomina portarum, apud uarios auctores reperta, recenſere. Quæ ſunt hæc,

Carmentalis, quæ & ſcelerata	Cœlimontana	Ratumena
Romana	Gabiuſa	Saginalis
Pandana	Ferentina	Labicana
Ianualis	Capena	Randuſcula
Flumentana	Trigemina	Lauernalis
Collatina	Naualis	Salutaris
Collina, quæ & Quirinalis, & agonenſis	Aurelia	Piacularis
Viminalis, quæ & Figulnenſis	Fontinalis	Catularia
Querquetulana	Triumphalis	Munitia
Eſquilina	Romanula	Mugiona
Neuia	Mutionis	Stercoraria

Ex dicta autem portarũ ſumma ſi ſeptem, quæ Plin. temporibus eſſe deſierãt (Quarum quatuor ſunt urbis Romuleæ, & duæ Palatij) inſupérq; & ſtercorariã Cliui Capitolini, ac Triumphalem extra urbem ſitam, ſubduxeris: reliquæ erunt XXIIII. Vellem autẽ eos, qui XXXVII ſubſtituere, illarũ appoſuiſſẽt nomina. Ratio n. illa, quòd in antiquis exemplaribus ita ſcriptũ ſit, ſatis friuola uidetur. Nam in numerorũ ſcriptura facilis eſt librariorũ lapſus. Neq; uero difficile erit & XXXVII, & XII. quas ſemel eſſe numerandas dicit Plin. inuenire, ſi quis ad noſtrã portarũ ſummã addiderit: Veientanã, Tiburtinã, Præneſtinam, Valeriã, Ardeatinã, Flaminiã, Salariam, Nomentanam, Appiam, Oſtienſem, Portuenſem, & quaſdam alias, à Nouis ſcriptoribus traditas. Sed iſta omnia uiarũ uocabula ſunt: portarũ n. nuſquam apud idoneos auctores eſſe legi: licet & Procopius, improprie tamen, Collatinam, Pincianæ: Collinam, Salariæ: Eſquilinam, Præneſtinæ: Aureliam, Pancratianæ: & Ammianus Trigeminã, Oſtienſis nomine appellarint. Romanulã autẽ, ac Mutionem Palatij fuiſſe portas aſſerit Var. his uerbis. Laurentalia ab Acca Larentia: huius ſacrificiũ fit in Velabro, qua in Nouam uiam exitur, ut aiunt quidam, ad ſepulcrum Accæ, qui locus extra urbem antiquam fuit, nõ longe à porta

Romanula. Et alibi ſic inquit. Intra muros uideo portas dici, in Palatio Mutionis, a mugitu, quòd ea pecus in Bucinatum antiquum oppidum exigebant. Alteram Romanulam, quæ dicta eſt a Roma, quæ habet gradus in Naualia ad Volupiæ Sacellũ. Labicanæ autem portæ meminit Plin. Ferentinæ Plut. Cæterarũ uero Sex. Pom. Etymologia autem quatuor portarum urbis Romuli poſita eſt. Quindecim uero, quæ nunc extare dicuntur, cum Triumphali extra pomeriũ ſita, mox ordine ſatis perſpicuo tradetur. Illarum autem, quorũ locus ignoratur, etymologiam hic ponere, ſuperuacaneum eſſe arbitramur. Animaduertendũ tamen apud prædictum auctorẽ ſanqualis pro Saginalis: & Anci pro Sangi legi: idque ex alio loco coniicimus, ubi ſic inquit. Propter uiã fit ſacrificium, quod eſt proficiſcendi gratia Herculi, aut Sango, qui. s. idẽ eſt deus. Alij profecturi uiã Herculi, aut Iano ſacrificabant. Eſt & Ianus, ſecundum aliquos, Sabina lingua Sangus: de quo Plin. ait, Lanam cum colo, & fuſo Tanaquilis, quæ eadem Caia Cæcilia uocata eſt, in templo Sangi durasse prodente ſe auctore M. Var. Sed ad reliqua Plin. uerba reuertamur. Efficit, inquit, paſſuũ per directũ XXX. M. D CCLXV. intellige urbis, ſuburbijque diametrum: Quem ſi ulterius ad omniũ tectorum extrema produxeris, caſtráque Prætoria eris amplexatus, eiuſdem diametri longitudo erit, M. P. LXX. Vterius autem horum diametrorũ numerus ternarium multiplicet, ſuum quiſque ambitum efficiet.

De ſitu urbis. Cap. VII.

QVoniam ualles, locáque depreſſa, propter ampliſſimos fornices ſuperædificatos, ita montibus æquata ſunt: ut nonnullorũ montiũ diſcrimen uix agnoſci poſſit, pauca quædam erunt percurrenda, quò ipſorum diuiſio facile percipiatur. Viminalis igitur (ut ab eo cuius fines indiſcreti maxime ſunt initium faciamus) uico Patricio, deinceps uia, quæ ſecus Diocliciani thermas ad portam Querquetulanam tendit, ab Eſquilijs diuiditur: à Quirinali uero plana Suburra, & ualle Quirinali, ac uia quæ ab eadem ualle ad portã Viminalem recta progreditur. Quirinalis uero à latere læuo pila Tiburtina, & ſequenti ualle à colle Hortulorum ſeparatur. Aliqui tamen uolunt (quorũ opinio eſt probabilior) uiam ad portam Collatinam ducentem, eſſe utriuſq; collis terminũ. Eſquilias autẽ uia Labicana à Cœlio: Cœlium uero à Cœliolo uallis, quam perfluit Riuus, qui nunc Appij dicitur: ambos denique ab Auentino, uia Appia diſterminat. Mons Ianiculus non ea tantum parte, quæ nunc menibus incluſa ẽ, continetur: nam ad ædem. S. ſpiritus, atque ad uallem, qua laterum Fornaces hodie ſunt, uſque pertinet. Ab ea poſtmodum ualle montes Vaticani ad pontem Miluium uſque protenduntur: inter quos, & Tiberim iacens campus montium nomine Vaticanus appellatur. Reliquorũ montium diſcrimina ſequenti figura notiora ſunt, quàm expoſitione egeant. Si quis autem eorundem mõtium, & conuallium, totiuſue ambitus urbis longitudinem, ac latitudinem ſcire deſyderat, ex eadem figura deprehendet: dummodo non ignoret. ſt. ſtadium. p. paſſum in ea ſignificare: & menſurã, quæ eidem ſubiecta eſt, octo ſtadiorum ſpatium referre: ſingulàque ſtadia pas. CXXV. pas. pedes. V. pes digitos. XVI. ſiue uncias. XII. continere. Itaq; iuxta hanc rationem deprehendet, totum ambitũ, qui nunc menibus ſeptus eſt, pas. XII. M. & quingentos fermè amplecti.

Stadius continet pas: 125. [illegible] miliarius continet stadia octo.

Sed licet ſitum urbis dimenſi fuerimus menſura pedis antiqui, quam in marmore inciſam aliquot in locis inuenimus, tamen quia deinde in æde XII Apoſtolorum uidimus in ſuprema parte columnæ inſculptum. ποδῶν. θ. hoc eſt pedum nouem, cuius columnæ longitudo in nouem partes diuiſa cum efficiat menſuram parum ampliorem ea noſtra, quam diximus, ueremur ne huius uarietatis cauſa fuerit, quòd temporis uetuſtate marmora detrita ſint, uel ne in diuerſis artibus, uel temporibus, menſura uariarit: igitur utriuſq; exemplum hic poſuimus.

B 4

BIBLIOTECA NAZ. VITTORIO EMANUELE ROMA

Quae locorum anguſtiis omittere fuit neceſſe, et deſcriptis facile intelliges

A.	Arcus.	I.O.M.	Iouis opt. Max.	V.	Vicus. Via.
Am.	Amphitheatrũ.	Later.	Lateranenſium.		
Aq.	Aqua.	Mar.	Marcelli.		
Aes.	Aeſculapij.	Mec.	Mecoenatis.		
Aequi.	Aequimeliũ.	Nau.	Naumachiae.		
B.	Baſilica.	Ob.	Obeliſcus.		
Bal.	Balnea.	Olym.	Olympiadis		
Bu. Gal.	Buſta Gallica.	P.	Porta.		
C.	Circus.	Pr.	Prata.		
Cl.	Cliuus.	Pa.	Palatium.		
Cu.	Curia.	Por.	Porticus.		
Cam.	Campus.	Ph.	Fidiae.		
Cap.	Capitolium.	Fras.	Fratrelli.		
Car.	Carcer.	S.	Sepulcrum.		
Col.	Columna.	Sp.	Spelunca.		
Conſt.	Conſtantini.	Septiz.	Septizonium.		
D	Domus.	T.	Theatrum.		
F.	Forum.	Th.	Thermae.		
Iu.	Iunonis.	Tonantis.	ꝓ Iouis.		

Haec menſura habita proportione figurae Vrbis, continet ſtadia octo.

IO. BAP. PALATINVS HAEC SCRIPSIT.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

De Portis nunc extantibus: ac primo de Flumentana.
Cap. VIII.

Vario urbis ambitu oſtenſo, atque antiquarum portarum nominibus generatim connumeratis, de portis nunc extantibus, déque earum etymologia locus poſtulat ut loquamur. Porta Flumentana, ſic appellata, ut Sex. Pom. placet, quòd Tiberis ea fluxiſſe affirmarent: non eo loco erat, quo nunc eſt porta, quæ Populi dicitur: alioquin Campus Martius intra pomerium fuiſſet incluſus: quod nemo mediocriter eruditus aſſerere audebit. Erat igitur ad Tiberis ripam, e regione murorũ quos Ancus rex in Ianiculo extruxerat. Quod innuit titulus ille, de ampliatione pomerij á Claudio, ſuperius adductus, & Liuius his uerbis. Tiberis infeſtiore, quàm priore, impetu illatus urbi, duos pontes, ædificia multa, maxime circa portam Flumentanam, euertit. Ad hanc portam lucum Petilinũ fuiſſe, Liuius ſic teſtatur. Ita prædicta die in Petilinum lucum extra portam Flumentanam, unde conſpectus in Capitolium non eſt, concilium populi indictum.

Poſt Flumentanam proximo loco eſt Collatina, cui á Collatia oppido, in quod aliarum ciuitatũ opes fuere collatæ nomen inditum eſſe, ſcribit Sex. Pom. de ea Liuius. Collatia, & quidquid circa illam agri erat, Sabinis ademptum. Seruat quoque ætas noſtra morem appellandi in Collatia quidquid e regione eius portæ habet ager Romanus. Qui uero extra antiquam urbem Flumentanam, & hanc poſitam eſſe aiunt, menia, in quibus nunc eſt, á Beliſario condita fuiſſe putant. Nos uero in ea ſententia non ſumus: ſed ab eo fuiſſe inſtaurata, quæ multo tempore antea poſita erant: menibùſque á Collina porta ampliatis, Collatinam eiſdem additam, uel certe ex antiquo pomerio cum Flumentana eò, ubi nunc eſt, translatam, Pincianámque, ſicuti nunc, cœpiſſe appellari, á proximo Pincij ſenatoris palatio. Aliter enim quomodo Procopius, qui tempore eiuſdem Beliſarij bello Gotthico interfuit, Pincianam nominauiſſet, ni prius menia fuiſſent aucta: portáque ab eodem palatio prope extante nomen obtinuiſſet: aut quo modo Sex. Pom. qui ante Beliſarium uixit, etymologiam tradere potuiſſet eius portæ, quæ ſecundum iſtorum opinionem, nondum erat.

Quirinalis tertia á Flumentana eo nomine dicta eſt, quòd ea in collem Quirinalem iretur, ſiue quòd proxime eſſet Quirini ſacellum, ut refert Sex. Pom. Eadem Agonalis eſt dicta, eodem auctore: ſic.n. inquit. Agonia, ſacrificia, quæ fiebant in monte: hinc Romæ mons Quirinalis Agonis, & Collina porta Agonenſis. Quam eo nomine appellatam eſſe dicit, quòd inũdato circo Flaminio agonales ludi qui in eo celebrabantur, extra ipſam portarentur: ludóſq; ipſos ideo agonales eſſe dictos, quia locus in quo initio facti ſunt, fuerit ſine angulo. Conſtat igitur, hanc portam apud priſcos, hæc duo nomina obtinuiſſe. Ex quirinali autem in Collinam á collium uarietate nomen mutauiſſe uult Varro. Nunc porta Salaria dicitur, á uia: ſic dicta, quòd ea Sabini ſal deferebant. Sed quòd hæc priſcis temporibus uia Salaria diceretur, ex eo conſtat: quòd nulla alia eſt rectior euntibus in Sabinos: nam uia Numentana in eam incidit. Huius etiam rei teſtis eſt titulus inciſus in altero latere pontis Narſetis, in eadem uia, qui eum pontem uiæ Salariæ eſſe teſtatur. Et Cor. Tac. ingreſſum militum Vitelij imp. in urbem deſcribens aperte oſtendit, Collinam portam eſſe initiũ uiæ Salariæ: ſic.n.ait. Tertiũ agmen per Salariam Collinæ portæ appropinquabat. Per hanc portã memorant Gallos Senones urbem ingreſſos, eámque populatos eſſe.

Viminalis Quirinali ſuccedit, eiuſdem nominis cum mõte, in quo extat: ab eòq; denominata eſt. Regũ autem tempore in aggere Tarquinij fuiſſe ait Strabo, his uerbis. In aggere autẽ medio tertia eſt porta eiuſdem nominis cum colle Viminali. Tertiam autem dicit, quia Flumentana, & Collina ipſam in ordine præcederet: Collatina enim tunc non erat: quæ poſtea in urbis amplificatione fuit interpoſita. Viminali portæ nunc. S. Agnetis nomen eſt.

Quintam, quæ nunc clauſa eſt, licet noſtræ ætatis pleriq; omnes Interaggerem uocarint, tamen eius nominis nullam probabilem rationem oſtẽdiſſe uidentur. Nec enim ab aggere Tarquinij quàm lõgis-

ſime ab ea poſito, hoc nomen obtinuiſſe credendum eſt. Nam in anguſtiori ambitu urbis in medio eius aggeris ſita erat Viminalis, ut modo dictum eſt. Quare hanc illam eſſe portam crediderim, quã Plin. Querquetulanam appellat: cuius uerba hæc ſunt. Lucus fageus fuit, portàque Querquetulana: in colle in quem uimina petebantur. Si igitur in Viminali colle erat uiminum ſylua, à qua collis eſt denominatus: & eius latitudo, relicto ambitu Viuarij paulo plus ſtadijs tribus perficitur (Nã muri prius extendebantur fere recta à porta nunc. S. Agnetis ad hanc ipſam clauſam, ut fundamenta oſtẽdunt) abſurdum eſt dicere tam breui ſpatio portam, quæ interaggerem uocaretur, locũ obtinuiſſe inter Viminalem, & Querquetulanam: quarum alteram Strabo: alteram uero Plin. in eodem Viminali fuiſſe affirmãt. Alliqui aũt uolunt, Querquetulanam in monte Cœlio fuiſſe: quoniam Cor. Tac. ſcribit, montem iſtum Querquetulanum prius uocitatum: Et Sex. Pom. ait, Nymphas Querquetulanas appellatas præſidentes Querqueto, quod genus ſyluæ erat intra portam, quæ ab eo dicta ſit Querquetulana. Vtcunque hoc habeat, illud affirmare poſſum: apud ſcriptorẽ aliquem antiquum nõ inueniri portam, quæ Interaggerem nominaretur.

Subit porta nunc. S. Laurentij, priſco nomine Eſquilina dicta. Hanc nonnulli Tiburtinã, non Eſquilinã eẽ cõtendũt: aiũtq; Strabonem ſcribere, in cãpo Exquilinio duas fuiſſe portas: Tiburtinã, & Eſquilinã: Eſquilinámq; inter Neuiã portã, & nunc. S. Laurentij poſitam, tunc fuiſſe clauſam. Sed ego neque Strabonem, neque quenquam priſcorum inuenio, portam Tiburtinam nominauiſſe: Neque uериſimile ſit, Strabonẽ Eſquilinam portam clauſam affirmaſſe, cũ Cic. qui eadem ætate fuit, Cœlimontanam, Eſquilinámque inuicem prope ſitas, apertaſque fuiſſe oſtẽdat. Ciceronis uerba hæc ſunt. Cùm ego Cœlimontana porta introiſſe dixiſſem, reſponſione me inimica Eſquilina introiſſe homo promptiſſimus laceſſiuit. Quòd autem Liuius non ſemel ait, caſtra inter Eſquilinam, Collinámque poſita, non eſt quòd intelligas Ciceroni aduerſari: intèrque eas portas, Querquetulanam, Viminalèmque non poſitas fuiſſe.

Tranſeamus ad Neuiam, hodie portam Maiorem appellatam: cui Neuij cuiuſdam ſylua, quæ in illis fuerat locis, fecit nomen: ut teſtatur Var. & Sex. Pom. Hanc nonnulli arbitrantur eandem eſſe cum Labicana. Neuia autem ſit, quæ Maior nunc dicitur, mox conſyderabimus. Hanc ſequitur porta, nũc S. Ioannis nuncupata, olim uero Cœlimontana: à monte in cuius margine eſt ſita. Quam L. Cornelio, &, Q. Minutio Coſſ. tactam de cælo narrat Liuius. Aſinariam aliqui appellauere: ſed nuſquam ſcriptũ inuenire ẽ apud idoneos ſcriptores, quod ulla porta hoc nomine uocet. Viæ aũt Aſinariæ mentionem facit Sex. Pom. Quam inter Ardeatinam, Latinámq; fuiſſe, ſic oſtendit. Cato in ea, quã ſcribit cùm ediſſertauit Fuluij Nobilioris cenſuram, ſignificat aquam eo nomine, quæ eſt ſupra uiam Ardeatinam inter lapidem ſecundum, & tertium: qua irrigantur horti infra uiam Ardeatinam, & Aſinariam, uſq; ad Latinam. Cum igitur Ardeatina eſſet inter uiam Oſtienſem, & Appiã: & poſt Appiã ſequeretur Latina, oportuit inter has Aſinariam poſitam eſſe. Ex quo patet portam nunc S. Ioannis, uiámque ab ea inchoantem, nullo modo eſſe Aſinariam. Sed portã eſſe Cœlimontanam illud etiam eſt argumento: Quòd mons ipſe nullam aliam, præter hanc, habet portam. Verum huius, & quarundam prædictarum ordo ex uerbis Liuij facillime apparebit: ideòq; ea hic appoſuimus. Porſenna inquit, primo conatu repulſus, conſilijs ab oppugnanda urbe ad obſidendam uerſis, præſidio in Ianiculo locato, ipſe in plano, ripiſque Tiberis caſtra poſuit: nauibus undique accitis, & ad cuſtodiam, ne quid frumenti Romam ſubuehi ſinerent, & ut prædatum milites trans flumen per occaſiones alijs, atque alijs locis traijcerent. Breuique adeo infeſtum omnem agrum Romanum reddidit, ut non cetera ſolum ex agris, ſed pecus quoque omne, in urbem compelleretur, nec quiſquam extra portas propellere auderet. Hoc tantũ licentiæ Hetruſcis, non metu magis, quàm conſilio, conceſſum. Nanque Valerius Cos. intentus in occaſionem multos ſimul, & effuſos improuiſos adoriẽdi: in paruis rebus negligens ultor, grauem ſe ad maiora uindicem ſeruabat. Itaque, ut eliceret prædatores, edicit ſuis poſtero die frequentes porta Eſquilina, quæ auerſiſſima ab hoſte erat, expellerent pecus: ſcituros

id hoſtes ratus: quòd in obſidione, & fame ſeruitia infida transfugerent. Et ſciere perfugæ inditio, multóque plures, ut in ſpem uniuerſæ prædæ, flumen traijciunt. P. Valerius inde T. Herminium cum modicis copijs ad. II. lapidem, Gabina uia, occultum conſidere iubet. Sp. Largum cum expedita iuuentute ad portam Collinã ſtare: donec hoſtis prætereat: inde ſe obijcere, ne ſit ad flumen reditus. Cos. alter T. Lucretius porta Neuia cum aliquot manipulis militum egreſſus. Ipſe Cœlmontana delectas cohortes educit: hique primi apparuere hoſti. Hactenus Liuius. Quibus uerbis conſtare puto, Neuiam inter Eſquilinam, & Cœlmontanam locum habuiſſe. Collinámque, ut etiam ſupra oſtendimus, eſſe, nunc Salariam dictam. Flumentanæ autem non meminit: quia licet Hetruſci recta per Campum Martium tranſire potuiſſent, tamen quia inter urbis menia, abruptóſque montes erat iter, ne in aliquod inciderent periculum, & quò propinquiore à nauibus curſu ferrẽtur in pecus, ad eum ferè Tyberis locum deuenere, qui medius eſt inter pontem Miluium, & Anienis oſtia. Quare non oportuit ad portam Flumentanam milites locare. De Viminali puto non meminiſſe, quia alijs portis fuerat ſatis, & ſtruere inſidias, & exponere pecus, ac turmas, præſidiáque emittere. Sed ad reliquas tandem uenimus.

Poſt Cœlmontanam autem occurrit in ãgulo murorum. ſub, Cœliolo, porta nunc clauſa, per quam ingreditur riuus hodie Appij dictus. Hanc portam Gabiuſam (quam tactam de cælo commemorat Liuius) plerique omnes fuiſſe arbitrantur: sicq; dictam, quòd iter aperiret in Gabios: cuius oppidum diu demoliti loco, Gallicanum quod hodie uocant, ſucceſſit.

Sequitur in Cœliolo Latina, quæ quòd in Latium mitteret, obtinuit nomen: idque immutatum etiã nũc manet. Et quanq̃ mille ab hinc annos hoc uocetur nomine, non tamen apud idoneos auctores de ea eſt mentio. Verum cum Strabo in uia Latina Ferentium urbem fuiſſe aſſerat: crediderim portam hãc eã eſſe, quã Plut. Ferentinã nominauit. Nã Romulus inquit, expiationibus ciuitates expurgauit, quas adhuc etiam Ferentinam ad portam obſeruari tradit. Sic uero appellatam opinamur: quod iter ea eſſet, qui ad Ferentinos Hernicorum populos proficiſcerentur.

Poſt Latinam paruo interuallo ſe ſe offert Capena: cuius etymologiam oſtendit Solinus. Scribit. n. Italum regem ex Sicilia cum Syracuſanis ad Ianum ueniſſe, ac eius conſilio, auxilióque ciuitatẽ iuxta Albam condidiſſe Capenam nomine, & ab ea poſtmodum Capenam portam denominatam. Seruero Gram. aliam ponit etymologiam. Nam ſuper eo Vergilij loco. Lucóſque capenos: ait. Vnde (hoc ẽ à capenis lucis) & porta Capena, quæ iuxta Camœnas eſt nomen accepit. Aſconius Pedianus etiam ſcribit, extra hanc portam lucum, & ædem Camœnarum fuiſſe. Proptereáq; portã Camœnam à nonnullis olim fuiſſe appellatam. Hanc in uia Appia eſſe oſtendit Frontinus, Commemorans Appium uiam à porta Capena Capuam uſq; muniendam curauiſſe. Cum autem uia in qua eſt Septizonium Seueri tendẽs ad portam. S. Sebaſtiani, uia Appia à Spartiano uocetur, Ciceróque in eadem templũ Martis, quod fuit extra Capenam, eſſe dicat, non eſt q, dubitari poſſit, portam in uia Appia exiſtentem, non eſſe Capenam. Quam madidam appellauit Iuuenalis: quia inter cæteras portas depreſſo eſſet loco. Sunt qui propter aquæductum ante ipſam deriuatum, madidam dictam uelint. At Cicero priorem opinionem comprobare uidetur, cum ad Q. Fratrem inquit. Romæ, & maxime Appiæ, ad Martis mira proluuies. Craſſipedis ambulatio ablata, horti, tabernæ plurimæ, magna uis aquæ uſque ad piſcinam publicam. Si quis aquæ ductus Appiæ cauſa madidam appellatam eſſe cõtendat, propter illud Mar. Capena grandi qua pluit gutta: nõ uideo cur idem alias portas non etiam madidas appellet, ſuper quibus aquarum ductus, & tunc erant, & adhuc etiam extant. Neq; deſunt, qui à fontiũ ubertate Fontinalis huic portæ nomen aſcribant. Sed de Fontinali inferius erit diſceptandum. Eſt aũt capena quæ hodie. S. Sebaſtiani nũcupat. Reſtat ultimo loco citra Tiberim, Trigemina: denominata, quòd ea contra Curiatios Trigemini Horatij egreſſi ſint. Nam etſi in caſtris tunc erant, exiſtimandum tamen eſt, quòd ex ijs prius Romam redierint, quàm contra eos proficiſcerentur. Hanc autem portam prope templum nunc Scholam Græcam nuncupatum, atque ad Auentini radices fuiſſe, facit ut credamus,

dã quòd Liuius ait, Aediles extra ipſam in Auẽtinũ porticũ ſtrauiſſe : eodémque in loco Trigeminã fuiſſe innuit, cùm bello punico ſecundo incẽdiũ inter Salinas, & portã Carmẽtalẽ deſcribit. Quod incẽdium omnia ædificia, quæ erant in uico Iugario ſub Capitolio, cõprehendit, Aequimeliúmque, iacẽs inter rupẽ Tarpeiã, & Velabrum: mox extra Carmentalẽ portã p ripam Tiberis in Fortunæ, ac Matutæ templa debacchatũ ẽ. Nã Salinæ, ut ſuo loco oſtẽdemus, in eadẽ ripa erant, infra templũ nũc D. Stephano cõſecratũ. Huius aũt portæ locũ innuit ẽt Frõtinus, his uerbis. Ductus aquæ Appiæ hẽt lõgitudinẽ à capite uſq; ad Salinas : qui locus eſt ad portã Trigeminã. Et alibi. Cacus habitauit locum, ubi Salinæ nomen, & ubi Trigemina porta: & cũ dicat, Riuum dictæ aquæ eductum eẽ in Naumachinã : qui locus parũ diſtat à Tiberi : nõ dubiũ ẽ Trigeminã portã fuiſſe, quo loco demõſtratũ ẽ. Recepto aũt Auentino intra pomeriũ ad radices eiuſdẽ montis, ubi primũ ingrederis planiciẽ Teſtacij, tranſlata ẽ. hũc locũ indicare uidet Liuius in bello mac. dicens, Aediles alterã porticã extra portã Trigeminã, inter Lignarios, feciſſe. Lignarios. n. in eadẽ planicie habitauiſſe, infra oſtẽdemus. Et Plin. ſcribit, extra hanc portã Po. Ro. ſtatuam poſuiſſe Minutio Augurino, qui ad aſſem precium farris redegerat : unde uidetur Po. Ro. ad Horrea publica, quæ ibidem fuerant, eam ſtatuiſſe. Tandem dilatatis tertio urbis menibus eò, ubi nunc eſt, tranſlata fuit. Quæ Porta. S. Pauli nunc dicitur.

In Ianiculum tandem tranſeuntes, uideamus de porta, quæ haud procul à Tiberi eſt, & porta Ripæ nunc uocatur. Hanc pleriq; omnes portuenſem, quòd ad portum à Claudio imp. extructum ducat, appellarunt. Sed quod nomen prius obtineret, ignorare uidentur. Nos uero Naualis obtinuiſſe affirmamus : quoniam de hac Sex. Pom. ſic meminit. Naualis porta à uicina Naualium dicta. Quibus cum nulla alia ſit propior, Naualem eſſe nemini dubium eſſe debet.

Secundam portam Ianiculi, nunc. S. Pancracij, Aureliã dictã uolunt: ab Aurelio uiro conſulari, uel ab Aurelio imp. uel à uia Aurelia, quod eſt ueriſimilius : Siquidem ſupra oſtendimus nomina uiarum per abuſionẽ ferè omnibus portis eſſe attributa. Aliqui uero aiunt uiam ipſam à porta nomen accepiſſe. Quo autem nomine apud priſcos uocaretur, non ſatis conſtat. Apud Procopium autẽ legimus ſepulcrũ Hadriani extra portã Aureliam iactu lapidis impoſitum, & ne à Beliſario occuparetur, Romanos utrinque deducto muro illud incluſiſſe, eo modo ut eſſet eidẽ portæ tanq̃ propugnaculum. Quibus uerbis conijcimus, Pancratianã non fuiſſe Aureliam : hàncq; ſub ipſo ſepulcro in ripa Tiberis ſitam. Dubium eſt autẽ à quo nomen adepta ſit : nam ab Aurelio uiro conſulari non poteſt accepiſſe, quia huius temporibus eouſq; menia non extendebantur, neq; pons fuerat poſitus, per quem ad ipſam tranſitus eſſet. Igitur uidetur ab Aurelio imp. denominationẽ accepiſſe: qui forte eam excitauit, ne per pontem hoſtibus in campum Martiũ eẽt tranſitus : ni mauis Aurelianũ eã tunc poſuiſſe, cùm urbis ambitũ propagauit. Quanq̃ ab eo, Aurelianæ nomen erat deriuãdũ. Si aũt uolumus, Pancratianã ab Aurelio Cos. prius Aureliam nuncupatã, dicemus ſubſtituto nomine Pancratianæ, priori iã abolito, ab altero dictorũ imperatorũ, huic apud ſepulcrum Hadriani ſitæ, Aureliæ nomen inditum eſſe. At niſi in codice græco bibliothecæ Vaticanæ legiſſem duobus in locis ἀυριλί᾽αν Hæliã legendam putarem, ab Hælio Hadriano, qui eã extruxerit, uel ea ratione, quàm diximus, uel ad ornatum, aditúmue eiuſdem ſepulcri.

Tertiæ portæ Ianiculi ĩ ordine oĩum ultimæ, Septimianæ fuit nomẽ, idq; ẽt nũc ſeruat. Quod à Septimio Imp. referũt accepiſſe: q̃a Spar. ait, ipſum excitauiſſe thermas in Ianiculo ad portã ſui noĩs. Affirmãt inſuper ĩ ipſius portæ frõtiſpicio Septimij nomẽ inſcriptũ, ibiq; Ianũ Septimianũ ſeptimianãq; arã fuiſſe, ac priſco noĩe fontinalẽ nũcupatã. i. deabus fontiũ ſacrã. De hac Sex. Pom. ita meminit. Fõtinalia fontiũ ſacra : unde & Romæ Fõtinalis porta : et Liuius ita. Aediles alterã porticũ ad portã Fõtinalẽ, ad Martis Arã, qua in cãpos iter eẽt, pduxere. Qui aũt uolũt Capenã Fõtinalẽ eſſe, exponũt. In cãpos: ubi pugnarũt Trigemini: qui cũ ualde ab urbe diſtarẽt, pbabilior ẽ rõ, ut de Vaticãis intelligamus, ex eo q̃ Plin. ſcribit, Vitelliũ. CC. ſextertijs cõdidiſſe patinã, cui faciendæ fornax in cãpis exædificata erat: uidemúsq; in Vaticanis ẽt nũc fornaces, multámq; argillã ad fictilia cõficienda aptã : quod eẽ nõ cõſtat in Cãpis Trigeminorũ. Prætera crebrior ẽ mẽtio de Vaticãis. Idẽ auctor, Praxiteles inquit, Iouẽ fecit eburneum in Metelli æde, qua Cãpus petit. Cic. Cãpũ Vaticanũ fieri quaſi Martium

Campum. Inſuper Liuius primo & tertio ab urbe condita, de Capena: quinto uero de bel. mac. de Fontinali ita loquitur, ut diuerſas eſſe intelligam.

Vrbis portis tandē deſcriptis, portæ ēt triumphalis, licet extra pomerium eēt, operæ pretiū fuerit locū oſtēdere. Pontē igiť, cuius pilarū fundamēta infra pontē Hæliū cernuntur: & Portā, cuius ueſtigia ad intimā Tiberis ripā olim extabat: Viamq; ad Cæs. obeliſcū protenſam, triumphali nomine appellatas eſſe, nōnulli opinātur: Quoniā Ioſephus Veſpaſiani, & Titi triumphū deſcribens, ait ipſos non in Palatio maiori, ſed in Iſidis tēplo nocte quieuiſſe, trāſiuiſſeq; ad Octauianas ambulationes: uotiſq; rite celebratis receſiſſe ad portā, quæ ab eo, quòd per illā ſemper triumphorū pōpa duceretur, nomen acceperit. Quibus uerbis cōſtat, Capenā nō eē eādem, quæ Triumphalis. Nam ambulationes Aug. fuere ad Mauſoleum. Fit igitur ueriſimile hinc per portam, & pontem triumphalem eò profectum eſſe, ubi nunc eſt hoſpitale. S. Spiritus. Suet. cōmemorat quoſdam Senatores cenſuiſſe Auguſti funus porta Triumphali ducendum.

De Menibus urbis. Cap. IX.

MEnia urbis nunc extantia nō eē antiqua, ſicuti nulli eſt dubium, ita multis argumentis apparet. Legimus.n. partim Beliſariū, partim uero nōnullos Pōtifices ea inſtauraſſe: unde uariā formā obtinuiſſe uidentur: ſicut & portæ uariam latitudinem. Præterea menia hæc lateritia, illa uero ex ſaxo fuerant quadrato, ut Liuius ſignificat, & Caſſiodorus. Qui ſcribit Theodoricum regem Oſtrogotthorū Romā tunc tenentē. S. P. Q. R. cupienti menia partim à Viſogotthis aperta, partim uetuſtate collapſa inſtaurare, petentiq; in ipſa inſtauratione ſaxa amphitheatri humi iacentia, cōceſſiſſe.

LIBER SECVNDVS.

De Capitolio Cap. Primum.

QVoniam ſuperiori libro urbis ſitum, uariùmque eius ambitum deſcripſimus, muriſque, ac portis ſumus complexi: reliquum eſt ut quid, quòue tempore, à quibus ſingulis in locis ædificatum ſit, indicemus. Incipiamus igitur à Capitolio, cuius uaria nomina ita refert Var. Sunt & nomina tot montibus, quos poſtea urbs muris comprehendit: è queis Capitoliū: dictū, quòd hic, cū fundamenta foderētur ædis Iouis, caput hominis inuētū dicit. Hic mons antea Tarpeius dictus, à uirgine ueſtali Tarpeia: quæ ibi à Sabinis necata armis, & ſepulta: cuius nominis monimētū relictū: quòd ēt nūc eius rupes, Tarpeiū appellat ſaxū: hūc antea mōtē Saturnium appellatum prodiderunt. Eam aūt denominationē à Saturno, qui mōtē ipſum incoluit, accepiſſe, nemini eſt dubiū: & Virgilius de Ianiculo, & Capitolio loquēs innuit, his uerſibus.

Hāc Ianus pater, hāc Saturnus cōdidit urbē:
Ianiculùmque illi, huic fuerat Saturnia nomen.

Saturniā fuiſſe ubi antiqua Roma, Ianiculùmque in parte eius, teſtatur Plin. Et Solinus portā Caſtelli, quod Herculis comites excitarunt, Saturniam appellatā eē tradit. Hunc aūt montem muris ſeptū fuiſſe oſtēdit Liuius, cōmemorās Tarquinum Priſcū bello Sabinorum Capitolium ſe ædificaturum uouiſſe: & cū iactis fundamentis obiiſſet diē, Superbū capta Pometia ex ſpolijs hoſtiū abſoluiſſe. Eo aūt pulſo Horatius Puluillus conſecrationem deinde obijt. Tunc ex ſaxo quadrato fuiſſe legimus: ueſtigiáque hoc idem oſtendunt: & nos ex eiuſdem Capitolij fundamentis ſaxa tantæ magnitudinis erui uidimus: ut uere dixerit Plin. Sed tunc Senes aggeris uaſtum ſpatium, & ſubſtructiones inſanas Capitolij mirabantur. Limina Capitolij ænea fuere Cn. & Q. Oguinio Aed. Cur. Tegulas æreas Catulus inaurauit: quas Honorius Pont. ad ædem diui Petri tegendam tranſtulit, ubi nonnullæ adhuc ēt cernuntur. Capitoliū turres plurimas habuiſſe innuit Cic. in Catilinā: quarū nonnullas de cœlo tactas fuiſſe cōmemorat. Per Mariana bella Scipione, & Norbano Coſſ. igni direptum eſt: refecit Sylla: dedicauit Catulus: cuius nomen (ut prodidit Plut.) inter tanta Cæſarum opera uſq; ad Vitellium manſit: quinimmo in eo loco, ubi hodie eſt pub. Salis receptaculum, adhuc manet. Nam legimus.

Q. LVTATIVM. Q. F. Q. CATVLVM COSS. SVBSTRVCTIONEM ET TABVLARIVM DE SVO FACIENDVM COERAVISSE.

Arſit itẽ Vitelliāo bello, ut ſcribit Cor. Tac. Quod inſtauraviſſe Veſpaſianũ, aſſerit Suet. his uerbis. Reſtitutionẽ aũt Capitolij aggreſſus ruderibus purgandis manus primus admouit, ac ſuo collo quædam extulit. Tertio cũ in Veſpaſiani morte igni conſumptum eſſet, reſtitutionis curã Domitianus ſuſcepit, ut idẽ auctor ſic teſtatur: Plurima, & ampliſſima opera abſumpta reſtituit, in queis & Capitoliũ, quòd rurſus arſerat: ſed omnia ſub titulo tantum ſuo, ac ſine ulla priſtini auctoris memoria. Cuius inſtaurationis impenſa. X I I. M. talentorum exceſiſſe dicitur.

De Templis, Iouis Feretrij, Iouis Cuſtodis, Veiouis, & de Curia Calabra, Senaculo, atq; Aſylo. Cap. I I.

IOuis Feretrij Templũ, primũ omniũ Romæ conſecratũ, bello Ceninenſiũ Romulus uouit, uotiq; reus in uertice Capitolini collis, ut inquit Diony. extruxit, eo in loco (ut plerig; oẽs conſentiũt) ubi nunc eſt Aracæli. Feretrij aũt cognomen obtinuit, quòd cũ Acronẽ ducẽ interfeciſſet, ut uotũ ſuũ maxime Ioui gratũ, ciuibùsque ſuis iocundũ efficeret, ſpolia ipſius ducis, fabricato ad id ferculo, gerens in Capitoliũ ad quercũ paſtoribus ſacrã, in trophæi formã fictã, hoſtis arma depoſuerit, deſignãs ſimul cũ dono templo Iouis fines, cognomẽnque addens, Ioui Feretrio, à feriẽdo hoſte, ut uotis petierat: auc. Plut. Sex. uero Pom. quòd pacẽ ferre putaret, cũ ex eius templo ſumerent ſceptrum per quod iurarent, & lapidẽ Silicẽ, quo fœdus ferirent, Feretriũ denominatũ ſcribit. Hoc tẽplũ cũ uetuſtate, & incuria detectũ prolaberetur, admonitu Pom. Attici (ut in eius uita teſtatur Cor. Nepos) reficiendũ Cæs. curauit. ampliatũ aũt eſſe prius ab Anco rege cõmemorat Liuius. Huius ueſtigia, ubi maiora denũ, ubi uero minora quinum pedũ ætate ſua adhuc extitiſſe, aſſerit Diony. Templũ Iouis Cuſtodis Domitianus adeptus imperiũ excitauit, sèque in ſinu ipſius Iouis ſacrauit. Id aũt ubi nunc ſunt Salinæ: & ubi hodie ẽ carcer Capitolinus appellatus, Iani tẽplũ fuiſſe, quidã opinantur: quorũ ſententiæ aduerſatur, quòd fundamenta ex ſaxo quadrato, & fornices in eiſdem Salinis, ac ueſtigia porticus foro ſuperſtantia, locum publicũ ex ijs, quæ mox dicemus, fuiſſe oſtendunt. Nam & de Iano Capitolino apud antiquos ſcriptores nuſq̃ legimus. Crediderim igitur hoc in loco ſitã fuiſſe Curiã Calabram, quam culmis Romulus texerat: in quam uocabatur. S. P. Q. à rege Sacrificulo, ut ludorum, ſacrificiorùmque pernoſceret diem: in ea.n. ratio ſacrorũ tantũ gerebatur. ut ſcribit Sex. Pom. De hac aũt Curia meminit Var. cùm inquit. Primi dies menſium nominati Calendæ ab eo, quòd his diebus calent eius menſis Nonæ à pontificibus quintanæ, an ſeptimanæ ſint futuræ in Capitolio, in curia Calabra. Prope hanc aũt fuiſſe Romuli Caſam idem Var. eſt auctor. Eã humilẽ fuiſſe, oſtendit Vitruuius, his uerbis. Item in Capitolio commonefacere poteſt, & ſignificare mores uetuſtatis Romuli Caſa in arce ſacrorum ſtramẽtis tecta. Ad eandem aũt, uei ubi illa fuerat, Senaculũ ſtetiſſe innuit Liuius, cũ ait Cenſores porticum ab æde Saturni in Capitoliũ ad Senaculum, ac ſuper id Curiã ſtrauiſſe. Veiouis Aedem in area nunc Capitolina locum obtinuiſſe, hæc uerba Gelli docent. Eſt autem ẽt ædes Veiouis Romæ inter Arcem, & Capitolium. Mox ſubdit. Cum Iouem igitur, & Diiouem à iuuando nominaſſent: eum quoq; contra Deum, qui non iuuandi, ſed uim nocendi haberet (nam deos quoſdã ut prodeſſent, celebrabant: quoſdam ne obeſſent, placabant) Veiouem appellauerunt dempta, atque detracta iuuandi facultate. Eius ſimulacrum, quod eſt in æde, de qua ſupra dixi, ſagittas tenet, quæ ſunt uidelicet paratæ ad nocendum. Quapropter eum Deum plerique Apollinem eſſe dixerunt. Immolatùrque illi ritu humano capra: eiusque animalis figmentũ iuxta ſimulacrũ ſtat. Aſylũ templũ in dicta area fuiſſe, ſignificat Diony. ſic.n. inquit. Lucũ umbroſum mediũ Capitoliique, & Arcis, quod uocat intermontiũ duorũ quercetorũ, templũ Romulus cõſtituit: de eodẽ Strabo. Romulus Aſylum aperiens inter collẽ, & Capitoliũ, huc perfugiẽtes ciuitate donatos deſignat: & Liuius. Locũ, qui nũc ſeptus denſis ſentibus inter duos lucos, Aſylũ appellat. Ex eo finitimus populus, oĩs turba, ſine diſcrimine

& ſeruus, & liber, auida nouarũ rerum perfugit. Et hunc locum Ouid. attigit, his uerſibus.

Romulus ut ſaxo lucum circundedit alto,
Quilibet huc, inquit, confuge, tutus eris.

Ex eo.n. nemo extrahebatur. Varios aũt terminos habuiſſe teſtatur Strabo, his uerbis. Templum & nũc, & olim Aſylum erat, cuius libertatis termini ſunt mutati: Alexander ad ſtadiũ extendit: Mitridati uero dimiſſa ab angulo Cerami ſagitta uiſum ẽ paululũ ipſum ſtadiũ tranſcẽdere: Antonius huic proxime acceſſit, & cũ eo termino urbis partẽ comprehendit: Poſtea Caeſ. Aug. cum id damnoſum exiſtimaret, & nihil aliud eſſe, quàm multis malefaciendi cauſam exhibere, irritũ fecit. Suet. de Tiberio loquens. Aboleuit, inquit, & uim, morèmque Aſylorũ, quae usq̃ erãt. Primi aũt omniũ Herculis nepotes timentes inſidias illorũ, quos auus, priusq̃ e terris migraret, affixerat, Aſylum inſtituiſſe dicuntur, hinc Statius.

Aſylum herculeos fama eſt fundaſſe nepotes.

Et quia nonnulli ex quibuſdam Ouidij carminibus ſub rupe Tapeia Aſylum ſtetiſſe uolũt, quid de hac opinione ſentiam, ubi de baſilica Sempronij erit ſermo, dicetur.

De Cliuo, Varijsq; aditibus Capitolij: Domo Milonis: porta Stercoraria, ac de templis Iouis Tonantis, & Fortunae. Cap. III.

Cliuus aũt, per quem in Capitolium fuerat aſcenſus, qua parte ſteterit, inter noſtri tẽporis doctiores magnum eſt certamen. Suet. tamen in ea, quae uergit in Velabrũ fuiſſe, ſignificare uidetur: ita narrans. Gallici triumphi die Velabrum praeteruehens penè curru excuſſus eſt axe defracto, aſcendìtque Capitolium ad lumina. XL. elephantis dextra, atq; ſiniſtra lychnucos geſtantibus. Et Ouidius locum attigit, his carminibus.

Inde uelut nunc eſt, per quem deſcenditis, inquit,
Arduus in ualles, & fora cliuus erat.

Ser. tamen dum ait Saturni templum fuiſſe ante cliuum Capitolinum, ubi aedes Concordiae, innuit hunc cliuum fuiſſe forum Romanum uerſus, ubi erat utraq; aedes: Huic ſententiae conueniunt Cic. uerba ſexta actione in Verrem, quae ſunt haec. Tamen cùm de foro in Capitolium currum flectere incipiunt, illos duci in carcerem iubent. Nam carcerem ſub Capitolio in capite fori fuiſſe, infra oſtendemus. Arcus etiam Septimij imp. inibi poſitus, facit, ut credam aditum in hunc collem e regione ipſius quãdoque ſtetiſſe: praeſertim q; paucis ab hinc diebus detecta fuit uia, ſilicibus ſtrata, ab area Capitolina ad eundem arcum protenſam: tamen cum latitudo eius ſit pedum ſeptem tantum, non arbitramur eum eſſe cliuũ celebrem, de quo meminit Suet. quando Capitolinum montem plures aditus habuiſſe affirmat Cor. Tac. quorum hic, qui ad arcũ Septimi pertinet, eſt unus: Alium uero à Concordiae ad Monetae templũ fuiſſe, Ouid. teſtatur, his uerſibus.

Candida te niueo poſuit lux proxima templo,
Qua fert ſublimes alta Moneta gradus.

Tertius in urbẽ planã (planã dico urbẽ quae hodie habitat) ut ẽt nũc, deſcenſum praebuit: ibi.n. noſtra aetate detecta fuit porta marmorea: Quartus eſt de quo nunc agimus. M. aũt Aemilio Cos. hunc Cliuum, ſilicibus ſternendum Cenſores curauiſſe, memoriae prodidit Liuius, & Cic. Milonẽ in eodẽ Domũ ſcutis refertã habuiſſe, teſtatur: haereditariã, an conductam, dubium eſt: quia ſuperius dixerat: nullũ angiportũ eſſe, in quo Miloni non eſſet conducta domus. In eodẽ cliuo fuit porta Stercoraria nuncupata: de qua Sex. Pom. ſic loquitur. Stercus ex Aede Veſtae: XVII. Cal. Iulias defertur in angiportũ mediũ ferè cliui Capitolini, qui locus clauditur porta Stercoraria. Idẽ ſcribit Saturnios eos dictos, qui caſtrum in uno cliuo Capitolino incolebant, ubi Ara dicata ei deo fuerat ante bellum Troianum. Iouis autem Tonantis Aedes apud Cliuum, ubi hoc tempore noxij puniuntur, poſuit Auguſtus: quòd liberatus eſſet periculo, cum expeditione cantabrica per nocturnum iter lecticam eius fulgur perſtrinxiſſet, ſeruùmque praecedẽtem exanimaſſet. Cùm dedicatam hanc aedem aſſidue frequentaret, ſomniauit queri Capitolinum Iouem

cultores ſibi abduci, ſeq; reſpõdiſſe, Tonantem pro ianitore ei appoſitum: ideóq; mox tintinabulis faſtigium ædis redimiuit, quod ea ferè ianuis dependebant, auctor eſt Suet. Refert Plin. Iouis Statuem exemplar æris Deliaci, quo Polycletus eſt uſus, in hac æde fuiſſe: & ante ipſam Caſtoris, & Pollucis opus Hygiæ. Quibus uero lapidibus ea ædes extructa eſſet, alibi ſic indicat. Inter hos primum (ut arbitror) marmoreos parietes habuit ſcena M. Scauri, non facile dixerim ſectos, an ſolidis glebis poſitos: ſicut eſt hodie Iouis Tonantis ædes in Capitolio. Prope hanc ædem fuit & Fortunæ, ut teſtantur carmina, que in eius templo Præneſte quidam ſe legiſſe affirmant: quorum principium hoc.

TV QVAE TARPEIO COLERIS VICINA TONANTI
VOTORVM VINDEX SEMPER FORTVNA MEORVM

De rupe Tarpeia: Templis, Saturni, Iouis Opt. Max. Iunonis, Mineruæ, Iuuentutis, & Fidei. Cap. IIII.

Reliqua pars montis, poſt Cliuũ, Rupes Tarpeia eſt dicta: ex qua damnati præcitabãtur. Hinc Cic. ad Atticum. Quis enim audeat uiolare (Brutum ſcilicet) propoſita cruce, uel ſaxo. Et Plin. ait, Metellum ad Tarpeium raptum, ut præcipitaretur. Gellius autem ſcribit, eodem mortis genere etiam eum damnari ſolitum, qui falſum teſtimonium dixiſſe, conuictus eſſet. Diony. uero, Rupem hanc foro ſuperſtetiſſe, dicit. Duci, inquit, eũ iuſſit in ſuperſtantem foro collem: eſt enim is collis rupes uaſta, unde mos eſt eis deiicere aduerſarios. Cui opinioni ne refragari uideamur, dicemus totum montem, & arcis, & Tarpeiæ rupis nomine, appellari. Saturni Aedes infra hanc rupem ſteterat: ubi paucis ab hinc annis fuerat ſacellum cum turri S. Saluatoris cognomento in Aerario, ſiue in Statera: incumbens hoſpitali. S. Mariæ in porticu nuncupatæ. Fuerit ne ea condita à comitibus Herculis, de qua Solinus meminit: an à T. Tatio, de qua Varro: an à Tullo rege, de qua Macrobius, incertum eſt: quam uero Luctatium poſuiſſe ſcribit Critolaus, eam eſſe non arbitramur. In hac autem æde fuit Aerarium, omnium primum inſtitutum, & trutina, eiuſq; ueſtigia extitiſſe ſuo tempore teſtatur idem Var. Propterea non ab re noſtri in Statera cognominarunt. Volunt autem Publicolam omnium primum ædem Saturni ærarium declarauiſſe. Et quamuis Saturni, & Opis ædem in uico Iugario fuiſſe, dicat Sex. Rufus, hanc tamen ipſam opinor eum intelligere: nam etſi in Capitolio erat, ipſi uico tamen ſubiacenti incumbebat. Diony. Saturno Aram attribuit, ſecundum uiam qua ex foro in Capitolium aſcenſus erat, ſitam. Iouis Opt. Max. templum, ſiue Iouis Capitolini, uouit Tarquinius Priſcus. Superbus deinde librarum agenti. XL. M. in fundamentis impendit. Verum cum ad tectum ferè opus perueniſſet conſecrationem non obiit, quia tyrannide excidit. Dedicauit hoc Horatius Publicolæ collega, ut ſequenti titulo habetur.

M. ORATIVS CONSVL EX LEGE TEMPLVM IOVIS OPTIMI MAXIMI DEDICAVIT ANNO POST REGES EXACTOS A CONSVLIBVS POSTEA AD DICTATORES QVIA MAIVS IMPERIVM ERAT SOLENNE CLAVI FIGENDI TRANSLATVM EST.

De hoc templo Diony. meminit, his uerbis. Extructum eſt autem ſuper crepidine firmatum alta, octo iugerum in circuitu, ducentorum fermè pedum unumquodq; latus habens (Eſt autem iugerum duplicatus in longitudinem actus, ut ait Plin. Is eſt in quo boues aguntur cum aratur uno impetu iuſto, hoc eſt. CXX. pedum) Et quia Diony. ætate, quædam huius templi extabant ueſtigia, ſubdit. Paucum quiddam uariantem inuenire poſſet aliquis eminentiam altitudine ne quindecim quidem pedibus integris: à parte quidẽ, qua frons meridiẽ ſpectat, cõprehenſum triplici columnarũ, ordine: ab obliquis uero partibus, ſimplici: in eo tria ſunt Sacella æqualia, inter ſe communia habentia latera: mediũ quidẽ Iouis: ab utraq; parte Iunonis, & Mineruæ: ſub una aquila, unáq; uelata tectura. Hinc Auſonius ait. Trina in Tarpeio fulgent conſortia templo. ¶ *Quod aũt Diony. dicit, Super crepedine alta: hoc ad naturalẽ decorẽ ptinet, Nã ædibus ſacris, quorũ deorũ maxime in tutela ciuitas uideret eẽ,*

ut Ioui Iunoni, & Mineruæ, in excelſiſſimo loco, unde menium maxima pars conſpiceretur, areæ diſtribuebantur, auctor Vitruuius. Cur autem Tarquinius hæc numina ſub eodem tecto ſtatuerit, oſtendit Macr. his uerbis. Sed qui diligentius eruunt ueritatem, Penates eſſe dixerunt, per quos penitus ſpiramus: per quos habemus corpus: p quos rõnẽ animi poſſidemus. Eſſe aũt mediũ æthera Iouẽ: Iunonẽ uero imum aera, cũ terra: & Mineruam ſummũ ætheris cacumen. Et argumento utuntur: quòd Tarquinius Demarathi Corinthij filius ſamothracijs religionibus myſtice imbutus, uno templo, ac ſub eodem tecto, numina memorata coniungit. Iouem autem propter beneficia, Optimum: propter uim, Maximum Po. Ro. nominabat, auctor Cic. Iouem autem Capitolinum eundem eſſe, qui erat Opt. Max. ex eo conijcimus, quòd ante hæc epitheta, præponit, Capitoline. Erat huius Dei templũ, præter cætera ornamenta, multis ſtatuis exornatum: quarum unam auream. X. pedum dicauiſſe D. Claudium, ſcribit Tremellius. Iouis autem Imperatoris Simulacrũ in eodem templo ſtatutum fuiſſe opinamur. Sic enim Cic. inquit. Iouem Imperatorem quanto honori in ſuo templo fuiſſe arbitramini. Victoriæ ſtatuam ibidem fuiſſe teſtatur Plut. Et Plin. ſex pocula Murrhina ex triumpho à Pompeio in urbem aduecta. Libros autem Sibyllinos in dicto templo ſub terra, in arca lapidea conditos eſſe, & à decem hominibus cuſtoditos, prodidit Diony. Polibius uero fœdera cum Carthaginienſibus icta, perſcripta in tabulis æneis, ab Aedilibus hic conſeruata. Inibi fuit Pallium breue, purpureum, laneſtrũ, ad quod cum Aurelianus iungeret purpureas ſuas ueſtes, cineris ſpecie decoloratæ uidebantur diuini comparatione fulgoris. Hoc munus rex Perſarum, ab Indis interioribus ſiumptũ, ipſi Aureliano dediſſe perhibetur. Habuit hoc templum fiſtulas quaſdam, quibus aqua reliquis templis, ac ſedibus ſuppeditabatur. ut pro Rabirio teſtatur Cic. qui contra Rullum, & pro Domo ſua docet. S.C. & orationes in eodem templo ſæpe habitas. Eò ibant noui Coſſ. ſacrificatum: quia Ioui omne debetur initium. Arſit cũ ædibus, & ſacellis coniunctis Vitelliano bello, ac Titi Imp. tempore: auc. Plin. Diony. & Cor. Tac. In ea autem parte Capitolij fuit, quæ plateam, nunc Montanariam dictã, deſpicit: ad radices cuius paucis ab hinc annis fuerat templum. S. Saluatoris, ab illo priſco Iouis templo, in Maximis cognominatũ. Erat in eo Iouis templo Cella, hoc eſt pars ſecretior templi, quam ingredi prophano non licebat. In hac fuere Coronæ aureæ duæ: quarum alteram ex. XX. Philippeis factam: ſecundũ Gallos Pamphili legati, in Curiam tulerant: Alteram Carthaginienſium miſſi gratulatum ob uictoriam partam aduerſus Samnites. Inter hanc, & Mineruæ Cellam, Iouis imperatoris Signum collocatum fuiſſe, ait Sex. Pom. à T. Quintio Præneſte aduectum: & ante Mineruæ Deos Noxios: eius uerba appoſui. Dij Noxij appellantur tria ſigna in Capitolio ante Cellam Mineruæ genibus nixa, ueluti præſidẽtia parientium nixibus: quæ ſigna, ſunt qui memoriæ prodiderint Antiocho rege ſuperato, M. Attilium ſubtracta Po. Ro. deportaſſe, atq; ubi ſunt, poſuiſſe. In huiuſce Deæ Delubro fuit Tabula, in qua raptum Proſerpinæ Nicomachus pinxit. In Iunonis Cella Canem ex ære ſuum uulnus lambentem ſe uidiſſe aſſerit Plin. Iunonis autem ſacellum fuiſſe à ſiniſtra ſacelli Iouis: Mineruæ uero à dextra oſtẽdit Liuius, his uerbis. Lex uetuſta eſt priſcis literis, uerbiſq; ſcripta, ut qui Prætor Max. ſit, clauum pangat. Fixus fuit dextero latere Iouis Opt. Max. qua Mineruæ eſt templum. Eum clauum, quia raræ per ea tempora literæ erant, notam numeri annorum fuiſſe ferunt: eòq; Mineruæ dicatam legem, quia numerus Mineruæ inuentum eſt. Iuuentutis Aediculam prope Mineruæ Delubrum ſtetiſſe, ſcribit Plin. idẽmque libro trigeſimo tertio innuit Concordiæ Templum in Capitolio ſitum fuiſſe, cum inquit. Incidìtq; in tabula ærea Concordiæ ædem. C IIIL annis poſt Capitolinam dedicatam. Hãc uouiſſe Manlium in Gallia quidam memoriæ prodiderunt. Fidei Templum apud Iouis Capitolini extitiſſe oſtendit Cic. de nat. deo. his uerbis. Qui igitur iuſiurandum uiolat, is fidem uiolat: quam in Capitolio uicinam Iouis Opt. Max. (ut in Catonis oratione eſt) maiores noſtri eſſe uoluerũt. Plin. Spectata eſt, inquit, & in æde Fidei in Capitolio imago ſenis cum lyra puerum docentis.

De Arce: Templo Iunonis Monetæ : ac de Domo T. Tatij, M. Manlij : atq; de Saxo Carmentæ. Cap. V.

SAturnius mons in Arce, & Capitolium diuiditur : ut paßim apud hiſtoricos, aliósque auctores legimus. Cic. in Cat. Vobis Arcem, & Capitolium. Liuius. Exules, & Serui duce Appio Herdonio nocte Capitolium, & Arcem occupauere. Hæc propemodum octauam mõtis partem occupabat, ut eius indicant fundamenta in ea parte, quæ ad theatrũ Marcelli uergit:ad cuius radices,prope ædiculam D. Andreæ in Vincijs nũcupatam,ante annos. XX. inuenta eſt porta marmorea,ab eàque gradus ad ipſam arcem ferentes : qua porta crediderim Tarpeiam illam Veſtalem hoſtes introduxiße: nã Tiberim,ad quem aquatũ fuerat profecta, proxime ſpectat. Iunonis Monetæ Templum fuit in Arce, in ea parte, qua nunc ſunt horti Conſeruatorum dicti , ut ex uerbis Liuij coniectura aßequi licet, qui ſic inquit. Damnatum Manlium de ſaxo tarpeio deijciũt : adiectæ mortuo notæ ſunt, publica una: quód cum Domus eius fuißet, ubi nunc Aedes, atque Officina Monetæ, latum ad populum eſt, ne quis patricius in Arcæ , aut Capitolio habitaret . Idem alibi ait,Fabio Dorſo, & Ser. Sulpitio Coß. Dictatorem creatum L. Furium Camillum, aruncanòque bello inter ipſam dimicationẽ hoc uouiße templum : quod Cal. Iunij dedicatum fuiße aßerit Macr. de quo templo ſunt hæc Ouidij carmina.

Arce quoq; in ſumma Iunonis templa Monetæ
 Ex uoto memorant facta Camille tuo.

Moneta à monendo eſt dicta. Cic. inquit: Moneta à monendo. Nam poſt cladem illam maximam à Senonibus Gallis factam, audita uox ex arce Iunonis fuit; ex quo illa appellata eſt Moneta. Domus autem Manlij idem Cic. meminit pro domo ſua : cuius uerba ſubieci. M. Manlius, cùm ab aſcenſu Capitolij Gallorum impetum repuliſſet, non fuit contentus beneficij ſui gloria, regnum appetere eſt iudicatus : ergo eius domum euerſam duobus locis conueſtitam uidetis. Ibidem autem fuerat antea Domus T. Tatij, ut ſcribit Solinus. In eadem arce fuit Simulacrum Veiouis. Plin. Nonne, inquit, Simulacrum Veiouis in arce ex cupreßo durat, à condita urbe quingenteſimo quinquageſimo primo anno dicatum. Simulacrum argenteum Anſeris, cuius clangore arx ipſa fuerat ſeruata, memoriæ cauſa, ibidem fuerat collocatum : de quo Lucretius ſic cecinit.

Romulidarum arcis ſeruator candidus anſer. & Propertius.
 Anſeris & tutum uoce fuiße Iouem.

Et Plin. Eſt inquit, & Anſeri uigil cura Capitolio teſtata defenſo per id tempus canum ſilentio proditis rebus. Quam ob rem cibaria anſerum Cenſores in primis locant. Saxũ autem Carmentæ, quod Tarpeiæ rupis pars quædam eſt, deſpicit Tiberim, e regione ferè pontis Senatorum.

De Templis, & quibuſdam alijs ædificijs in Capitolio extructis, quorum Certus locus ignoratur. Cap. VI.

LApidem informem, atque rudem coluere Romani, Terminum appellãtes : cuius templum à Tatio rege dedicatum, tradit Var. Plut. uero à Numa cõditum. Cum autem Tarquinius Superbus uellet Iouis Capitolini templum ædificare, cœpit captare augurijs, qui mons eßet aptißimus, cùmque Tarpeius ex omnibus eßet inuentus, in quo erant diuerſorum numinum ſacella, actum eſt, ut exinde ad alia templa numina euocarentur ſacrificijs : quò poßet libere, & ſine periculo templum Iouis ædificare : cùmque omnes Dij libenter migraßent, Terminus, limitum Deus, abſcedere noluit : tunc de hoc ipſo ſacrificatum eſt, & deprehenſum, quòd Terminus cum Ioue remanens æternum urbi imperium cum religione ſignificaret. Quo loco aũt colebatur ſuper eum foramen patebat in tecto, quòd

nefas eſſe putarent Terminum intra tecta conſiſtere. Alij uero dicunt primam partem tecti eius templi patuiſſe, quia ſub dio ei ſacrificabatur: & (ut ait Lactantius) publice, quaſi cuſtodi finium, Deo: hinc Sex. Pom. Termino, inquit, ſacra faciebant, quòd in eius tutela fines agrorũ eſſe putabant. Terminum qui exaraſſet, & ipſum, & boues ſacros eſſe Numa ſtatuit. Legimus autem apud D. Auguſtinũ Martem quoque, & Iuuentam regi Deorum cædere noluiſſe: quòd imperium Romanum nullum terminum eſſet habiturum, nec ſenectam ſenſurum. Mentis autem, & Veneris Erycinæ ædes in eodem Capitolio fuiſſe, teſtatur Liuius, his uerbis. Interea Duumuiri creati ſunt. Q. Fabius Maximus, & Attilius Craſſus ædibus dedicandis: Menti Attilius: Fabius Veneri Erycinæ: utraq; in Capitolio eſt, canali uno diſcretæ. De æde Mentis ſunt Ouid. hæc carmina.

Mens quoq; numen habet, Menti delubra uidemus,
  Vota metu belli perfide pœne tui.

Alias ædes ſacras complures in Capitolio fuiſſe, Cic. innuit, cum de templo Fidei locutus, ſic ſubdit. Quid Opis? quid Salutis? quid Concordiæ? Libertatis? Victoriæ? quarum rerum, quia uis eſt tanta, ut ſine Deo regi non poſſet, ipſa res deorum nomen obtinuit. Idem in phil. Opis non ſemel meminit: ad eàmque, rurſus ad Att. ait, Scipionem proauum Metelli ſtatuam Cenſoriam habuiſſe. Hanc autem ædem uouit Tatius rex, auctor Var. quam Sp. Poſthumio Albino, & Q. Martio Philippo Coſſ. tactam eſſe de cælo commemorat Liuius. Fortunæ autem Primigeniæ, & Obſequentis ædes in Capitolio condidit Ser. Tullius. Hanc Deam uarijs cognominibus à Romanis nuncupatam legimus. Nam publicam appellabant, cùm reip. faueret. Maſculam, cùm omnibus maribus. Muliebrem uidem, quando mulieribus. Virilem, cum iam adultis. Primigeniam, cum primogenitis. Item Fortis Fortunam, quando exinſperato adeſſet. Equeſtrem uero, quando maxima cum celeritate ueniret. Obſequentem, cùm ad omnia uota accederet. Paruam, ubi humilẽ ad maximas opes, ſummóſque honores ueheret. Seiam, ubi ſegetes, cæteróſque fructus feliciter ad maturitatem perduceret: Et proſperam eam dicebãt, quæ ſemper propitia aſſideret. Malam uero, quæ iugiter aduerſaretur. Iouis Sponſoris ædem poſuit Tarquinius Superbus: quam Poſthumius Nonis Iunijs dedicauit. Veneri Caluæ Fanum in Capitolio Romani conſtituere in honorem matronarum: quia capta urbe à Gallis deficiẽtibus funibus ex illarum capillis eas feciſſent. Alteram ædem ibi Venerem habuiſſe, oſtendit Suet. in Calig. Veſtæ ædes in eodẽ colle fuit, ut ſignificat Sex. Pom. de porta Stercoraria locutus. Aram autem Iouis Piſtoris in Capitolio ſitam fuiſſe, innuit Ouid. his uerſibus.

Nomine, quam precio celebratior arce tonantis.
  Diſcant piſtores quid uelit ara Iouis.

Bibliothecàm Maiorum multis columnis exornatam: Porticúsq; duas, Metelli alteram, alteram Cõſtantini Capitolium habuiſſe dicitur: Atriúmque publicum, quod tactum eſſe de Cælo teſtatur Liuius. Fauiſſæ, quæ ſunt loca ciſternis, cellisque ſimilia, ubi reponebantur ea, quæ in templis uetuſtate erant facta inutilia, fuere in area Capitolij, Gellius & Sex. Pom. auc. Locúmque ſacrum in eodem Capitolio fuiſſe legimus, ex quo ſumebatur uerbena, qua coronabantur Feciales, & Paterpatratus fœdera facturi, uel bellum indicturi: & lapidem ſilicem, quem tenebant per Iouem iuraturi dicentes. Si ſciens fallo tum me Dieſpiter ſalua urbe, arcéque bonis eijciat, ut ego hunc lapidem. In eodẽ Capitolio S.C. haberi ſolitum aſſerit Liuius, his uerbis. Eo facto, auocatam à ſe concionem tribunus queſtus, & in ordinem ſe coactum, ex Capitolio, ubi erat concilium, abijt.

De ſtatuis, Imaginibus, & Columnis.
Cap. VII.

INter alia multa, uariàque ornamenta, quibus Capitolium erat inſignitum, plurimæ in eo ſtatuæ fuere. Quas cognoſcere nõ erit ab re alienum: ſiquidem eis cognitis in multorum inſignium locorũ

cognitionem multos deueniſſe, uidemus. Harum bonam partem, ſicuti columnarum, ex deuictis prouincijs in urbem Romani deportarunt: quod & Cic. teſtatur in lib. de nat. deo. qui ſic ait. Etenim fana multa ſpoliata, & ſimulacra deorum de locis ſanctiſſimis ablata uidemus à noſtris. Ingentem autem numerum fuiſſe, ex Cor. Tac. uerbis perſpicitur, quæ ſunt hæc. Sabinus undiq; ſtatuas decora maiorum in aditu obiecit, ne hoſtes in Capitolium penetrarent. Quæ etſi uera ſint, perpaucas tamen uidemus literis mandatas. Quæ apud uarios auctores ſunt repertæ, breuiter cõmemorabo. Iouis igitur treis fuiſſe legimus: quarum unam de cælo tactam eſſe, quo tempore Pyrrhus in Siciliam traiecit, aſſerit L. Florus: de reliquis duabus loquitur Plin. his uerbis. Sp. Caruilius fecit Iouem, qui eſt in Capitolio uictis Samnitibus ſacrata lege pugnantibus è pectoralibus eorum, ocreisq;, & galeis: amplitudo tanta eſt, ut conſpiciatur à latiario Ioue: Idem. Locras uero Iouem tonantem ante cuncta laudabilem fecit. Herculis Auerion, & Sempronius Coſſ. alteram, alteram Fabius Max. uictis Tarentinis ſtatuas dedicauere, quarum Liuius, Plut. & Strabo meminere. Strab. Verba ſubieci. Aliqua etiam Romani capto per uim oppido, ut ſpolia, uindicarunt, è quibus Herculis imago ſublimis ex ære in Capitolio fixa eſt, opus Lyſippi. Apollo autẽ tranſlatus à Lucullo ex Apollonia Ponti urbe. XXX. cubitorum, CL. talentis factus iacet hodie in ædibus nunc Conſeruatorũ confractus. Boni Euentus, Bonæque fortunæ, Praxitelis opera, atq; Nemeſis Simulacra Capitolium decorauere: ſic & Iani, dextra trecentorum, ſiniſtra ſexaginta quinque numerum, ad demonſtrandum anni dimenſionem, tenens. Fuere inſuper in Capitolio Statuæ omnium Regum. Plin. inquit, Nullum annulum habet Romuli in Capitolio Statua, nec, præter Numæ, Seruijque Tullij, alia, ac ne. L. quidem Bruti: & alibi, Primas putarẽ has, & Actij Nauij poſitas ætate Tarquinij Priſci, niſi Regum antecedentium eſſent in Capitolio. Statuã Scipionis, qui Antiochum deuicit, cum chlamide, ac crepundijs in eodem Capitolio fuiſſe, pro Rabirio refert Cicero: Syllæ uero pedeſtrem, & æneam in Philip. Aemilio autem Lepido puero ſtatuam bullatam, ac prætextatã poſuit Senatus, quòd hoſtem in aciem interemiſſet, ciuèmque ſeruaſſet. Tali honore dignus habitus eſt Metellus, quòd ex æde Veſtæ Palladium ab incẽdio liberauiſſet: ſicut & Trebius, qui in ædilitate ſua frumentum Po. Ro. aſſibus præſtitit, auc. Plin. Plut. autem commemorat Fabium Max. ſuam ipſius ſtatuã, equeſtrem, ex ære, iuxta Herculem ſtatuiſſe: Brutique illius, qui Tarquinios expulit, à Po. Ro. mediam inter Regum ſtatuas, poſitam eſſe. Inibi Africani etiam ſtatuã fuiſſe ad Atticum ſcribit Cic. cuius uerba appoſui. At mehercle ego cum in turmam auratarum equeſtriũm, quas hic Metellus in Capitolia poſuit, animaduertiſſem in Serapiõis ſubſcriptione Africani imaginẽ, erratum fabrile putaui. Domitianum non niſi aureas, argenteaſque ſibi poni permiſiſſe, ſcribit Suet. & Eutropius. Cornelia Gracchorum mater & ipſa tali honore digna fuit, ut in Capitolio ſtatua ei collocaretur. Scipio, de quo ſuperius, uictoriæ ſuæ Aſiaticæ Tabulam pictam in eodẽ Capitolio affixit. Bocchus ẽt ſyllæ gratiam aucupatus triumphales imagines ibidem collocauit: inter quas inerat aureus Iugurtha ab eo Syllæ traditus, Parrhaſius Epheſinatus Theſea pinxit in eodem Capitolio. In quo fuere etiam ſeiuges à Cn. Cornelio poſiti: & Clypea. xij. aurata, ab Aedilibus P. Claudio, & P. Sulpitio Galba ex pecunia, qua frumentarios ob annonam compreſſam condamnauerant, ut tradit Liuius: qui & Clypeum Martis cũ imagine Aſdrubalis in eodem colle fuiſſe, narrat: Columnámque Roſtratam: cuius ſunt hæc uerba. In ſuſpenſa ciuitate ad expectationem noui belli nocturna tempeſtate Columna roſtrata in Capitolio bello punico tota ad imum fulmine diſcuſſa eſt. Auguſtus uictor Aegypti multa de nauali certamine ſuſtulit roſtra ærea, quibus conflatis quatuor effecit columnas: quæ poſtea à Domitiano in Capitolio ſunt poſitæ: quas etſi Ser. gram. ſuo tempore ibidem fuiſſe dicat, hodie tamen in Lateranenſi baſilica cernuntur. Hæ ſunt de quibus Virgilius ait, Surgẽtes ære columnæ.

De Tabulis publicis. Cap. VIII.

T*Abulas quibus leges, & publica acta continebantur, in Capitolio fixas, ac ſeruatas eſſe multi teſtant: quorũ Cic. pro Sex. ſic inquit. Inſpectantibus uobis toto Capitolio tabulæ figebantur Et*

paulopoſt.Sed unum egregium de rege Deiotaro Po. Ro. amiciſsimo decretum in Capitolio fixum Et rurſus Philip. tertia: Falſas leges, & falſa decreta in æs incidenda, & in Capitolio figenda curauerit. Et ærearum tabularum tria millia, quæ cum Capitolio flagrauerant Veſpaſianum inueſtigatis exemplaribus reſtituenda curauiſſe ferunt. Et Plut. teſtatur, cum Clodius tabulas, quibus res in tribunatu ſuo geſtæ continebantur, in Capitolio affixiſſet, Ciceronem ab exilio reuerſum eas ui deleuiſſe. Rurſusq; Cic. in Catilinam commemorat, æra legum in Capitolio de cælo tacta, & liquefacta. Sic & tabula, quæ has leges à Romulo promulgatas continebat, ſeruabatur.

NE QVID INAVGVRATO FACIVNTO.
PATRES SACRA MAGISTRATVSQVE SOLI PERAGVNTO INEVNTOQVE.
PLEBEI AGROS COLVNTO.
SACRORVM OMNIVM POTESTAS SVB REGIBVS ESTO
SACRA PATRES CVSTODIVNTO.
POPVLVS MAGISTRATVS CREANTO.
LEGES DISCVNTO.
BELLA DECERNVNTO.
DEORVM FABVLAS NE CREDVNTO
DEOS PEREGRINOS PRAETER FAVNVM NE COLVNTO.
NOCTVRNAS IN TEMPLO VIGILIAS NE HABENTO.
PARRICIDAS OMNES CAPITE PVNIVNTO.
NE QVIS PRAESENTIBVS FOEMINIS OBSCOENA VERBA FACITO.
QVISQVIS DEMISSAM AD TALOS TOGAM IN VRBE HABETO.
MONSTRVOSOS PARTVS QVISQVIS SINE FRAVDE CAEDVNTO.
NE QVIS NISI PER PORTAS VRBEM INGREDITOR NEVE EGREDITOR.
MENIA SACROSANCTA SVNTO.
MVLIER VIRO LEGITIME CONIVNCTA FORTVNARVM ET SACRORVM SOCIA ILLI ESTO. VT DOMVSQVE ILLE DOMINVS ITA HAEC DOMINA.
FILIA VTI PATRI ITA DEFVNCTO VIRO HAERES ESTO.
ADVLTERII CONVICTAM VIR ET COGNATI VTI VOLENT NECANTO.
SI VINVM BIBERIT DOMI, VTI ADVLTERAM PVNIVNTO.
PARENTVM LIBEROS OMNE IVS ESTO RELEGANDI VENDENDI ET OCCIDENDI.

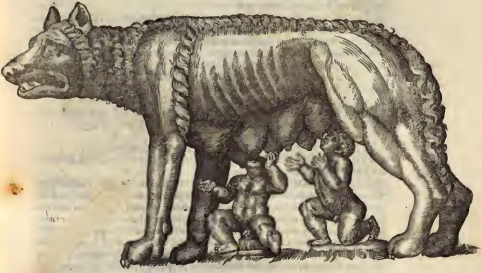
Curatores autem fuiſſe huiuſmodi tabularum indicat ſequens titulus.

C. CALPETANVS STATIVS
SEX. METRORIVS. M. PERPENNA LVRCO
T. SARTIVS DECIANVS CVRATORES
TABVLARIORVM PVBLICORVM
EAC. CVR.

De quibuſdam Statuis, aliiſque rebus antiquis, quæ hodie ſunt in Capitolio, Cap. IX.

IN area Capitolina collocata eſt equeſtris Statua, ænea, M. Aurelij Antonini pij philoſophi: quo ex Cælio monte paucis ab hinc annis transferri uidimus. In Porticu uero Conſeruatorum eſt Commodi Imp. ingens caput, æneum, de quo Lampridius ita meminit. Coloſsi caput depreſsit, quod erat Neronis, ac ſuum impoſuit, & titulum more ſolito ſubſcripſit. Ante eandem porticum duo pari forma fluuiorũ ſimulacra ſeminuda uiſuntur, Nili ac Tygris, ut nonnulli teſtantur: uel Anienis, & Naris, ut alijs placet. Nos aũt de ijs nihil certi habemus. In cauedio dictæ domus ſunt marmorea ſigna M. An-

tonini de triumpho dacico, ſublata ex æde D. Martinæ. Eregione, ſub porticu, ſtat templũ in marmore inciſum, ſignis perpulchre exornatum. In aula ſuperiori, inter alia, eſt ſtatua auro ſuperfuſa nu li Herculis, dextra clauam, ſiniſtra uero Heſperidum aurea mala tenentis. Ibidem eſt & Satyri ſtatua pulcherrima. In porticu interiori prope aulam, æneum Lupæ eſt ſimulacrũ, ex cuius uberibus pendent Romulus & Remus urbis conditores: de hoc Cic. ſic inquit. Tactus eſt etiam ille, qui hanc urbem condidit Romulus, quem inauratum in Capitolio paruum, & lactentem uberibus inhiantem fuiſſe meminiſtis. Huius ſimulacri effigiem ideo ſubiecimus, ut cerneres quod Virg. & Cic. de ijs teſtãtur: quorum alter ſic ait. Ludere pendentes pueros: alter uero, Romulum ẽt huberibus inhiantem.

In eadẽ aula cernere licet, duo Signa ænea iuuenili forma, alterum ſtans ſerui habitu: alterum nudũ pueri ſedentis, ac curuato corpore ſpinam è planta pedis euellere conantis: non abſimilis Batto, quem Theocritus ſic loquentem inducit.

θᾶσαί μ' ὦ κορύδων ποτὶ τῶ Διὸς ἁ γὰρ ἄκανθα

ἁρμοῖ μ' ὧδ' ἐπάταξ' ὑπὸ τὸ σφυρόν. hoc eſt.

Aſpice o Corydon per Iouem ſpina enim

Nuper me hic percuſſit ſub talo.

Ibidem, in templo D. Mariæ cognomento Aracæli, multæ ſunt columnæ, quarum quæ tertia ab ingreſſu ſiniſtrorſus occurrit, hunc habet titulum. A CVBICVLO AVGVSTORVM. *Eſt apud eandẽ ædem paruus Obeliſcus: et tres præterea Conſtantini Imp. Statuæ.*

De templo Concordiæ. Senaculo. Curia: ac de Tabernis publicis. Cap. X.

QVoniam deſcendentibus è Capitolio primum occurrit uallis inter ipſum, & Palatium: par eſt ut eius loca proximo loco annotemus. Auſpicemur autem ab omnium rerum auctrice, & conſeruatrice Concordia: cuius Templum uouiſſe, poſuiſſeq́ Camillum oſtendunt Ouidij carmina, quæ ſequuntur.

Furius antiquum populi ſuperator Hetruſci
Vouerat, & uoti ſoluerat ille fidem.
Cauſa, quòd à patribus ſumptis ſeceſſerat armis
Vulgus, & ipſa ſuas Roma timebat opes.

Hoc templum in foro fuiſſe refert Plut. Varro autem inter Capitolium, & forũ: cui aſtipulatur Sex. Pom. Erat.n. aut in foro, aut foro proximum: nam & Val. Max. commemorat Sempronium Aſelionem pro æde Concordiæ ſacrificium facientem ab ipſis altaribus à creditoribus fugere extra forum coactum. Extant huius templi porticus octo ingentes columnæ, & in epiſtylijs titulus ſequens.

SENATVS POPVLVSQVE ROMANVS
INCENDIO CONSVMPTVM RESTITVIT

Inuentus eſt autem lapis in quo huiuſmodi uerba erant inciſa.

D. N. CONSTANTINO MAXIMO PIO FELICI AC
TRIVMPHATORI SEMPER AVGVSTO OB AMPLIFICATAM
TOTO ORBE REMPVBLICAM FACTIS CONSILIISQ.
S. P. Q. R.
AEDEM CONCORDIAE VETVSTATE COLLAPSAM IN
MELIOREM FACIEM OPERE ET CVLTV SPLENDIDIORE
RESTITVERVNT.

Hinc ad Monetæ ædem multis gradibus aſcendebatur. Verum dum Cor. Tac. dicit: Diuerſos Capitolij aditus inuadunt, iuxta lucum Aſylum, & qua Tarpeia rupes centum gradibus aditur, an de his gradibus intellexerit, an de illis, qui in arcem ducebant, dubium eſt: tamen propter uerba illa, rupes Tarpeia, uериſimilius eſt, uel hos ſignificare, uel Cliuum publicum. In hoc autem templum per multos gradus erat aſcenſus, ut ex dictis columnis conijcere poſſumus: & ex uerbis Cic. quæ in ſeptima Phil. ſunt poſita: ea.n. hæc ſunt. Occulta enim fuit eorum uoluntas, inditiumque de. M. Antonio, qui frequentiſſimi in gradibus Concordiæ ſteterunt. In eodem templo Bedas ſculptor Batton adorantem Apollinem, & Iunonem fecit: Eufranor autem Latonam puerperam, Apollinem, & Dianam infantes, ſuſtinentem: Niceratus uero Aeſculapium, & Hygiam: At Piſicrates Martem, Mercuriumq́: Sthenis deniq́ Cererem, Iouem, & Mercurium. In pronao eiuſdem templi fuit Victoria: quæ M. Marcello Claudio, & M. Valerio Coſſ. icta eſt fulmine. De huius templi Cella Cic. philippica tertia ſic meminit. Armatos in Cella Concordiæ cùm Senatum haberet incluſerit: Et philip. quinta. In Cella Cõcordiæ collocari armatos, latrones, ſicarios: è templo carcerem fieri. Habebatur præterea in hoc templo & Senatus, & orationes, ut idem pro Sextio, & Lãpridius teſtantur. Sic.n. Lampridius inquit. Cum Senatus frequens in Curiam, hoc eſt, in ædem Concordiæ, templũ auguratũ, cõueniſſet. Aedẽ aliis Concordiæ Curiam appellat: quia ibi Senatus publicas curas gerebat: Templum uero auguratũ addidit: quia Senatus non poterat haberi niſi in loco per Augures conſtituto, quod templũ dicebatur: Non .n. oẽs ædes, ſacra erant templa: Curia augurato condita, erat templum: Aedes ſacræ non augurato conditæ, templa non dicebantur: neq́ in illis poterat haberi Senatus, auctor Var. Qui cum duo Curiarum genera fuiſſe oſtendat, uidelicet Curiam, ubi curarent Sacerdotes res diuinas, ut Curiæ ueteres: & ubi Senatus humanas, ut Curia Hoſtilia, apparet Curiam, & Senaculum idem eſſe,

alterùmque

alterùmque à Cura: alterum à Senatu.i. ſenioribus publicas res curantibus denominatum. Et quia in Hoſtilia res humanæ tantum curabantur, ideo alibi ait. Eam eſſe quidem templum, & ſanctum non eſſe. Verum quoniam Sex. Pom. ex Nicoſtrato memoriæ prodidit, Senacula Romæ tria fuiſſe. Vnum, inquit, ubi nunc ædes Concordiæ, inter Capitolium, & forum: in quo ſolebant magiſtratus cum ſenioribus deliberare: alterum ad portam Capenam: tertium intra ædem Bellonæ, in quo exterrarum nationum legatis, quos in urbem admittere nolebant, Senatus dabatur, ſignificat ſuo tempore deſiiſſe. S. C. fieri in Concordiæ templo: alioquin ſolent, non ſolebant, dixiſſet: & templum, non ædem appellauiſſet. Eius enim uerba innuunt, Senaculum diuerſis temporibus uarijs in locis inſtitutum. Sed nec te moueat, quod cum ipſe tria Senacula tantum commemorarit, nos quartum ex uerbis Cor. Tac. in Capitolio fuiſſe oſtenderimus, Varròque ſupra Græcoſtaſim, quintum: Nam plerique augent: plerique fundant, & ad eos tranſeunt nomina: & in tam multis ſeculis, in tanta etiam rerum uarietate, nomina, locáq;, & numerus ipſorum, ſæpe eſt mutatus. Sub Concordiæ autem templo in capite fori, dum foſſores altius terram moliuntur, inuenere locum, cuius antæ cum epiſtylijs marmoreæ efficiebant ueluti porticum, uel apothecas treis: in quibus conſiſterent, qui publica acta notarent, ac publicarent: ut ex titulis coniicimus. Nã uno epiſtylio, interiori parte, legimus hũc.

C. AVILIVS LICINIVS TROSIVS CVRATOR
SCHOLAM DE SVO FECIT
BEBRYX AVG. L. DRVSIANVS A. FABIVS XANTHVS. CVR. SCRIBIS. LIBRARIIS. =
ET PRAECONIBVS AED. CVR. SCHOLAM
AB INCHOATO REFECERVNT MARMORIBVS ORNAVERVNT VICTORIAM =
AVGVSTAM ET SEDES AENEAS ET CETERA ORNAMENTA
DE SVA PECVNIA FECERVNT.

Extra uero in eodem epiſtylio erat hic titulus.

BEBRYX AVG. L. DRVSIANVS A. FABIVS XANTHVS CVR. IMAGINES ARGEN =
TEAS DEORVM SEPTEM POST DEDICATIONEM SCHOLAE
ET MVTVLOS CVM TABELLA AENEA DE SVA PECVNIA DEDERVNT.

Ibidem autem effoſſus eſt Cippus, ſuper quo Stilichonis ſtatuam fuiſſe innuit ſequens inſcriptio in eo inciſa.

FL. STILICHONI. V. C.
FLAVIO STILICHONI INLVSTRISSIMO VIRO
MAGISTRO EQVITVM PEDITVMQVE
COMITI DOMESTICORVM TRIBVNO PRAETORIANO
ET AB INEVNTE AETATE PER GRADVS CLARIS
SIMAE MILITIAE AD COLVMEN GLORIAE
SEMPITERNAE ET REGIAE ADFINITATIS EVECTO
PROGENERO DIVI THEODOSI COMITI DIVI
THEODOSI AVGVSTI IN OMNIBVS BELLIS
ADQVE VICTORIIS ET AB EO IN ADFINITATEM
REGIAM COOPTATO ITEMQVE SOCERO D N
HONORI AVGVSTI APHRICA CONSILIIS EIVS
EX PROVISIONE LIBERATA EX S. C.

De Templis, Iouis Statoris: & Veſtæ, eiùsque Luco: ac de Regia Numæ, & Domo Tar. Superbi. Cap. XI.

IOVIS Statoris Templum fuit in radice Palatij, apud ædiculam nunc D. Mariæ Liberatricis: ubi ſpondæ murorum altiſſimæ cernuntur. Cõditũ aũt fuit à Romulo, qui illud in bello Sabinorũ uouit,

ut habetur apud Liuium: cuius uerba adieci. Iupiter tuis auibus iuſſus hic, in Palatio, prima urbi fundamenta ieci: Arcem iam ſcelere emptam Sabini habent, inde huc armati ſuperata ualle media tendunt. At tu pater deum, hominùmque hinc ſaltem arce hoſtes, deme terrorē Romanis, fugàmque fœdam ſiſte. Hic ego tibi templum Statori Ioui, quod monimentum ſit poſteris tua præſenti ope ſeruatam urbem eſſe, uoueo. Huius templi locum innuit Cic. Cùm, priuſquam in exilium iret, Iouem his precatus eſt uerbis. Tèque Iupiter Stator, quem uere huius imperij Statorem maiores noſtri nominauerint: cuius in templo hoſtilem impetum Catilinæ repuli à muris: cuius templum à Romulo uictis Sabinis in Palatij radice cum uictoria eſt collocatum oro, atque obteſtor, ferte opem pariter reip. cunctæq; ciuitati, meisq; fortunis. Idem ſentit Ouid. his uerſibus.

Tempus idem Statoris erit, quod Romulus olim
Ante Palatini condidit ora iugi.

In eodem templo nonmodo conciones, ſed & S. C. ſæpe agebantur: ut idem Cic. in Catilinam, pro lege agr. & ſæpe alias teſtatur. Quòd uero Liuius commemorat, templum Iouis Statoris uotum bis bello Samnitico, & in pugna ad Luceriam, intelligendum eſſe uidetur de eo inſtaurando, ætate, uel incendio conſumptum: uel certe de alijs Iouis Statoris templis, quæ deinde poſita fuerint eo in loco, ubi pugnatum eſt. Hoc autem incendio Neronis exuſtum eſſe, ſcribit Cor. Tac. Et ante ipſum poſitam eſſe Domum Tarquinij Superbi aſſerit Plin. hiſce uerbis. Annius fecialis poſuit ſibi ſtatuā equeſtrem, quæ fuerit contra Iouis Statoris ædem, in ueſtibulo Superbi domus. Templum autem Veſtæ fuiſſe, ubi nunc ædes D. Mariæ de gratijs, innuit Diony. Quod etiam conijcimus ex uerbis Plut. quæ ſunt hæc. Reſtitere Romani quo nunc loco Iouis Statoris ſitum eſt templum, ita confertiſſimo agmine Sabinos adorti fundunt, fugántque, & uſque ad locum, Regiam nunc dictum, ac templum Veſtæ palantes agunt. Etenim ſi Romani ad radices Palatij reſtitere, factóque impetu Sabinos, qui ex Capitolio deſcenderant, ad Veſtæ templum fugarunt: oportuit templum ipſum fuiſſe prope Capitolium, non ſub Palatio, ut quidam ſomniarunt. Huic noſtræ opinioni ſuffragatur etiam Liuius, ſic locutus. M. Cœditius de plebe nuntiauit tribunis, ſe in Noua uia, ubi nunc ſacellum eſt, ſupra ædem Veſtæ uocem noctis ſilentio audiſſe clariorem humana: quæ magiſtratibus dici iuberet, Gallos aduentare. Nouam enim uiam per mediam dictam uallem, ſiue per uicum Thuſcum protenſam eſſe, paulopoſt oſtendemus: Quam non uideo eſſe poſſe ſupra ædem Veſtæ, ſi erat, ut iſti uolūt, ſub Palatio. Condita autem fuit à Romulo: ut infra demonſtrabimus: de hac Ouid. ſic meminit.

Hic locus eſt Veſtæ, qui pallada ſeruat, & ignem.
Hic fuit antiqui Regia parua Numæ.

Plut. etiam ædem hanc prope Numæ Regiam, atriùmque locatam eſſe uoluit. Quod non animaduertit Seruius: qui ſcribit ædem ipſam fuiſſe atrium Numæ. Lucus autem Veſtæ erat prope Statoris templum, à Palatij radice in Nouam uiam deuexus: Ex quo luco, ante urbem captam, exaudita uox ē, ut muri, & portæ reficerentur: Futurum eſſe, niſi prouiſum eſſet, ut Roma caperetur, auctor Cic. de diu. Vbi lucus fuerat, cum effoſſa ſint quædam ſepulcra, putarunt quidam ibi fuiſſe Veſtæ templum: quaſi uero priſcis temporibus in templis cadauera ſepelirentur: quod tantum abeſt à uero, ut ne intra urbem quidem, niſi Veſtalium, conderentur: quin ea efferri ius non erat, niſi nocturno tempore, ne illorum aſpectu ſacra polluerentur. Fit igitur ueriſimile ſepulcra illa in eodem ſtetiſſe luco, & non in templo.

De Templo Quirini: & de Lupercali, & ficu Ruminali. Cap. XII.

TEmplum Quirini, dorica (ut inquit Vitruuius) ſtructura, fuit ubi nunc ædes D. Theodori: de quo uidetur intellexiſſe Diony. cùm de Lupercali ſic loquitur. Oſtendit ſecundū uiā, qua itur ad Circum, templùmque ei proximum, in quo eſt lupa præbens pueris duobus ubera, antiquæ operæ,

ſimulacra, ærea. Plin. etiam de eodem ita meminit. Inter antiquiſſima nanque delubra habetur Quirini, hoc eſt ipſius Romuli: ſacræ myrti fuere duæ ante ædem ipſam per longum tempus: altera Patricia appellata: altera Plebeia. Prope hoc templum fuit Lupercal, hoc eſt ſpelunca in qua de capro luebatur: unde Lupercal dictum uolunt. Alij uero dicunt, quòd ibi lupa infantes nutruerit: alii lucum eſſe ſacratum Pani deo Arcadiæ: cui mons Lycæus eſt ſacratus: Lyceùmque Pana nuncupatum: quod λύκους non ſinat in oues ſæuire: idèoque Euandrum ſacraſſe locum, Lupercàlque nominauiſſe. Aliorum fama eſt Lupercalium morem à conditoribus urbis originē traxiſſe. Facto. n. ſacrificio, tūc cū lætitia exultantes, ꝗ his Numitor eo in loco, ubi educati erant, urbem condere permiſerat, cæsisque capris epularum hilaritate, ac uino largiore prouecti, cuncti ouinis pellibus immolatarum hoſtiarum iocantes geſtierunt. Verum, ut de etymologia, ita de loco uaria eſt opinio. Ser. enim in Circo fuiſſe ſic ait. Rumon Tiberis dictus eſt: unde ficus Ruminalis, ad quam eiecti ſunt Romulus, & Remus: quæ fuit ubi nunc Lupercal: hac enim labebatur Tiberis, antequam Vertumno factis ſacris auerteretur. Quòd Tiberis (ut ait) per Circum labaretur, caret ratione: quia Auentinus ad alteram fluminis ripam eſſet relictus, nec ſequeretur, quod narrat Liuius. Herculem traieciſſe Tiberim, ac dum feſſus procubuiſſet, Cacum boues furatum in ſpeluncam, in Auentino exiſtentem, eos traxiſſe. Præterea idem Ser. eodem in loco Lupercal, & ficum Ruminalem fuiſſe uult: cùm Lupercal fuerit, ut dixi, ubi D. Theodori eſt ædes: ficus uero Ruminalis in Comitio: quod probatur ex Cor. Tac. uerbis, quæ ſubiecimus. Eo anno, quo certatum eſt inter Hermunduros, & Cattos, ruminalem arborem in Comitio, quæ ſupra octingentos, & quadraginta annos Romuli, Remique infantiam texerat, mortuis ramalibus, & areſcente trunco diminutam, prodigii loco habitum: donec in nouos fœtus reuiuiſceret. Si autem uolumus, quod ait Liuius, Pueros in proxima alluuie expoſitos, ubi ficus Ruminalis: ſecundum Tacitum dicemus: Fluuium forum Ro. alluiſſe, ferentèsque illos in prima expoſuiſſe alluuie. Veriſimilius tamen eſt ſecundum Diony. apud Lupercal expoſitos eſſe, nutritos uero ad arborem: quod innuit idem Tacitus: cum ait, Texit infantiam Romuli, & Remi: aut fluitante ſcapha in Comitium delatos, ſecundum Var. & L. Florum, qui dicit repertos ad arborem: quæ non fuiſſe, ubi Lupercal, oſtendit Plut. his uerbis. Locum Germalum uocant: ſed pridem Germano nomen fuerat: quòd germanos fratres uocemus: nec porro longius ficus Ruminalis. Lupercal gelidum appellat Virgilius, quia eſſet antrum arbuſto contectum, ad boreàmque ſpectaret. Ruminalem autem ficum ſunt qui uolunt à Romulo, quaſi Romularem, denominatam eſſe: alii à lacte infantibus dato: nam pars gutturis ruma dicitur. Vel ſecundum Sex. Pom. quòd mamma rumis appellaretur. Huius arboris ueſtigia, uſque ad Aug. tempora permanſiſſe, Ouid. ſic oſtendit.

Arbor erat, remanent ueſtigia, quæque uocatur
Romula nunc ficus, rumina ficus erat.

De Vico Iugario, ac Thuſco. & de uia Noua.
Cap. XIII.

IVgarium Vicum per radices Capitolii à porta Carmentali in forum Ro. aditum præbuiſſe, Liuius his uerbis ſignificare uidetur. Ab æde Apollinis boues fœminæ, duæ, albæ porta Carmentali in urbem ductæ. Poſt eas duo ſigna cupreſſea Iunonis Reginæ portabantur. Tum ſeptem, & uiginti uirgines longam indutæ ueſtem, carmen in Iunonem Reginam canentes, ibant, illa tempeſtate forſitan laudabile rudibus ingeniis, nunc abhorrens, & inconditum, ſi referatur. Virginum ordinem ſequebantur decem uiri coronati laurea, prætextatique. A' porta Iugario uico in forum uenere. Iugarii autem obtinuit nomen, quod ibi fuerat Ara Iunonis Iugæ, quā matrimonia iungere putabāt: auc.

Sex. Pom. In hoc uico fuit Domus M. Val. Amerimni, equitis romani, ut ex eius filij epitaphio diximus. Quemadmodum autem uico Iugario patebat acceſſus in forum à porta Carmentali, ita uico Thuſco, per radices Palatij, ab eodem foro in Velabrum erat tranſitus: ſicuti ſignificant eiuſdẽ Liuij uerba, quæ ſequuntur. In foro pompa conſtitit, per manus reſte data uirgines ſonum uocis plauſu pedum modulantes inceſſerunt. Inde uico Thuſco, Velabróque per Boarium forum, in cliuum publicum, atque in ædem Iunonis Reginæ perrectum. Patet igitur eos aberrare, qui uicum Iugarium alibi fuiſſe dicunt, uicùmque Thuſcum appellant, totum id campi, quod iacet inter Capitolium, Palatium, Auentinum, & Tiberim. Quod ſi ita eſſet, fuerat ſatis Liuio dixiſſe. Inde uico Thuſco in uicum publicum, atq; in ædem Iunonis Reginæ perrectum: ſed à Velabro ipſum cum diuiſerit, oſtendit ibi finem uici Thuſci fuiſſe, ubi Velabrũ incipiebat. Huius uici etymologia eſt duplex: alteram nominis rationem tradit idem Liuius: quem ſequitur Sex. Pom. qui ſic inquit. Thuſcus uicus Romæ eſt dictus, quòd ibi habitauerunt Thuſci, qui recedente ab obſidione Porſena remanſerant: alteram Var. his uerbis. In ſuburbanæ regiõis parte princeps eſt Cælius mons, à Cælio Vibenno thuſco duce nobili, qui ſua manu dicitur Romulo ueniſſe auxilio contra Latinum regem. Hinc poſt Coelij obitum, quòd nimis munita loca tenerent, neque ſine ſuſpitione eſſent, deducti dicuntur in planum, & ab eis dictus uicus Thuſcus: & ideo ibi Vertumnum ſtare, quòd is deus Hetruriæ princeps. In hoc autem uico habitauiſſe Lenones innuit Plautus in Ciſt. et Horatius cùm ait. Ac Thuſci turba impia uici. Viæ Nouæ duæ diuerſis temporibus fuere: de quarum altera meminit Frontinus; altera eſt antiquior, de qua nunc agimus: quæ initiũ habuiſſe à foro Romano, teſtatur Ouidius his carminibus.

Forte reuertebar feſtis ueſtalibus illac,
Qua noua Romano nunc uia iuncta foro eſt.

Hãc Velabrum uerſus fuiſſe productam, ſignificauit Var. ubi dixit. Laurentalia fieri in Velabro, qua in Nouam uiã exitur: non longe à porta Romanula. Et infra ait, Nouam appellari, cum iamdiu uetus eſſet: & loquens de ara Aij. Quæ eſt, inquit, in infima Noua uia. Liuij autem uerba innuere uidentur eam fuiſſe ſub Palatio: quæ ſunt hæc. Ex ſuperiore parte ædium per feneſtras in Nouam uiam (habitabat enim rex ad Iouis Statoris ædem) populum Tanaquil alloquitur. Sed cum ibidem uicum Thuſcum poſitum fuiſſe oſtẽderimus, cùmq; nemo tradat uiam Nouam in eo ſtetiſſe, opinamur per mediam uallem fuiſſe deductam: ex eo quòd idem Liuius commemorat, Templum Aij in hac uia ſitum eſſe, ſupra ædem Veſtæ. Quòd ſi animaduerteris ubi hæc ædes ſit poſita, hanc opinionem (ut arbitror) nõ improbabis. Niſi mauis eundem uicum & Thuſcum, & Nouam uiam appellatum fuiſſe.

De Arcubus Romuli, & de Domo Ouidij.
Cap. XIIII.

Arcus Romuli inter ædes ſacras D. Mariæ liberatricis, & de Gratijs, quidam fuiſſe aiunt, eòsq; lateritios, Romanòsque nunquam in marmoreos commutaſſe, ne conditoris memoria deperiret: de hisque intellexiſſe Iuuenalem ubi dixit.

Subſtitit ad ueteres arcus, madidàmq; Capenam.

Quos ego crediderim non diſſimiles fuiſſe illis fornicibus, quales poſuiſſe Sertinium, duos ante ſacras ædes Fortunæ, & Matutæ: & unum in Circo Max. illisque ſigna aurata impoſuiſſe, narrat Liuius: ſiue illis, quorum alterum Horatio Cocliti: alterum uero Camillo attribuunt: neque hos habuiſſe belli, & triumphi ſimulacra inciſa, quemadmodum uidemus in his, qui hodie extant: nam hunc arcuum uſum ſuo tẽpore originẽ traxiſſe, teſtatur Plin. libro trigeſimo quarto, cuius uerba ſunt hæc. Columnarũ ratio erat attolli ſupra cæteros mortales: quod & arcus ſignificant nouitio inuẽto. Domus aũt

Ouidij ſub Capitolio fuit, ut ipſe ſic teſtatur.

Hanc ego ſuſpiciens, & ab hac Capitolia cernens,
Quæ noſtro fruſtra uncta fuere lari.

Eam in uico Iugario, fuiſſe, prope ædem D. Mariæ de Conſolatione hodie nuncupatæ, quidam tradidere

De Palatini montis etymologia: Palatio, eiuſq; Atrio, & porta.
Cap. XV.

QVoniam Regum, Imperatorùmque ſedes in Palatino monte præcipue fuerat cõſtituta, ij propterea plurima, atq; magnifica in eo extruxere ædificia: quæ etſi iniuria temporum penitus ſunt collapſa, eorũ tamen ruinæ, tot, tantæque ſunt, ut paſsim ab omnibus ſumma cum admiratione conſpiciantur. At priuſquam de ijs ædificijs tractemus, de eiuſdem mõtis denominatione agamus. Sed ea ita uaria traditur à ſcriptoribus, ut quem potiſsimum ſequaris neſcias. Varro. Quartæ, inquit, regionis Palatium: quòd Palantes, cum Euandro uenere, qui etiam Palatini, & Aborigines ex agro Rheatino, qui appellatur Palatium, ibi conſederunt. Aliqui uero à palanto proauo Euandri Palatino monti nomen manſiſſe referunt, ut Virgilius. Liuius uero à Palanteo urbe Arcadiæ: alij à Palatia Latini uxore: alij quòd Palantò Hyperborei filia, quæ ex Hercule Latinum ſuſcepit, hunc incoluerit: alij à Palatia Euandri filia ab Hercule uiciata, ibiq; ſepulta: alij à Palante eiuſdem Euandri filio, qui & ipſe in eodem monte ſepulcrum ſit conſecutus: multi quòd pecus ibidem paſcens balare conſueuerit. Tibullus

Sed tunc paſcebant herboſa palatia uacæ,
Et ſtabant humiles in Iouis arce caſæ.

Vnde Neuius Balantium nominauit: uel quòd Palare, hoc eſt errare armenta ſolebant. Tremellius autem hunc Romuleum montem appellauit. Qui nunc Palatium Maius dicitur: tametſi Palatium, Regũ tempore, uix octauam montis partem occuparet: Ipſum autem quis poſtea auxerit, non ſatis conſtat: niſi quod Suetonius ſcribit, Caligulam partem ipſius ad forum uſque promouiſſe. Gratianũ hoc inſtaurauiſſe Auſonius ſic innuit. Palatium cum terribile acceperis, amabile præſtitiſti. Atrium habuit augurato conditum, in quo conſulebatur Senatus, arrietèsque immolabantur. Porta huius Palatij, ad quã bello Sabinorum repulſos eſſe Romanos commemorat Liuius, fuit e regione porticus Fauſtinæ. In eodem Palatio, ſupra Iouis Statoris templum, habitauit Ser. Tullius, unus ex Regibus. Quanq̃ etiam in Exquilijs domum habuiſſe infra dicemus.

De Græcoſtaſi, Aede Cõcordiæ, Senaculo, & Baſilica Opimij.
Cap. XVI.

QVoniam loca quædam in margine Palatini montis ſita, aditum in Comitium habebant, ideo dicuntur ſupra Comitium, non autem in eo, aut in Palatino monte fuiſſe: ueluti Græcoſtaſis, quæ ipſi palatio adhærebat: Propterea multis gradibus in eam fuerat aſcenſus, ut Cic. ad Q. Fratrem oſtendit. Repente inquit, à Græcoſtaſi, & gradibus clamorem ſatis magnum ſuſtulerunt: & Varro ſic ait. A' dextra, è Comitio locus ſubſtructus, ubi nationũ ſubſiſterent legati, qui ad Senatum miſsi eſſent. Is Græcoſtaſis appellatur. Nomen autem à Græcis obtinuit: quia propter artes liberales, quibus præ cæteris nationibus eruditi erant, eorum legati præcipue, hoc loco, tanquam digniori, excipiebantur. In qua Græcoſtaſi Aedem Concordiæ ſitam fuiſſe teſtatur Plin. his uerbis. Flauius uouit ædem Concordiæ, ſi populo reconciliaſſet ordines: & cum ad id pecunia publica non decerneretur, ex mulctatitia fœneratoribus condemnatis Aediculam æream fecit in Græcoſtaſi, quæ tunc ſupra Comitium erat, inciditque in tabula ærea eam, CIIII. annis poſt Capitolinam dedicatã.

Hanc noui quidam ſcriptores tradidere ab Opimio Cos. ſummo populi dolore inſtauratam, noctùque inſcriptum. OPVS VECORDIAE TEMPLVM CONCORDIAE FECIT. Appianus uero ait iuſſu Senatus fuiſſe excitatam. Sed probabilius uidetur de alia Concordiæ æde, quã de hac, quam æneam fuiſſe ait Plin. hoc intelligi. Concordiæ ædem poſuit etiam Liuia Germanici mater, ob uiri cum ea concordiam: quam Tiberius dedicauit, ut meminit Suet. atq; Ouid. his uerſibus.

Te quoque magnifica Concordia dedicat æde
  Liuia, quam charo præſtitit illa uiro.

Sunt autem qui uelint hanc fuiſſe eandem, quæ in Græcoſtaſi: quod ex Plin. falſum eſſe conſtat. Alij in area Vulcani collocatã eſſe dixere: quidam ubi templum Pacis. Quodcunq; horum magis probaueris, non longe à Palatino monte, & arcu Veſpaſiani fuiſſe, comperies. Quod autem ait Plin. in Concordiæ Delubro cornu aureo Auguſtæ dono fuiſſe gemmã Sardonichem incluſam: Marſyámque religatum, & Caſſandram à Theodoro pictam, de quo Delubro intelligat, dubium eſt. Senaculũ autem fuiſſe ſupra Græcoſtaſim, ubi ædes Concordiæ, & Baſilica Opimij, Senaculùmque uocatum, ubi Senatus, uel ubi Seniores conſiſterent, dictùmque γερουσία, auctor eſt Varro.

De Caſa Fauſtuli: Domo Catilinæ, ac Scauri: quid ſit Germalus, & quid Velia. Cap. XVII.

CAſa autem Fauſtuli fuit ſupra Comitium, prope Græcoſtaſim, & ficum Ruminalem: Catilinæ uero Domus iuxta Baſilicam Opimij: Scauri haud longe ab arcu Veſpaſiani: de qua Aſconius ſic loquitur. Demonſtraſſe uobis memini, hanc domum in ea parte Palatij eſſe, quæ cùm ab Sacra uia diſceſſeris, & in proximum uicum, qui eſt ab ſiniſtra parte prodieris, poſita eſt. Hæc Scauri domus Atrium habuit: cuius columnas miræ magnitudinis fuiſſe, ſcribit Plin. admiratùsq; legem ſumptuariam, & Cenſores tantam impenſam diſſimulanter tuliſſe, ſic ſequitur. Etiam ne tacuerũt maximas earum, atq; adeo duodequadragenum pedum lucullei marmoris in Atrio Scauri collocari: nec clam illud, occultèque factum eſt: ſatisdari ſibi damni infecti egit redemptor cloacarum, cum in Palatium extraherentur. Locum autem ubi Fauſtuli Caſam ſitam fuiſſe diximus, Germalum Plut. appellauiſſe uidetur: et Sex. Pom. ait. Germalum eſſe locum in urbe ſic nominatum. At M. Var. de Palatij etymologia locutus ſubdit. Germalenſe quinticepſeos, apud ædẽ Romuli: & Velienſes ſexticepſeos in Velia, apud ædem deorum Penatium. Germalum à Germanis Romulo, & Remo, quod ad ficum Ruminalem, & hi ibi inuenti, quo aqua hyberna Tiberis eos detulerat, in alueolo expoſitos. Veliæ unde eſſent plures accepi cauſas: in queis, q, ibi paſtores palatini ex quibus ante tonſuram inuentam uellere lanam ſint ſoliti: quibus uerbis Varro ſignificat, circa quartam Partem Palatini montis, uidelicet à Iouis Statoris templo ad Veſpaſiani propemodum arcũ, Germali: inde uero ad Conſtantini arcum, Veliæ nomen ſortitam eſſe. De cuius loci ædificijs nunc agamus.

De templis, Victoriæ, Iunonis Soſpitæ, Penatium, Orci, Magnæ Matris: ac de Domo Publicolæ, & Ser. Tulij. Cap. XVIII.

VIctoriæ Templum fuit in monte Palatino, haud procul àb ea turri, quæ nunc Pallara dicitur: ubi prius P. Valerio Voleſi filio Publicolæ inter alios honores Domus de publico erat ædificata. Hanc autem foro eminentem, ob ſuſpitionem regni affectati, Publicola in planum tranſtulit: propèq; turrim modo dictam eam collocauiſſe arbitramur: eáq; mox Subuelia eſt cognominata. Hanc Victoriæ ædem L. Poſthumium Cos. dedicauiſſe, auctor eſt Liuius. Iuxta eam, Victoriæ Virginis Aediculam fecit Cato, biennio poſtq̃ uouit. Ad ipſam fuerat Iunonis Soſpitæ Templũ. Sequebatur deinceps

Deorum Penatium ædes: de qua idem auctor ſic meminit. De prodigijs deinde nunciatis Senatus eſt conſultus. Aedes deorum Penatium in Velia de cælo tacta erat: & Diony. ita ait. Templum Romæ oſtenditur haud procul á foro, in quo ſunt deorum Troianorũ imagines inſcriptionem habentes. DII PENATES. Supra hanc fuit locus Palladij: ubi nunc uiſitur ædes D. Andreæ cognomento in Pallara. Palladium autem fuiſſe prius in æde Veſtæ teſtatur Plin. his uerbis. Metellus orbam luminibus exegit ſenectutem amiſſis incendio, cùm Palladium raperet ex æde Veſtæ: memorabili cauſa, ſed euentu miſero. Seruium autem Tullium, anteq̃ Curiam ædificaret, in hoc loco, ubi Penatiũ ædem fuiſſe dictum eſt, Domum habuiſſe, ſcribit Solinus. Aedes autem Orci in proximo erat, nec multũ diſtabat ab angulo Palatini montis incumbenti arcui Conſtantini. Quo in loco Heliogabalus deum Heliogabalum conſecrauit, eique Templum fecit, ſtudioſèque curauit, Matris Deum cyphum, Veſtæ ignem, Palladium, Ancylia, & omnia Romanis ueneranda, religionèmq; Iudeorum, & Chriſtianorum deuotionẽ in illud transferre: id agens ne quis deus, niſi Heliogabalus, coleretur: ut Lampridius teſtatur. Supra Orci fuerat Magnæ Matris ædes: quam faciendã locauerunt M. Liuius, & C. Claudius Cenſſ. Dedicauit Iunius Brutus, ludiq; ob dedicationẽ facti: de quibus Cic. ſunt hæc uerba. Nã quid ego de illis ludis loquar? quos in Palatio noſtri maiores ante templum in ipſo Magnæ Matris conſpectu megalenſibus fieri, celebrarique uoluerunt: qui ſunt more, inſtitutisq; maxime caſti, ſolennes, religioſi. Hanc ædem ideo ædificarunt, quo eiuſdem deæ ſimulacrum Piſſinunte aduectũ ex Victoriæ templo, ubi ad tempus ſtatuerant, in eam transferrent.

De Templo, Fidei, Apollinis, eiusq; Bibliotheca: ac de Balneis Palatinis. Cap. XIX.

TEmplum Fidei in umbilico ferè Palatini montis erat ſitum: quod Rhoma Aeneæ neptis, ut Agathocles memoriæ prodidit, uel ut Liuius & Diony. Numa condidit. Vetuſtate autem prolapſum inſtaurauit Aug. Balneæ, quas Cic. pro Roſcio Palatinas denominauit, fuere in dorſo montis, ubi ſpondæ murorum altiſſimæ adhuc extant. Ad eas pars aquæ Claudiæ erat deducta, ut aquæ ductus ueſtigia indicant. Ad eam autem partem Palatini montis, quæ uergit ad circum Max. nonnulla Templi Apollinis ueſtigia cernuntur, ab Auguſto ideo excitati: quia cum pars illa eſſet fulmine icta, Aruſpices pronunciarunt, eam ab Apolline deſyderari. In hoc fuere lychnuci: de quibus Plin. ſic meminit. Placuere & Lychnuci penſiles in delubris, aut arborum modo mala ferentium lucentes: qualis eſt in templo Apollinis Palatini: & idem innuit, eius Dei Simulacrum á Scopa factum, & Dianam á Thimoteo in eo templo fuiſſe: ſic enim inquit. Scopas fecit Apollinem Palatinum, & rurſus. Timothei manu Diana Romæ eſt Apollinis Delubro, cui ſigno caput repoſuit Aulanius Euander. De huius templi Porticu meminit Suet. ſed eam laudat Propertius, & fores templi eburneas fuiſſe dicit: ſuper faſtigium uero currum Solis ex auro ſplendentẽ: & in Area quatuor boues, hoc ẽ Pretidas æneas á Myrione factas. In eadem area fuit locus Roma Quadrata dictus, ubi reponebantur ea, quæ ſolebant boni ominis gratia in urbe condenda adhiberi: quòd ſaxo munitus eſſet in ſpeciem quadratã, auc. Sex. Pòm. In eodem templo Auguſtus iam ſenior ſæpe Senatum habuit, & decurias Iudicum recognouit: cui templo addidit Bibliothecam; Latinam, Græcàmq;: in qua Senatus Statuã Numeriano imp. poſuit, ſubſcriptam. D. HVMERIANO ORATORI POTENTISSIMO. Porticũ eiuſdẽ templi exornauit Statua M. Varronis adhuc uiuentis, teſte Pollione: Bibliothecã uero Apollinis Coloſſus, quem Plin. ita laudat. Videmus certe Apollinem in bibliotheca; templi Auguſti thuſcanicum. L. pedum à pollice, dubium ære mirabiliorem, an pulchritudine.

De Domibus, Auguſti, Tiberij, Ciceronis. M. Flacci, Craſſi, Q. Catuli, & Romuli: ac de Templis, Victorie, & Libertatis. Cap. XX.

Templo autem Apollinis, de quo ſuperiori capite fuit mentio, proxima erat Domus Auguſtana: in qua natum eſſe Auguſtum, ſic ſcribit Suet. Natus ẽ Auguſtus in regione Palatij, ad Capita Bubula: ubi nunc Sacrarium habet: aliquanto poſtquam exceſſit, conſtitutum. Habitauiſſe autem primo iuxta forum ſuper ſcalas annularias in domo, quæ Calui Oratoris fuerat, poſtea in Palatio, nihilominus ædibus modicis Hortenſianis, neq; laxitate, neq; cultu conſpicuis, idem eſt auctor. Domus autem Tiberij Imp. non longe hinc aberat, ut innuit Cor. Tac. his uerbis. Otho ex æde Apollinis diſcedens per Tiberianam domum ad Milliarium aureum pergit. In hac fuiſſe Bibliothecã ſcribit Gellius. Victoriæ Templum, præter id de quo ſupra diximus, alterum in uertice Palatini montis ab Arcadibus, qui cum Euandro uenerant, erectum fuiſſe, narrat Diony. cui Deæ anniuerſaria fierent ſacra. In reliqua autem montis parte, quæ Capitolium e regione habet, quia eius latus eſt omniũ minimum, magnámque partẽ occupabat Palatium, pauca priuatorum habuit ædificia: ſed ex Antiquiſſimis Caſam Romuli: qui cùm paſtoralẽ ageret uitam cum fratre ex lignis, harundinibúſque ſæpe tabernas ſtruxit: quarum unam ſcribit Diony. ætate ſua fuiſſe in angulo ex Palatio in Circũ deſcente. Angulũ intellige, qui imminet Velabro. Domus autẽ Cic. quã, acceptis mutuo, ut ait Gellius, à P. Sylla ſeſtertijs uicies, à L. Craſſo emit, fuiſſe prope Iouis Satoris templum plerique omnes conſentiunt, de qua ipſe Cic. ita meminit. In conſpectu totius urbis domus eſt mea. Ea incendio direpta, ibi P. Clodius Libertatis Templum cum porticu ſtruxit. De incendio illo idem Cic. ſic conqueritur. Domus ardebat in Palatio, nõ fortuito, ſed oblato incendio. Huic prope fuit M. Flacci Domus, qua euerſa Q. Catulus Porticum extruxit. Hanc, & Catuli, & L. Craſſi laudans Plin. ſic inquit. Craſſus Orator fuit in primis nominis Romani: domus ei magnifica, ſed aliquanto præſtantior in eodem Palatio Q. Catuli, qui Cimbros cum Mario fudit. Quibus uerbis conſtat eos hallucinari, qui has in colle Viminali fuiſſe dixere. Altera domus Ciceroni fuerat in Ceramio, ut is ad Att. ſcribens affirmat, ad eámque expugnandam Clodium P. Syllæ domum pro caſtris ſibi ſumpſiſſe ait.

De uarijs ædificijs, rebúſque nonnullis, quæ in Palatino monte olim fuere. Cap. XXI.

AEdificia præterea multa habuit Palatinus mons: quorum ut ruinas quidem per uineta, quæ ibi conſita ſunt, diſcernere licet. In eo Fanum Febris ſitum fuiſſe conſtat ex Val. Max. ſic.n. ait. Febrem ad minus nocendum templis colebant: quorum adhuc unum in Palatio: alterum in Ara Marianorum: tertium in ſumma parte uici Longi: & ex Cic. Illud, inquit, profectò confitemini longe aliter rem ſe habere, atq; hominum opinio ſit: eos enim qui Dij appellantur, rerum naturas eſſe, nõ figuras deorum. Qui tantus error fuit, ut pernicioſis etiam rebus non nomen deorum tribueretur, ſed etiam ſacra conſtituerentur? Febris enim Fanum in Palatio uidemus: & Plin. Ideòque etiam Febri Fanum in Palatio dicatum eſt. Aram quoque eiuſdem Febris, Aedémque Larum, & Curiam Saliorum, in qua, cùm flagraſſet, inuẽtus eſt Lituus Romuli illæſus, in Palatio fuiſſe, idem Cic. teſtat. & Deæ Viriplacæ Sacellũ, in quo uiri, & uxores, cõtentione depoſita, cõcordes domũ reuertebant, Val. Max. Iouis Victoris Templum à Q. Fabio bello Sabinorum uotum, Liuius: Præterea Auguratoriũ, ubi auguria capiebantur, Locúmq; alterum, qui Sicilia dicebatur, & Iouis Cœnatio, Iulius Capitolinus: Plateáſq; pulcherrimas ſaxis Lacedemonijs, ac porphyreticis ſtratas, Lampridius. Domus etiã Cæſaris in eodem Palatio fuit. Plin. Conſumptam, inquit, eam tabulam conſtat priore incendio domus Cæſaris in Palatio. Ibidemque, eodem auctore, fuit Apollo, & Diana manu Lyſiæ: ſic enim ait. In magna auctoritate habitum Lyſiæ opus, quod in Palatio ſuper arcu D. Auguſtus honori Octauij patris ſui dicauit, in ædicula columnis adornata, id eſt Quadriga, currúſque, & Apollo, ac Diana ex uno lapide. Item fuit in eodem monte Statua aurea Britanici à Tito imp. poſita, ut ſcribit Suetonius. Ibidem etiã erat Laurus nata eo die, quo Auguſtus: ex qua triumphantes coronabantur, & Arbor ex haſta Romuli,

quæ captato augurio ex Auentino in Palatinum ab eo miſſa terræ fixa dicitur, ac frondes emiſiſſe, creuiſſeque in arborem. Habuit item Palatinus mons Vicum cognomento Padi: & alterum Fortunæ Reſpicientis: Domùmque cuiuſdam Viturbij, de qua Plin. meminit, & Vani, de qua Liuius. In eo & celebrabantur feriæ Septimontium, & ſacrificium, quod Palatiar dicebatur, auctor Antiſtius Labeo.

LIBER TERTIVS.

De Foro Romano: Templis, Cæſaris, Caſtorum, & Auguſti: ac de Roſtris. Cap. Primum.

PERACTA deſcriptione ædificiorum montis Palatini, conſentaneũ erit à uicinioribus ijs, quæ deſcripta ſunt, initium facere. Igitur à Foro Romano, ſiue Magno, quod et Latium forum Statius appellauit, exordiamur. Hoc enim ab eo loco, ubi arcum Septimij poſitum uidemus, cœpiſſe, ſinémque ad portam Palatij habuiſſe, innuit Liuius: narrans, Curtium ab arce decurriſſe, egiſſéque Romanos effuſos toto quantum foro eſt ſpatiũ, uſq; ad portam Palatij: Quod ſpatium longitudinis paſſus centum plus minus perficit, Latitudinis uero quinquaginta, à Iouis Statoris templo ad Antonini pij porticum. Ab eadem autem Palatij porta, ferè ad arcum Veſpaſiani, Comitij nomen obtinuit. Quidam uero forum uſq; ad eundem arcum protenſum eſſe uoluere: quorum opinioni uidetur aſſentiri Diony. memorans, Publicolam in colle foro eminenti domum habitauiſſe: quã in Velia fuiſſe, ſupra dictum eſt. Contra ſentire uidetur Suet. qui templum Pacis foro proximum eſſe dicit: adeo ut à foro id templum excludat: quod tamen ei proximius erat, quàm domus Publicolæ. Hoc autem quidquid eſt diſcriminis diluere perfacile eſt. Nam quæ pars fori Comitium appellabatur, nomen & fori obtinebat: Publicolæ præſertim temporibus: quod Plin. etiam ſignificat: qui libro. xiiij. ait, ficum arborem in foro, atq; Comitio coli: cum tamen unica eſſet arbor, eáque in Comitio. Verũ tempore quo primum Annibal in Italiam deſcendit, cum Comitium tectum eſſet, ut Liuius ſeptimo belli punici prodidit, à foro cœpit diſtingui. Cur autem Suetonius non dixerit templum Pacis poſitum eſſe in comitio, ea uidetur ratio: quia inter utrunq; media intercurrebat uia Sacra. Sed uideamus quæ in foro erant, & primo à dextra. Templum D. Iulij in medio foro poſitum fuiſſe ſignificat Cor. Tac. cũ ait, Galbam imp. ante ipſum primo ictu iacuiſſe, ſanguineq; ſuo infeciſſe Curtiũ Lacũ: quem uerſus, aditus templi patebat. Appianus autem tradit, cadauer Cæſaris in forum delatũ, eóq; in loco Aram, mox templum illi erectum eſſe: in quo Caſtorum, & Victoriæ Imaginem in tabula pictã poſuit Auguſtus: atq; in eiuſdem Cæſaris Delubro Venerem è mari exeuntem dedicauit. Caſtorum autẽ Aedẽ, quanq̃ omnes in foro fuiſſe affirmant, in qua tamen parte non conueniunt. Diony. autem haud procul à Veſtæ fuiſſe innuit, his uerbis. Huius autem inopinatæ, admirabiliſque apparitionis cùm ſigna adhuc Romæ multa, tum uero eſt ædis Pollucis, & Caſtoris, quam ſupra forum extruxit ciuitas, ubi uiſa ſunt illorum ſimulacra: et mox. Specie pugilum, equòſque madidos ſudore ad ſcaturiginem, iuxta ædem Veſtæ manantem, abluere. Appianus autem commemorat Aſelium Prætorem forte ſacra Caſtori, & Polluci in foro faciẽtem, cum quidã lapide phialã excuſiſſet, ad Veſtæ ædem cucurriſſe: ex quorum uerbis apparet, ædem Caſtorum prope Veſtæ, forùmque Romanum ita ſitam, ut à fronte hoc, illã uero à tergo habuerit. Hanc Caſtoris ædem A. Poſthumius Dictator bello latino uouit, eiùsque filius duumuir creatus dedicauit. Cic. Non ne, inquit, ab A. Poſthumio ædem Caſtori, & Polluci in foro dicatam uides? et iterum pro Domo ſua, atq; pro Sextio eius gradus à Clodio reuulſos teſtatur: & S. C. concionèſque in eadem ſæpe habitas. Aſconius uero L. Metellum hanc inſtauraſſe tradit: &

Plut. Ceciliũ Metellum Floræ Simulacro pulchritudine inſigni exornauiſſe. Inerat & tabula monimẽtum ciuitatis equitibus Campanis datæ. Ante eandem ædem fuit Statua equeſtris togata Q. Marcij Tremuli, qui Samnites bis deuicerat, captáque Anagnia populum ſtipendio liberauerat. Et licet hæc ædes geminis fratribus eſſet dedicata, tamen Caſtoris tantum uocabatur: arbitramùrque fuiſſe inter porticum Concordiæ, & Cæſaris templum. Illa uero, quam Suet. refert Tiberium Cæſarẽ ſuo, fratriſque nomine de manubijs Caſtori & Polluci dedicauiſſe, niſi de eadem intelligat, ab ipſo inſtaurata, quo in loco fuerit, incertum habemus. In próximo loco erat Auguſti Templum, quod à Tiberio imperfectum relictum Caligula abſoluit, ponteq; ſuper ipſum tranſmiſſo Palatium Capitolio coniunxit. Dehinc autem ſequebantur Roſtra Noua, ad radices Palatij ſita, proxima Iouis Statoris templo. Ser. gram. Romanum, inquit, forum ubi nunc Roſtra ſunt. Sed quia ubi de ueteribus roſtris agemus plura de ijs erunt dicenda, horum locum hic attigiſſe ſatis erit.

De Carcere Tulliano, Arcu Septimij, Milliario Aureo, Equo Domitiani, & de Lacu Curtij, Ianiq; Sacello. Cap. II.

CArcerem Tullianum, cuius auctor Ancus rex, in capite fori, ſub Capitolio ſitum fuiſſe, ſic innuit Cic. Cùm de foro currum flectere incipiunt, illos duci in carcerem iubent: & Liuius ſic. Fecit carcerem media urbe imminentem foro ad terrorem creſcentis audatiæ. Quod Vitruuij præceptis conſentaneum eſt, qui ait, Aerarium, Carcerem, Curiam foro eſſe coniungendũ. Vnde autem Carcer, & unde Tullianum diceretur, docent Varronis hæc uerba. Carcer à coercendo, quòd exire prohibentur: In hoc pars, quæ ſub terra, Tullianum: ideo quòd additum à Tullio rege: quòd Syracuſis, ubi hac de cauſa cuſtodiuntur, uocantur Latomiæ, & de Latomia trãſlatum. De Tulliano Salluſtius ſic inquit. Eſt locus, in carcere, quod Tullianum appellatur, ubi paulum deſcenderis depreſſus ad læuam circiter. XX. pedes: eum muniunt undique parietes, atq; inſuper camera lapideis fornicibus iuncta: ſed inculta tenebris, & odore fœdo, atque terribilis eius facies. Latomias uero de quibus Var. meminit Cic. in Verrem ſic deſcribit. Latomias Syracuſanas omnes audiſtis, plerique noſtis: opus eſt ingens, magnificum, regum, ac tyrannorum: totum eſt ex ſaxo in mirandam altitudinem depreſſum, & multorum operis penitus exciſum. Nihil tam clauſum ad exitus: nihil tam ſeptum undique: nihil tam tutum ad cuſtodias, nec fieri, nec cogitari poteſt. Extat autem etiam nunc camera, non abſimilis ei, quam à Cic. deſcriptam attulimus: ad cuius læuã per gradus in Tullianum erat deſcenſus: extàtq; in fronte titulus ſequens.

C. VIBIVS. C. FILIVS RVFINVS M. COCCEIVS. M. F. NERVA COS. EX. S. C.

Ex quo conijcimus hunc carcerem poſt Anci, & Tullij regum tempora inſtauratum, ampliatùmque fuiſſe. Eſt autem hodie D. Petro cognomento in carcere, dicatus. Arcus Septimij in proximo etiam nunc extat, in quo inciſæ ſunt alatæ uictoriæ cum tropheis, & terreſtris, naualiſque belli ſimulacra, & in ſuperiori parte à fronte, & à tergo titulus qui mox ſequitur.

Etſi in urbe plures arcus triumphales ſunt, tamen arbitrati ſumus ex unius tantum exemplo, quod inſeruimus, facile omnium formã intelligi poſſe. Idem dicimus de columnis, obeliſcis, metis, & põtibus.

IMP. CAES. LVCIO. SEPTIMIO M. FIL. SEVERO. PIO. PERTINACI. AVG. PATRI. PATRIAE. PARTHICO. ARABICO. ET
PARTHICO. ADIABENICO. PONTIF. MAXIMO. TRIBVNIC. POTEST. XI. IMP. XI. COS. III. PROCOS. ET
IMP. CAES. M. AVRELIO. L. FIL. ANTONINO. AVG. PIO. FELICI. TRIBVNIC. POTEST. VI. COS. PROCOS. P. P.
OPTIMIS. FORTISSIMISQVE. PRINCIPIBVS
OB REM. PVBLICAM. RESTITVTAM. IMPERIVMQVE POPVLI. ROMANI. PROPAGATVM
INSIGNIBVS. VIRTVTIBVS. EORVM. DOMI. FORISQVE
S. P. Q. R.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

Milliarium Aureum ueluti columna, ſiue meta, unde principium itineris ad omnes portas, omnèque iter capiebatur, fuit ante arcum, de quo modo diximus: de eo Suet. in Othonis uita ſic meminit. Ergo deſtinata die præmonitis conſcijs, ut ſe in foro, ſub æde Saturni, ad Milliarium aureum opperirent, mane Galbã ſalutauit. Plin. ſupra, in fori capite locatũ fuiſſe oſtendit. Cor. uero Tac. Suetoniuſque ante Saturni ædẽ: omnes recte: erant enim hæc loca inuicem prope. Idem Plin. ait Mineruam Catulianam, opus Eufranoris, à Q. Catulo dædicatam, fuiſſe infra Capitolium: &, ut par eſt credere, ipſum forum ſpectantem. Equus æneus Domitiani fuit prope eã columnã, quæ unica ſtat in medio foro, auro ſuperfuſus: de quo Papinius ita meminit.

Quæ ſuper impoſito moles gemmata coloſſo
Stat latium complexa forum.

Cuius ſub altero pede erat Rheni fluminis Germaniæ ſimulacrum: de qua prouincia Domitianus triumphauerat. Idem,

Aenea captiui crinem tegit ungula Rheni.

Proximo loco in hortis, columnæ paulo ſuperius memoratæ adiacentibus, fuit Lacus Curtij: cuius etiam idem Papinius mentionem facit, his uerſibus.

Ipſe loci cuſtos, cuius ſacrata uorago
Famoſuſque lacus nomen memorabile ſeruat.

Per quem lacum fuiſſe Cloacam deriuatam refert M. Varro. De eodem lacu hæc ſunt Diony. uerba. Eſt hic locus repletus, uocatùrque ab illo caſu lacus Curtius, in medio maxime Romani fori. De eo autem uaria eſt hiſtoria, Cornelius & Luceius uolunt, locum eſſe fulgure ictum, & ex. S. C. à Curtio Cos. ſeptum, & ab eo nomen inditum. Piſo autem in annalibus à Metio Curtio Sabino: qui in bello contra Romulum repulſo exercitu in hũc locum paluſtrem ſeceſſerit, illæſuſque ad ſuos in Capitolium peruenerit. Porcilius uero à Curtio Romano: qui cùm forte uorago in medio foro eſſet facta, neque expleri poſſet, ex uatum reſponſis pro patria ſe ſe deuouit, in eàmque equo armatus inſidens ſe immiſit. Porcilio aſſentitur Sex. Pom. cuius ſunt hæc uerba. Curtilacum appellatur à Curtio, qui eo loco in profundiſſimum ſe ob ſalutem Po. Ro. proiecit hiatum. In eandem ſententiam Plin. ſic inquit. Fortuito ſatu uenit in medio foro, qua ſidentia imperij fundamenta oſtento fatali Curtius maximis bonis, hoc eſt uirtute, ac pietate, ac morte præclara expleuerat. Controuerſiam autem, quæ inter Piſonẽ, & Porcilium eſſe uidetur, tollit Liuius. Nam dicit, Lacum hunc à Curtio Sabino prius denominatum eſſe: poſtea uero quam Curtius Ro. in hiatum ſe proiecit, à recentiori eius facinore nomen lacus inſignius eſſe factum, & tanq̃ prioris Curtij memoria extincta, ab eo lacum Curtium appellari cœpiſſe. Iani Templũ fuiſſe in medio foro exaduerſo Capitolij tradit Procopius. Erat, inquit, Sacellum totum ex ære conſtitutum, quadrata quadam dimenſione, tantaèque amplitudinis, quanta integra Iani ſtatua poterat ænea quinquepedalis capi: capite duntaxat bifrons: portæ utrinque æneæ, quæ pacis tempore claudebantur, inſtante autem bello aperiebantur: uocabatùrque Ianus Geminus. Fuit autem prope equum Domitiani.

De Marfori Statua: Secretario Po. Ro. Templo Saturni, Aerario, ac de Officina Monetæ. Cap. III.

ANte carcerem Tullianum iacet, ueluti in ſcopulo, marmoreum, ingens ſimulacrum Rheni fluminis, eius, ut exiſtimo, cuius crinẽ ungula equi Domitiani premebat. Nihil enim impedit quòd marmoreum ſit, equus tamen fuerit æneus, cum cippum ei marmoreum ſubeſſe par ſit credere. Proxime ſequitur ædes, nunc D. Martinæ dicata, ubi olim Secretarium Po. Ro. fuiſſe, indicat inſcriptio ſequens, quæ in eadem æde extat.

SALVIS DOMINIS NOSTRIS. HONORIO ET THEODOSIO VICTORIOSISSIMIS PRINCIPIBVS
SECRETARIVM AMPLISSIMI SENATVS QVOD VIR INLVSTRIS FLAVIANVS INSTITVERAT ET FATALIS IGNIS ABSVMPSIT
FLAVIVS ANNIVS EVCHARIVS EPIFANIVS. V C. PRAEF. VRB. VICE SACRA IVD. REPARAVIT ET AD PRISTINAM FACIEM REDVXIT

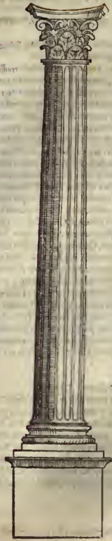
Saturni autem Templum id fuit, quod nunc D. Hadriano eſt dicatum: de quo Macrobius hæc tradit. Tullum Hoſtilium, qui bis de Albanis, de Sabinis tertio triumphauit, inuenio, Fanum Saturno ex uoto conſecrauiſſe, & Saturnalia tunc primũ Romæ inſtituta. Quamuis Varro libro. VI. qui eſt de ſacris ædibus ſcribat, ædem Saturni ad forum faciendam locaſſe. L. Tarquinium regem, T. uero Largiũ dictatorem ſaturnalibus eam dedicaſſe. Nec me fugit Gellium ſcribere, Senatum decreſſe ut ædes Saturni fieret, eiusq; rei. L. Furium tribunum militum præfuiſſe. Hactenus Macr. Suetonius uero à Numatio Planco cõſtructũ refert. Sed cũ plura fuiſſe Saturni templa, ex ijs, quæ citauimus, ſatis conſtare uideatur: non tamen inuenire potui, quo in loco fuerant conſtructa: præter illud cuius in ſuperiori libro meminimus, & de quo in præſentia eſt ſermo. Aerariũ in foro fuiſſe ſignificat Aſconius. Dum teſtes, inquit, examinarentur (agebatur enim cauſa pro roſtris) Pompeius ad Aerariũ ſedens tumultu Clodianæ multitudinis perturbatur. Quod ideo in hoc templo poſitũ eſſe Sex. Pom. & Macrobius aiunt, quia ſub Saturno nullũ furtũ fuerit cõmiſſũ, nec quicquã eſſet priuatũ. Plut. uero, quod ſub eodẽ, nec auaritia, nec improbitas, ſed iuſtitia, & fides. Cyprianus aĩt, quòd Saturnus in Italia primus inſtituerit nummos ſignare, ideo Saturni ærariũ uocari. In eo promulgata ſeruabant. Cic. de legibus. Qui agent auſpicia ſeruanto. Auguri publico parẽto. Promulgata ꝓpoſita in ærario cognita agũto. Seruabant ẽt libri Elephantini, in quibus. XXXV. eſſent cõſcriptæ tribus, Omnesq; publicarũ rõnũ libri. Suet. Tabulas ueteres ærarij: & debitorũ, uel præcipuã calumniandi materiã exuſſit Cæſar. Ibidẽ reponebant ẽt ſigna militaria. Liuius. Signa, inquit, eo die à Quæſtoribus ex ærario prompta. Aſconius ait, Veterẽ diligentiã fuiſſe, ut quod quisque de ſubiugata prouincia per triumphum apportauiſſet, perſcriptũ in tabulas in ærariũ reponendas, cõſeruaretur. Quod & Cic. in Verrem ſignificat. Præterea Cenſores in Saturni templo iuſiurandũ ſubire cogebantur. In templi huius faſtigio fuiſſe Tritonas cũ buccinis, refert Macrobius. Ante uero Siluani Simulacrum extitiſſe oſtẽdit Plin. his uerbis. Ficus arbor fuit & ante ædem Saturni, urbis anno. CCLX. ſublata ſacro Veſtalibus facto, cum Siluani Simulacrũ ſubuerteret. In proximo aũt loco, nõ longe à Templo Antonini, uidimus effodi magnã æreorũ nummorũ copiam; quæ rẽ multis uiſum eſt nõ leue argumentum, ibi fuiſſe Officinã Monetæ, à Capitolio unà cũ ærario hunc in locum tranſlatam.

De Baſilica Pauli Aemilij, Templo Fauſtinæ, Arcuq; Fabiano. Cap. IIII.

PAulus, inquit Cic. ad Atticũ, in medio foro Baſilicã iam penè texuit ijsdẽ antiquis columnis. Illã aũt, quã locauit, fecit magnificentiſſimã. Quid quæris? nihil gratius illo monimẽto, nihil glorioſius. Plin. ẽt hanc inter urbis magnificã, columnisque è phrygibus mirabilem enumerat. Plut. tradit, Paulum Aemiliũ collegam Cai Marcelli in conſulatu mille, & quingentis talentis acceptis, Cæſari amicũ, ac defenſorẽ factum eẽ, eàque pecunia nobiliſſimam in foro extruxiſſe baſilicã, quæ Pauli diceret: licet publicã cõſtituiſſet, ut teſtat Appianus. Fuit inter Saturni, & Fauſtinæ tẽpla, ubi uidim⁹ effodi columnas ĩgẽtes marmoreasq; tabulas, multaq; alia ornamẽta diuerſi marmoris optime cælata. Papini⁹ in deſcriptiõe equi Domitiani à ſiniſtra hãc, à dextra Iulij Cæſ. tẽplũ fuiſſe oſtẽdit, his carminib⁹.

At laterum paſſus hinc Iulia templa tuentur,
Illinc belligeri ſublimis regia Pauli,
Terga pater, blandòque uidet Concordia uultu.

Sed Baſilica illa, quam locauiſſe eis Cic. Aemilia dicta eſt: de qua in principio libri quarti erit mẽtio.

Fauſtinæ autem Templi bona pars in proximo eſt: & eius porticus decem ingentes columnæ cum epiſtylijs, & hac inſcriptione.

DIVO ANTONINO ET
DIVAE FAVSTINAE EX. S. C.

De hoc Spartianus ſic meminit. Antoninus inter deos relatus ē: habet templum: habet Salios: habet Sodales Antonianos, qui Fauſtinæ templū: quod ei fundauerat maritus, in quo poſtea filius huius Heliogabalus Antoninus ſibi, uel Ioui Syrio, uel Soli, incertum id eſt, templum fecit. Arcum autem Fabianum apud hoc templum ſtetiſſe aſſerit Tremellius: cuius reliquias proximis annis uidimus effodi. hunc à Fabio Cens. qui deuicit Allobroges, excitatū eſſe ait Aſconius: in quo fuerant ſcuta, & ſigna eius uictoriæ. Ad hunc ſitum erat Tribunal Libonis Prætoris, Puteal dictum: de quo Horatius mentionem ſic facit. Puteálque libonis Mandabo ſiccis, adimā cātare ſeueris: & Ouidius hoc carmine. Qui puteal, Ianùmque timent, celerès que Calēdas. Fœneratores enim ſtabant ad Ianum: & apud fornicem Fabianum ius dicebatur: de quo arcu Cic. pro Plancio ſic inquit. Equidem ſi quando, ut fit, iactor in turba, non illum accuſo, qui eſt in ſumma ſacra uia, cum ego ad Fabianum fornicem impellor. Eſt apud nos numiſma argenteum, in cuius altera parte Libonis imago eſt cælata, cum inſcriptione. LIBO BONEVEN. *In altera uero tribunal, ſupra quod eſt.* PVTEAL. *infra uero.*SCRIBONI.

De Varijs rebus, quæ in foro fuiſſe dicũtur. Cap. V.

S*Tatæ matris Simulacrum in foro colebatur, poſtquam id colluſtrauit, ne lapides igne corrumperentur, qui plurimus ibi fiebat nocturno tempore, magna pars populi in ſuos quiſq; uicos retulerūt eius deæ cultū, auctor Sex. Pom. In eodē foro Statua equeſtris Cæſari erat poſita, & eius capiti ſydus crinitū adiectū: quale in eius numiſmatis ſæpe uidimus. Aliā Statuā Augūſto à Senatu ibidē poſitā fuiſſe cōmemorat Cic. I Epiſt. ad ipſum Auguſtū ſcripta. Multis præterea alijs ornatū fuiſſe forū innuit Plin. hiſce uerbis. L. Piſo ꝓdidit M. AEmilio & C. Popilio. II. Coſſ. à Cēſoribus P. Cornelio Scipione, M. Popilio ſtatuas circa forū eorū, q magiſtratus geſſerūt, ſublatas oēs, præter eas, quæ Populi, aut Senat⁹ ſentētia ſtatutæ eſſent. Ex his aūt quaſdā hic recenſere poſſemus, ueꝝ quia quæ in Comitio, atq; in Roſtris fuere, in foro fuiſſe ſæpe dicũtur, ꝓprijs in locis magis opportune exponent. Erāt inſuper in foro columnæ uarij generis. Primā omniū C. Mænio ſtatutam eē idē Plin. ſic cōmemorat. Antiquior Columnaꝝ ſicut. C. Mænio, qui deuicerat priſcos Latinos: quibus ex fœdere tertiùs præda Po. Ro. præſtabat, eodémque in cōſulatu ex ſuggeſtu Roſtra deuictis Antiatibus fixerat, anno urbis. CCCC XVI. Itē C. Duellio, qui primus nauale triumphū egit de Pœnis, quæ ē etiam nunc in foro.*

Columnam aliam ſolidam lapidis numidici, propè. XX. pedum altitudine Po. Ro. Cæſari erexit: cum titulo. PATRI PATRIAE. de qua Cic. inquit. Talis animaduerſio fuit Dolobellæ, cum in audaces, ſceleratòsq; ſeruos, tum in impuros, & nefarios liberos: taliſque euerſio illius execratæ columnæ. Et iterum ad Atticum ſe eã ſuſtuliſſe dicit.

Stat adhuc in foro unica columna, cui, ut uidetur, nihil erat adiũctum, ideo honoris, uirtutiſque cauſa alicui horum poſitam fuiſſe exiſtimamus: præſertim quòd in uno latere plures cernũtur adhuc quædam literæ, ſed uetuſtate ita conſumptæ, ut nullum percipias ſenſum: & forte ea eſt columna, quam Plin. ſua ætate in foro ſtetiſſe ait. Cuius exẽplũ ſuperius adieci. In foro, inquit, Diony. erat petra angularis ſuper qua poſita fuerãt ſpolia Trigeminorum Albanorũ, pila Horatia dicta, ſed arma collapſa ſunt uetuſtate. Noſtra aũt ætate ne ipſius quidem pilæ extat ueſtigium. Decorauit forum ẽt Equus Cæſaris, & Equus Conſtantini, & Atrium Mineruæ. Erántq; in eodem foro Tabernæ nouæ, de quibus Liuius ſic loquitur. Eodem tempore ſeptem Tabernæ, quæ poſtea quinque, & Argentariæ, quæ nunc Nouæ appellantur, arſere: & Varro. Sub nouis dicta pars in foro ædificiorum, quod uocabulum eius peruetuſtum, ut nouæ uiæ, quæ iam dudum uetus. Vbi autem Var. ſub nouis dicit, Tabernis ſubintelligendum puto, neque uideo quid aliud intelligi poſſit. Doliola locus ẽt erat in foro, apud Cloacã, ſic uocatus, quod inuadentibus Gallis Senonibus urbem, ſacra ibi doliolis repoſita fuerunt, ut ſcribit Sex. Pom. Vetuſtior autem memoria ẽ, eo in loco myſtica quædam Numæ condita eſſe. Sunt qui putant dictorum Gallorum cineres conditos eſſe. Veneris item Cloacinæ ædes fuit ad Sacram uiã, auc. Ouidius in faſtis. Cuius ſimulacrum in Cloaca repertum: & quia cuius eſſet effigies ignorabatur, ex loco illi nomen impoſitum eſt: de quo ſimulacro Plin. ita meminit. Quippe ita traditur Myrtea uerbena Romanos, Sabinòſque cùm propter raptas uirgines dimicare noluiſſent, depoſitis armis purgatos eo in loco, qui nunc ſigna Veneris Cluacinæ habet. Cluere.n.antiqui purgare dicebant. Exornarunt autem forum & tabulæ pictæ. L. Hoſtilius Mancinus, inquit idem Plin. qui primus Carthaginem irruperat, ſitum eius, expugnationéſque depictas cum in foro propoſuiſſet, & ipſe aſſiſtẽs populo ſpectanti ſingula enarrabat. In eodem foro magiſtratus imperium deponere conſueuiſſe, auctor eſt Herodianus: & ſpectacula edi, iìſque multis in locis dici, idem Plin. oſtendit, cum ait, Cæſarem in munere gladiatorio forum texiſſe: & picum Martiũ in capite Prætoris urbani. L. Tuberonis iura in foro pro tribunali reddenti ſediſſe, ita placide, ut manu eum apprehenderet.

De Comitio, Templo Quirini, Columna Moenia, Baſilica Portia, Curia Hoſtilia, & Veteri, ac de Roſtris ueteribus. Cap. VI.

COmitiales dies appellabant, cùm in Comitio conuenìebant, qui locus à coeundo ideſt ſimul ueniendo eſt dictus, auc. Sex. Pom. Plut. uero quod illuc T. Tatius, & Romulus coierint, & inter eos fœderis conditiones ſancitæ, firmatæque fuerint, Comitiũ dictum putat. Aſconius ait eſſe locum, quo coire Equitibus, & Po. Ro. liceret. In eo fuit Hermodori Epheſii Statua, legum, quas Decemuiri ſcribebant, interpretis, publice data. Et alia Horatij Coclitis, poſita, quòd ſolus à ponte Sublicio hoſtes arcuiſſet. Hanc uſque ad ſua tempora duraſſe aſſerit Plin. ſéque inuenire Pithagoræ, & Alcibiadi Statuas in cornibus eiuſdem poſitas fuiſſe. Sed ad ædificia, quæ in ipſo erãt, ueniamus. A' porticu Fauſtinæ, quã in foro eẽ diximus, pxime ſequit (ut ſignificat Sex. Rufus) Remi Teplũ, nũc D Coſmæ, Damianòque ſacrũ. Alij hoc Quirino: quidã utrique attribuũt. Dedicatũ aũt fuit à Caruilio Cos. uictis Sam nitib', ex illorũque ſpolijs exornatũ: auc. Liuius. Prima pars in ipſo ingreſſu ẽ circularis, poſtrema uero quadrata, ſed oblõga, ex ſaxiſq; quadratis: ualuæ æneæ. Deinceps ſequebat olim Dom' Mœnij, Curiaqu· Hoſtilia, & Vetus. Sed, qua domus Mœnij fuerat, Cato ex ære publico Baſilicã deinde extruxit, uicinã foro, quã Portiã appellauit. Huius baſilicæ Trib. pl. quoniã in illa ius dicere conſueuerant, columnã, quæ ſellã eoꝝ impedire uidebatur, tollere decreuiſſe, ſcribit Plut. ex quibus uerbis cõſtat Baſilicas fuiſſe loca, ubi ius diceret, negociatorèſq; frequẽter uerſatent: quod & Vitruuius his uerbis teſtat.

Baſilicarum, loca adiuncta foris quàm calidiſſimis partibus oportet conſtitui, ut per hyemem ſine moleſtia tempeſtatum ſe conferre in eas negociatores poſſint. Iuxta erat Columna, Moenia appellata: Nã cũ Moenius, eam domũ uenderet Catoni, & Flacco Cenſſ. ut ibi Baſilica, quã diximus, ædificaretur, exceperat ius ſibi, unius columnæ ut ſuper eã tectũ proijceret, & prouolãtibus tabulatis inde ipſi, & poſteri eius ſpectare munus gladiatorũ poſſent: quod etiam tum in foro dabatur: ex illo igitur Columna Mœnia uocitata eſt: de qua meminere Aſconius. Sex. Pom. & Cic. pro Sextio. Inter hãc igitur Baſilicam, & Curiam Veterem, poſita erat Curia Hoſtilia, ſicut indicat titulus, ibi in ruinis repertus, huiuſmodi. IN CVRIA HOSTILIA. Eam ſub ueteribus Hoſtilium regem ædificauiſſe aſſerit Varro: nam Veteres ſtruxit Romulus. Sex. Pom. Fuerunt, inquit, & Nouæ Curiæ proxime compitum Fabricij ædificatæ: quòd parum amplæ erant ueteres à Romulo factæ: ubi is populum, & ſacra in partes. X X X. diſtribuerat, ut in ijs ea ſacra curarent. Plin. literis tradidit. M. Val. Max. Meſſalam primum omnium Tabulam picturæ prælij, quo Carthaginienſes, & Hieronẽ in Sicilia deuicerat, anno ab urbe condita. CCCCXC. propoſuiſſe à latere curiæ Hoſtiliæ: & ante hanc collocatam eſſe ſtatuam Actij, cuius baſis conflagrauerit curia ipſa incenſa. P. Clodij funere. Cic. & Liuius hoc amplius addunt. Eius cotem, & nouaculam ibidem defoſſam eſſe, ſupèrque impoſitũ Puteal. Aſconius autem refert, corpus Clodij, ut uulnera uideri poſſent, delatum in forum, & pro Roſtris poſitum, populùmque deinde in Curiam tuliſſe, atq; cremauiſſe, eòque igne Curiam, portiámque Baſilicam, ei coniunctam, conflagraſſe. Ante eandem Curiam Roſtra inſtituta eſſe commemorat Varro. Ipſúmque de Roſtris Veteribus intellexiſſe ſignificant Aſconij hæc uerba. Erant enim Roſtra non eo loco, quo nunc, ſed ad Comitium, propè uncta Curiæ. Etenim fuiſſe Roſtra Vetera innuit Suet. cùm ait Auguſtum bifariam laudatum, pro æde D. Iulij à Tiberio, & pro Roſtris ueteribus à Druſo Tiberij filio. Nam niſi tunc fuiſſent etiam noua, non addidiſſet, ueteribus. Aliqui tamen Subueteribus unica dictione legentes, locum quẽdam Subueteribus nuncupatum fuiſſe uolunt: quod hiſce Plinij uerbis probare conantur. Hinc ille iocus M. Craſſi agentis ſub ueteribus. Sed mihi manifeſtũ uidetur Varronem, ubi dixit Hoſtilium ædificauiſſe Curiam ſub ueteribus, intellexiſſe curijs, uidelicet quas Romulus prius poſuerat: & ad eundem modum Suet. & Plin. intellexiſſe exiſtimo: & quia circa forum multa erant tribunalia, ideo ait, Craſſum egiſſe ſub ueteribus. Quod ſi cuiuſpiam loci nomen proprium fuiſſet, Subueteribus unica, non duplici dictione, ut eſt in omnibus codicibus, legeretur: prætereàque præpoſitionem addidiſſet: dicimus enim agere in curia, non curia: in foro, non foro. Hæc obiter dicta ſint: ad rem nunc redeamus. Roſtrorum igitur denominatio hæc à Liuio traditur. Naues Antiatium partim in Naualia Romæ ſubductæ, partim incenſæ, roſtriſque earũ ſuggeſtum in foro extructum adornari placuit: Roſtráque id templum appellatũ. In Roſtris, ſedentes magiſtratus ius dicebãt: id Liuius multis in locis oſtẽdit. Ferebãtúr que ibidẽ leges, auctor Cic. ꝑ Rabirio: & habebantur conciones, idem in Piſonem. Hoc indicat ẽt Suet. ſic.n. inquit. Cæſar Quæſtor Iuliã amitã, uxorèmq; Corneliã defunctas pro Roſtris laudauit. Iuxta roſtra treis fuiſſe Sibyllæ Statuas, unã quã Sex. Pacuuius Taurus ædilis plebis reſtituit, duas quas M. Meſſala: itẽ Camilli unã: & inter antiquiſſimas Tullii Cælij. L. Roſcij. Sp. Nautij. C. Fulcinij à Fidenatibus in legatione interfectorũ ſingulas, Plin. auctor eſt. Lepidi item Statuam in hoc ẽt loco à Cicerone ſtatutã, & ab eodem euerſam, idẽ teſtatur ad Brutum. Inter has erat & Cn. Octauij Statua, ſed in oculatiſſimo loco, à Senatu poni iuſſa: quoniam regem Antiochũ daturũ ſe reſponſum dicentẽ iuſſiſſet reſpondere, priusquã egrederetur circulo uirga, quam forte tenebat, à ſe deſcripto, & in ea legatione fuiſſet interfectus. De hac ſtatua meminit Cic. in philip. Hic inſuper fuit Herculis tunicati Statua habitu elæo, toruáque facie: in cuius baſi tres erant tituli. L. Luculli imperatoris de manubiis: alter, Pupillum Luculli filium ex. S. C. dedicaſſe: tertius, T. Septimium ædilem curulem ex priuato in publicum reſtituiſſe. Tot certaminum, inquit Plin. tantæque dignationis id ſimulacrum fuit. Appianus etiam refert, Syllæ Statuam, equeſtrem, ex auro conflatam, ante roſtra locatã fuiſſe, ſubſcriptámque. CORNELIO SYLLAE IMPE-

RATORI FORTVNATO. *Capita etiam cæſorum uſitatum proponi in Roſtris, ait L. Florus: et in eandem ſententiam Appianus, Foro in medio ante roſtra caput Marij iunioris Syllam appendiſſe. Quo in loco corpus Fauſtuli impoſitum fuiſſe, Diony. ſic refert. In præclaro fori Romani loco pro roſtris, ſuper leonem lapideum, impoſitum fuit corpus Fauſtuli: qui ibi ceciderat, dum certamen Romuli, & Remi dirimere conaretur. Poſt roſtra Romuli Sepulcrum fuiſſe, Varro etiam affirmat. Ea autem e regione Græcoſtaſis fuiſſe, quanquam ex ijs, quæ diximus, ſatis conſtat, Plin. tamen apertiſſime indicat, ubi de horologio ſic loquitur. Duodecim tabulis ortus tantũ, & occaſus nominatur: poſt aliquot annos adiectus eſt & meridies, Accenſo conſulum id pronunciante: cum Curio inter Roſtra, & Græcoſtaſim proſpexiſſet talem ſolem. Vbi intelligendum ſolem à meridie ita Comitium perluſtraſſe, ut nuſquam umbra Græcoſtaſis, aut Roſtrorum, id obumbraret.*

De Domo Cæſaris, Porticu Liuiæ, Pacis Templo, ac de Ficu Ruminali.
Cap. VII.

CAeſar Dictator habitauit primo in Suburra modicis ædibus: poſt pontificatum autem max. in uia Sacra, domo publica. Hanc à Iulia nepte nimis profuſe extructam, Auguſtus, qui, ut ait Suetonius, ampla, & operoſa prætoria grauabatur, diruit ad ſolum: ibique Porticũ Liuiæ, à Liuia Druſilla eius uxore cognominatam, excitauit. Vtriuſque Ouidius ſic meminit.

Diſce tamen ueniens ætas, ubi Liuia nunc eſt
Porticus, immenſæ tecta fuere domus.

De porticu meminit & Plin. Vna, inquit, uitis Romæ in Liuiæ porticibus ſubdiales inambulationes umbroſis operculis opacat, eadem duodenis muſti amphoris fœcunda. Hæc loca primum curia Romuli, & Hoſtilia, deinde domus Mœnij, & baſilica Portia, Cæſariſq; domus, atq; porticus Liuiæ, demumq; templũ Pacis occupauit. Id à Claudio inchoatũ, Veſpaſianus perfecit. Ioſephus. Poſt, inquit, triumphũ, & Romani imperij firmiſſimum ſtatum, Pacis templum Veſpaſianus ædificauit. In eo, ut ait D. Hierony. idem Veſpaſianus uaſa, & ornamenta templi Hieroſolymitani, triumpho Titi aduecta, repoſuit, uniuersáq; cõſecrauit donaria, Venerèmque dicauit: In eodemq; fuit Heros abſolutiſſimi operis, à Thimante: Hialyſiúsque, à Protogene: atque Sylla, à Nicomacho, pictura expreſſi. Hialyſij meminit Cicero ad Atticum. Gellius autem opinatur Epiſtolas Aſinij Capitonis uiri doctiſſimi in eodem templo fuiſſe. Hoc autem templum Commodi imp. tempore incendio exhauſtum eſſe, ſic ſcribit Herodianus. Nam cum neq; imbres, neque nubes, tantùmque exiguus terremotus anteceſſiſſet, ſeu nocturni caſu fulminis, ſeu igni aliquo in ipſo terrarum motu ueluti extrito, totum de improuiſo Pacis templum conſumptum incendio eſt. Quod unum ſcilicet opus cunctorum tota urbe maximum fuit, atq; pulcherrimum: & rurſus idem Herodianus Templorũ omnium opulentiſſimum, egregièque munitum multòque ornatum auro, & argento: quippe uniuerſi fermè illuc diuitias, quaſi in theſaurum, congerebant. Ficum autem Ruminalem ex Cor. Tac. uerbis fuiſſe in Comitio, ſuperius diximus. De hac arbore Plin. ſic loquitur. Colitur Ficus arbor in foro ipſo, ac Comitio Romæ nata, ſacris fulguribus ibi conditis: magiſque ob memoriam eius, quæ nutrix Romuli, & Remi conditoris appellata: quoniã ſub ea nutrita eſt lupa, infantibus præbens rumen (ita uocabant mammam) miraculo ex ære iuxta dicato, tanquam in Comitium ſponte tranſiſſet, adacto nauigio illico areſcit, rurſúsque cura ſacerdotum ſeritur.

Templi huius etſi pars quedã adhuc extat, tamen quia plena operis orthographia ex ea percipi nõ potuit, ichnographiam appoſuimus, ſecuti exemplar quorundam mechanicorum, qui eam in lucem ediderant, exiſtimantes ſatis accurate id eos feciſſe. Poſtea uero deprehendimus eius latitudinem, nõ. CLXX. ut ab eis traditum eſt, ſed. CC. pedum eſſe: longitudinẽ. CCC. Id ne lectorem fallat admonere uoluimus.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

De Arcu Veſpaſiani: Templis, Vulcani, ſoliſq; ac lunæ: atq; de Via Sacra. Cap. VIII.

SVpra Comitium ſtat Arcus Veſpaſiani mutilatus, in cuius fronte legitur titulus ſequens.

SENATVS
POPVLVSQVE. ROMANVS
DIVO. TITO. DIVI. VESPASIANI. F.
VESPASIANO. AVGVSTO

Extructus autem fuit deuictis Hieroſolymis, in quo intrinſecus ab uno latere ſculptæ ſunt uictoriæ cum arca fœderis præcedentibus. XII. faſcibus conſularibus: ab altero triumphi ſpolia, aureum candelabrum, tabulæ legis Moyſaicæ, uaſa templi, menſaque aurea: de quibus plura Ioſephus. Huius uictoriæ fidē facit marmor, quod in circo noſtris temporibus fuit effoſſū, in quo hic titulus erat ſculptus.

S. P. Q. R.
IMP. TITO CAES. DIVI VESPASIANI FILIO VESPASIANO AVG.
PONT. MAX. TR. POT. X. IMP. XVII. XIII. P. P.
PRINCIPI SVO QVI PRAECEPTIS PATRIAE CONSILIISQ. ET
AVSPICIIS GENTEM IVDEORVM DOMVIT ET VRBEM
HIEROSOLYMAM OMNIBVS ANTE SE DVCIBVS REGIBVS
GENTIBVS AVT FRVSTRA PETITAM AVT OMNINO INTENTATAM DELEVIT.

Prope dictum arcum, ſub ipſis collibus, ut ait Varro, fuit Vulcani Templum: de quo Sex. Pom. ſic meminit. Statua Ludienis, qui quondam fulmine ictus in Circo, ſepultus eſt in Ianiculo, cuius oſſa poſtea ex prodigijs, oraculorùmque reſponſis Senatus decreto intra urbem relata in Volcanali, quod eſt ſupra Comitium, obruta ſunt. Idem aſſerit Diony. his uerbis. Tractantes in Volcanali templo negotia, quod ſuperſtat foro: idèmque addit, Tatium regem id dedicauiſſe. In eo Lotos fuit ab Romulo cōſtituta, cuius radices in forum uſque Cæſaris penetraſſe aſſerit Plin. Haud longe à Pacis templo, eo in loco, quo nunc ſunt horti D. Mariæ Nouæ, extant duo fornices: quorum alter quoniam ortum hyemalem, alter occaſum æſtiuum ſpectat, Solis ac Lunæ fuiſſe, opinamur: Quæ templa à T. Tatio, ut ait Varro, dedicata ſunt. Sacræ autem uiæ caput à Carinis, Sireniæq; ſacello oriri, per eàmque ſacra quotquot menſibus ferri in arcem, & per eandem Augures ex arce profectos inaugurare conſueuiſſe, partèmque huiuſce uiæ ſolā notā, quæ erat à foro eunti primo cliuo, literis prodidit idē Varro. Sex. Pom. dicit. Quod ne eatenus quidem, ut uulgus opinatur, Sacra appellanda eſt, à Regia ad domum Regis ſacrificoli: ſed à Regis domo ad Sacellum Sireniæ: & rurſus à Regia uſque ad arcem. Quibus uerbis conijcio, uiam hanc caput habuiſſe à Carinis, apud amphitheatrū, protenſàmque fuiſſe per hortos D. Mariæ nouæ, Regiam, ſiue templum Pacis à dextra relinquentem, à ſiniſtra Solis, & Lunæ templa: deinde ad Capitolium tendentem, Comitium forùmque Romanum. Ita ut uia hæc Comitij, & fori pars eſſet, ſolo nomine ab eis diſtincta: obidq; quæ in ea erant, etiā in Comitio, & in foro fuiſſe legimus. Proptereàq; à Plin. dictum eſt, Cæſarem Dictatorem totum forum Romanum, uiàmque Sacram ab domo ſua uſque ad cliuum Capitolinum in munere gladiatorio intexuiſſe. Huius uiæ alij aliam ponunt etymologiam: Sacràmque dictam eſſe, quòd in ea fœdus ſit ictum inter Romulum, & Tatium regem. Hic in ſumma Sacra uia habitauit Ancus rex, prope ædem Larum.

De Foro Auguſti, Neruæ, & Cæſaris: ac de Templis, Martis Vltoris Iani, ac Veneris Genetricis. Cap. IX.

HIs commemoratis ordo uidetur poſtulare, ut ad Capitolium, unde digreſſi ſumus reuertamur, quò nonnulla, quæ ad ſiniſtram uiæ Sacræ omiſſa ſunt, exponamus. Quorū primo loco eſt Forū

Auguſti, quod erat in hortis poſt Marforium nunc poſitis. Id anguſtius ab eo factum aiunt, quia non auſus fuerit extorquere poſſeſſoribus proximas domos. Extruendi cauſa fuit hominum, & iudiciorum multitudo, quæ uidebatur non ſufficientibus duobus, etiam tertio indigere. Itaque feſtinantius, necdum perfecta Martis æde, quam in eo inchoauerat, publicatũ eſt: cautũque ut ſeparatim in eo publica iudicia, & ſortitiones iudicum fierent. Sanxit ergo ut hic de bellis, triumphisque conſuleretur Senatus: quique uictores rediſſent, huc inſignia triumphorum inferrent. In celeberrima huius parte, Aug. poſuit duas Tabulas, quæ belli pictam faciem habebant, & triumphum: duàsque alias ab Apelle pictas: in quarum altera erat Caſtor, & Pollux, cum Victoria, & Alexãdro Magno: altera belli imaginem reſtrictis à tergo manibus continebat, ipſo Alexandro in curru triumphante. In eodémque foro Coruini etiam Statuam collocauit, ut ſcribit Gellius. Legimus inſuper, ibidem fuiſſe eburneũ ſimulacrum Apollinis: de quo uidetur Horatius intellexiſſe, hoc emiſtichio. Sic me ſeruauit Apollo: & Iuuenalis, cùm ait, iuriſque peritus Apollo. Hoc forum Hadrianum inſtauraiſſe auc. eſt Spartianus: cuius porticus duæ fuere: in quibus omnium ſtatuas triumphali effigie Auguſtus dedicauit. Idem præterea cùm Templum Martis Vltoris bello philippenſi, quod pro ultione paterna ſuſceperat, uouiſſet, uoti reus illud in ea parte eiuſdem fori extruxit, quæ D. Martinæ nunc ædi proxima eſt. Horum meminit Suet. in hunc modum. Publica opera plurima extruxit, è quibus præcipua forum, cum æde Martis Vltoris: et Ouid. his carminibus.

Victor ad ipſe ſuos cælo deſcendit honores.
Templáque in auguſto conſpicienda foro.

Supra forum Auguſti, ad radices Quirinalis, Palatij Neruæ reliquiæ extãt: & eius porticus nõnullæ miræ magnitudinis columnæ. In proximo uero, poſt ædem nunc D. Hadriani fuerat eiuſdem Neruæ Forum: quod inchoatum eſſe à Domitiano refert Suet. Nouam, inquit, ædem in Capitolio excitauit Ioui Cuſtodi: & forum, quod nunc Neruæ uocatur. Fuiſſe autem columnis, uariiſque ſtatuis adornatum, teſtatur Spartianus, his uerbis. Statuas iocoſas, uel pedeſtres nudas, uel equeſtres Diuis imperatoribus in foro Neruæ, quod nunc Tranſitorium dicitur, locabat, omnibus cum titulis, & columnis æreis, quæ geſtorum ordinem continerent. Tranſitorium autem traxit nomen, quòd ab eo in Romanum forum, Auguſti, & Cæſaris eſſet tranſitus. Extat adhuc pars porticus ipſius fori incendio corrupta cum quibuſdam columnis excelſis, & in earum epiſtylijs titulus truncatus huiuſmodi.

IMP. NERVA CAESAR AVG. PONT. MAX. TRIB.
POT. II. IMP. II. PROCOS.

Cui titulo quidam aiunt fuiſſe etiam hæc uerba. NERVAE FECIT. In hoc foro Templum Iani fuiſſe teſtatur Ser. Sic n. ait. Captis Faliſcis ciuitate Thuſciæ ibi inuentum eſt ſimulacrum Iani cum frontibus quatuor (fuerat enim bifrons apud theatrum Marcelli) unde, quod Numa inſtituerat, tranſlatũ ẽ ad forum Tranſitorium, & quatuor portarum unum templum inſtitutum. Ad forum Tranſitoriũ tranſlatum ait Ser. i. èo ubi deinde forum Tranſitorium fuit. Plin. narrat, Auguſtũ dedicauiſſe Ianum in ſuo templo ex Aegypto aductum, Scopæque, an Praxitelis manu, dubium eſſe: ſed de quo templo Iani intelligat, non ſatis conſtat. Ad Ianum ſtabant fœneratores: de quo uidetur Horatius intellexiſſe, cùm inquit. Hæc Ianus ſummus ab imo perdocet: & in Sermonibus. Poſtquam res mea Ianum ad medium fracta eſt. Sequitur paruo interuallo Forum Cæſaris, in ea parte, qua poſt D. Coſmæ, & Damiani ædem horti cernuntur: de eo Appianus ſic inquit. Poſt uictoriam contra Pompeium Cæſar Atrium templo Veneris circunduxit: quod Romanum forum eſſe uoluit, non rerum quidem uenalium, ſed eorum quæ ad iura conuenirent. Plinius. Pyramides regum miramur opera, cum ſolum tantum forum extruendo ſextertijs mille ducentis Cæſar Dictator emerit. Quod forum, haud procul à Comitio fuiſſe, ſignificaſſe uidetur, ubi dixit: loton è Volcanali in forum uſque Cæſaris radices egiſſe. In hoc foro fuit Veneris Genitricis Templum, bello pharſalico uotum: de quo Appianus ſic meminit. Erexit, & Veneri Genitrici templum, ut prius ad Pharſalon uouerat prælium

initurus. Et quia erat prope uiam Sacram, uidetur id de quo Dion refert, Apollodorũ reſcripſiſſe Hadriano (forte ipſum inſtauranti) ſublime, & concauum fieri oportere, ut ex loco ſuperiori in Sacram uſq; uiam inſignior proſpectus eſſet, & magis conſpicuum concauum ad excipiendas ludorum machinas, quæ in eo loco latenter compingi, & item ex occulto in theatrum duci poſſent. In eo uero, Aiacis, & Medeæ tabulas à Timomarcho bizantino pictas, octuaginta talentis uenundatas fuiſſe, refert Plin. Idemque pro templi foribus equi ſimulacrum, his uerbis. Nec Cæſaris Dictatoris quenquam alium recepiſſe dorſo equus traditur. Idemque hominis ſimiles pedes priores habuiſſe: hac effigie locatus ante Veneris Genitricis ædem. In eodem foro Veneris ſimulacrum ab Archeſilao factum: ipſiusq; Veneris ſtatuam loricatam fuiſſe, idem auctor teſtatur.

De Templo Telluris: & de Domo Sp. Caſſij, & M. Antonij: ac de Sororio Tigillo, Vico Scelerato: atq; de Buſtis Gallicis. Cap. X.

Templum Telluris, quod T. Sempronius uouit, ut L. Florus cõmemorat, intra Carinas fuiſſe dicit Ser. Id arbitramur fuiſſe prope cliuum, qui ducit ad D. Petri cognomento in Vinculis ædẽ. Quo in loco olim fuerat Domus Caſſij: huic opinioni aſtipulantur hæc Diony. uerba. Poſt Caſſij mortem domus eius euerſa fuit, & huc uſque ſubdialis dimittitur. Is locus extra Telluris ædem eſt: quam poſtea extruxit ciuitas ſecundum eam uiam, qua itur ad Carinas. In qua æde Cic. in philip. ait. S.C. habitum fuiſſe: & in ea ſcribens ad Q. Fratrem eius ſe ſtatuam locauiſſe: & alibi, prope eandem Armamentarium fuiſſe, idem ſic refert. Putant enim nonnulli ad me pertinere, Armamentarium Telluris aperire. Apud eum locum, ubi poſtea hæc ædes conſtituta eſt, Caſſius ſuam ipſius ſtatuã poſuerat: quæ, poſtquam regnum affectauiſſe eſt dictus, à Cenſſ. fuit conflata. Hinc haud procul fuerat Sororium Tigillum, locus uidelicet ſacer cauſa expiationis ab Horatio, ob ſororem à ſe interfectam, in honorem Iunonis conſtitutus. Nam eum locum prope Carinas fuiſſe teſtatur Diony. Ait enim, locũ in quo purgarunt Horatium in angiportũ ferente à Carinis deorſum eſſe ijs, qui ad Cyprium peragerent angiportum: ubi aræ manerent tunc erectæ, & Tigillum duobus inter ſe cõtrarijs parietibus fultum ſuper eas extenderetur. Quibus uerbis intelligimus, tam ſororium Tigillum, de quo agimus, quã Vicum Cyprium, de quo iam dicemus, fuiſſe prope dictum cliuum. Vicum autem Cyprium ex facinore Tulliæ ſceleratũ appellatum eſſe, idem auctor tradit. Cyprus enim fuerat dictus à Cypro, quod Sabina lingua bonum omen ſignificat: Tametſi Varro non eundem eſſe uicum Cyprum, & Sceleratũ conſentit. Sic enim inquit. Vicus Cyprus à Cypro, quòd ibi Sabini ciues additi conſederũt, qui à bono omine eum appellarũt. Nam cyprum Sabine bonum ſignificat: prope hunc uicus Sceleratus, dictus à Tullia Tar. Superbi uxore, quòd ibi cum iaceret pater occiſus, ſuper eum carpentum mulio ut inijceret, iuſſit. Domus autem M. Antonij non longe ab æde Telluris fuit, ut Appianus ſic teſtatur. Iis peractis decretum noctu perlatum eſt, Antonium ſequenti die in templo Telluris, haud longe ab ipſius domo, Senatum habiturum. Inter hæc aũt loca, & amphitheatrum nunc Coloſſeum appellatum, fuere Buſta Gallica: ubi nunc eſt ædicula D. Andreæ cognomento ad Buſta Gallica. Quæ in media fuiſſe urbe ait Suetonius: idque etiam Liuius his uerbis oſtendit. Cum eſſet ſatis altum Ianiculum, ubi Camillus ſedens proſpectaret hoſtem, deſcendit in æquum, atq; illo ipſo die media urbe, qua nunc Buſta Gallorum ſunt: & poſtero die citra Gabios cecidit Gallorum legiones. Is erat locus ubi, à Camillo interfecti, fuerant ſepulti. Varro. Is locus, inquit, ad Buſta Gallica: quòd Roma recuperata, Gallorum oſſa, qui poſſederant urbem, ibi coaceruata, ac conſepta. Tametſi Liuius eos morbo interemptos eſſe dicat. In hoc ambitu fuit Salutis ædes, uota bello Samnitico à C. Iunio Bibaculo Cos. ab eodèmque Cens. locata, & Dictatore dedicata, eodem Liuio auctore.

De Theatro Marcelli: Curia, Porticu, & Schola Octauiæ: ac de templo Iunonis, Apollinisque Delubro. Cap. XI.

His deſcriptis, ad eam uallem, quæ inter Tiberim, Capitolium, Palatium, & Auentinum iacet, tranſeamus, agamúsque de ædificijs, ac locis inſignibus, quorũ nonnulla adhuc extant. Theatri Marcelli, quod ſub nomine nepotis ex ſorore Octauia Auguſtus excitauit, pars, uetuſtate, ignéque corrupta inter Tarpeiã rupẽ, dictúmque Tiberim adhuc cernitur. Capiebat autem loca. LXXX. M. Huius Scena à Veſpaſiano fuit reſtituta, in eáque mox ludos edidit. Ante Theatrum Curiam Octauiam fuiſſe, tradit Appianus: cui iuncta erat eiuſdem nominis Porticus, quam totum id ſpatij occupauiſſe crediderim, quod eſt ab æde nunc D. Nicolai in Carcere: ad eam quæ. S. Mariæ in porticu dicitur. In hac Curia multæ ſtatuæ erant ſtatutæ: ſed inter cæteras Apollinis fulmen tenentis. In porticu uero Sauron, & Batrachum templa clauſa feciſſe, ſcribit Plin. Artemonáque nobiliſſimas picturas pinxiße: in iiſque Herculem ab Oeta monte exuta mortalitate conſenſu deorum in cælum euntem: Intráque eandem porticum fuiſſe Iunonis ædem, & in ea ipſius deæ Statuam à Dionyſio, & Policle factam: ac Veneris à Philiſco: inſupérque Aeſculapij, & Dianæ à Cephiſiodoro: ad eandémque porticum laudari Apollinem Philiſci Rhodij in ſuo Delubro: item in eodem templo Latonam, & Dianã, & nouem Muſas: & alterum Apollinem nudum: alterúmque, qui Cytharam teneret, Timarchidem feciße: In Scholis uero eſſe Praxitelis Cupidinem, obiectum à Cicerone Verri: per quem Theſpiæ uiſebantur: & multa in eiſdem Scholis ſine auctoribus placere: ueluti erant Satyri quatuor: ex quibus unus Liberum patrem perferrebat: & alter Liberum ſimiliter: tertius ploratum infantis cohibebat: quartus cratere alterius ſitim ſedabat: ueluti etiam duæ Hymphæ ſua ueſte uelificantes. Eaſdem autem ſcholas adornarunt & tabulæ pictæ. Nam, ut idem refert, Antiphilus in eis Heſiona nobilem pinxit, & Alexandrum, ac Philippum cum Minerua. Præterea ait, Veneris Statuam eximiæ pulchritudinis manu Phidiæ in Octauiæ operibus eſſe.

De Foro Olitorio: Templis, Iunonis Matutæ, Spei, Iani, Pietatis, & Carmentæ: ac de Carcere Pl. Ro. Sacrario Numæ: & de Columna Lactaria. Cap. XII.

INter Marcelli theatrum, & Capitolium iacet platea nunc Montanaria uocitata, ubi olim fuit Forum Olitorum: quod extra portam Carmẽtalem fuiſſe ait Aſconius. Forum Olitoriũ, inquit Varro, erat antiquum macellum, ubi olerum copia: Ea loca etiam nunc Lacedæmonij uocant macellum: ſed Iones oſtia hortorum. In hoc fuit Iunonis Matutæ ædes, ubi nũc D. Andreæ cognomento in Mentuza, ſiue in Vincijs: uota, & locata eſt Gallico bello à Cor. Cos. ab eodémque Cenſore dedicata, auctor Liuius: qui in eodem foro etiam Spei ædem fuiſſe tradit, eámque fulmine ictam bello pu. & Q. Fabio conſulis filio, ac T. Sempronio Graccho Coſs. incendio conflagraße. Hanc conſecrauit Collatinus. Cic. de legibus. Recte, inquit, etiam Spes à Collatino conſecrata eſt. Sed quoniam Cor. Tac. ait, ab Attilio eße uotam, & à Germanico ſacratam, exiſtimandum eſt, aut fuiſſe hanc denuo inſtauratam, aut aliam eſſe de qua Tacitus loquitur. In foro Olitorio Columnam Lactariam, ad quam infantes lacte alendi deferebantur, ſtetiſſe aßerit Sex. Pom. In eodem etiam fuit Iani Templũ circa imum Argiletum, iuxta theatrum Marcelli. Hoc Numam regem in duobus breuißimis templis feciſſe, eique duas fuiſſe portas, quas aperire cùm bellum eſſet, in pace uero claudi legitimum foret, ſcribit Ser. Alij tamen T. Tatium, & Romulum facto fœdere templum hoc cõſtituiſſe uolunt: propteréaque Ianũ duas facies habere, quaſi ut oſtendat duorum regum coitionem. Cor. uero Tac. ait, Duilium eße huius templi auctorem: eius ſunt hæc uerba. Eodem in loco. L. M. Publicijs Iano templum, quod apud forum

Olitorium Cn. Duilius ſtruxerat: Speiq; ædes à Germanico ſacratur. Alibi commemorat Tiberium Cæſarem Iani templum dedicauiſſe, apud forum Olitorium, notum à Duilio bello maritimo aduerſus Pœnos proſpere peracto: ſi modo de hoc eodem intelligunt: nam quod aliud ea ætate fuerit, nobis non conſtat. Cum autem idem eſſe Iani templum, de quo Seruius, & Tacitus loquuntur, dubitari non poſſit: non uideo quo pacto utriuſque ſiet ſententia: niſi dixerimus, à Numa ſtructum, deniq̀ue à Duilio inſtauratum, ampliatùmque. Id uero prope D. Nicolai ædem, aut certe eo ipſo loco fuiſſe, crediderim. Hic.n. locus ad imum Argiletum, & iuxta theatrum Marcelli poſitus eſt, atque extra portã Carmentalem, quod ait Sex. Pom. ad dextràmque Fabijs ea porta ad bellum exeuntibus, quemadmodum Liuius, & Ouidius uoluere. Nam licet hæc porta ad forum Olitorium uergeret, tamen cum ſecũdum muros urbis ad ſiniſtram flectere iter cogerentur, ut per Sublicium pontem, qui tunc unicus erat, tranſirent, Iani templum ad dextram relinqui fuit neceſſe. Prope hoc templum fuit Sacrarium ipſius Numæ, circa imum Argiletum. Item Carcer Plebis Romanæ: huius ueſtigia apud eandem D. Nicolai ædem extare uidentur. Quem carcerem Ap. Claudius decemuir conſtituit, in eòque reus iudicij incluſus ſibi mortẽ conſciuit, ut tradit Liuius. In hoc carcere fuit Templum Pietatis à M. Attilio Glabrione dedicatum, ut idem eſt auctor. Cauſam ſtruendi templum Plin. ſic oſtendit. Humilis in plebe, & ideo ignobilis puerpera ſupplicij cauſa carcere incluſa matre, cum impetraſſet aditum à Ianitore, ſemper excuſſa ne quid inferret cibi, deprehenſa eſt uberibus ſuis alens eam. Quo miraculo matris ſalus donata filiæ pietate eſt, ambæque perpetuis alimentis, & locus ille eidem conſecratus eſt Deæ, C. Quintio, & M. Attilio Coſſ. templo Pietatis extructo in illius carceris ſede, ubi nunc Marcelli theatrum eſt. Sextus uero Pom. Patrem incluſum carcere, non matrem, uberibus filiam clam aluiſſe, ſcribit: Templùmque ipſum eo in loco extructum fuiſſe, ubi puella antea habitauerat, non in carcere. Hoc templum Cos. Cotta de cælo tactum fuiſſe teſtatur Cic. primo de diu. Fanum carmẽtæ ſub Capitolio eſſe, ſcribit Diony. meminit & Gelius libro. XVIII. Poſitum autem fuit apud portam Carmentalem à Carmenta, ut ſupra diximus, nuncupatam: ubi reliquiæ ædiculæ D. Catherinæ hodie cernuntur. Quod fanum mulieres Romanæ ei deæ ædificarunt gratiam referentes quòd uehicula, quibus. S. C. priuatæ fuerant, ipſis eſſent reſtituta. Carmenta.n. Euandri mater fuit, Nicoſtrata prius appellata: quæ, quia carminibus oracula edebat, Carmenta poſtea eſt dicta: ab eàque carmina: auc. Plut. in prob.

De Argileto: Domo Sp. Melij, & Africani: & de Aequimelio: Tabernis Bibliopolarum: Baſilica Sempronij: ac de Aſylo.
Cap. XIII.

ARgiletum autẽ à fine uici Thuſci, atque à Velabro oriri, inuenio: eiùsque imum eſſe ad Marcelli theatrum: Huius etymologiam Varro duplicem ſic ponit. Argiletum ſunt qui ſcripſerunt ab Argo, quòd is huc uenerit, ibique ſepultus ſit: alij ab argilla, quòd ibi id genus terræ ſit. Priorem etymologiam probat Seruius: ſic enim inquit. Euander Argum quendam hoſpitio ſuſcepit, qui cum de eius cogitaret interitu, ut ipſe regnaret, Euandro hæc non ſentiente, ſocij intellexerunt: qui Argum necarunt: cui Euander & ſepulcrũ fecit, & locũ ſacrauit, de quo Virgilius meminit hoc carmine. Nec non & ſacri monſtrat nemus argileti.

In ea autem parte Argileti, quæ à dextra occurrit à porta Carmentali ad Velabrum, & non longe ab æde nunc D. Ioannis decollati, Aequimelum fuiſſe, ex uerbis Liuij coniectura aſſequi mihi uideor: ea hæc ſunt. Subſtructionem ſuper Aequimelum in Capitolio, & uiam ſilice ſternendam à porta Capena ad Martis ædem Aediles locauerunt. Et rurſus. Lupus Eſquilina porta ingreſſus, frequentiſſima urbis parte decurrit in forum, Thuſcòque uico, atque Aequimelio per portam Capenam propè intactus euaſit. Aequimelium autem unde dicitur, ſic oſtendit. Nec ſatis eſt Melij ſanguine expiatũ, niſi

tecta parietèsque, intra quæ tantum amentiæ conceptum eſſet, diſſiparentur, bonàque cuncta precijs regni mercandi publicarentur. Iubere itaque Quæſtores uendere ea bona, atq; in publicum redigere. Domum deinde, ut monumento area eſſet oppreſſæ nefariæ ſpei, dirui extemplo iuſſit: idque Aequimelium appellatum eſt. Quod etiam Cic. pro domo ſua comprobat. Ad Aequimelium erant opificũ multæ tabernæ: Laneæ inter alias, & Bibliopolarum: de quibus Martialis ſic meminit.

Argiletanas mauis habitare tabernas.

Cũ tibi parue liber ſcrinia noſtra uacent. Apud ædẽ nũc D. Georgij fuit Domus P. Africani, ubi deinde T. Sempronius Baſilicam fecit: de qua Liuius quarto decadis quintæ ſic loquitur. T. Sempronius ex ea pecunia, quæ ipſi attributa erat, ædes P. Africani ponè ueteres ad Vertumni ſignum, laneáſq; & Tabernas coniunctas in publicum emit: Baſilicàmque faciendam curauit, quæ Sempronia appellata eſt. Qui autem uolunt Aſylum, de quo dictum eſt, fuiſſe ſub rupe Tarpeia, ut id comprobent, citant Ouidij hæc carmina.

Tum quoque uicini lucus celebratur aſyli,
 Qua petit æquoreas aduena Tibris aquas.

Et quanq̃ hi uerſus non faciũt de loco Aſyli certam fidem, tamen cum in Capitolio, in quo prius fuerat conſtitutus, fuiſſent multa templa, atq; ædificia excitata, credendum omnino eſſe cenſemus, in aliũ locum eſſe tranſlatum, atque in eum, quem dicunt totum id ſpatij occupauiſſe, quod eſt à rupe Tarpeia, hinc ad forum Boarium uſq;: inde ad pontem Senatorium: et ad radices uſq; Auentini montis.

De Velabro: Foro Boario: Arcu Septimij: Vertumni Signo: & de Iano quadrifronte: ac de Sepulcro Accæ Larentiæ. Cap. XIIII.

EX eruptionibus tiberinis olim fiebat ſinus in modum lacus, hinc ad forum Romanum ferè uſque, inde ad Circum max. quo Auentinus à reliquis mõtibus diſcludebatur. Itaque qui eò ex urbe ibãt, lintribus aduehebantur, quadrantèmque ſoluebant, unde lacum ipſum Velabrum à uehendo appellarũt: nam uelaturam facere dicebantur, qui id mercede facerent: auctor eſt Varro: quod attigit Propertius cum inquit.

At qua uelabri regio patet, ire ſolebat
 Exiguus pulſa per uada linter aqua. & Ouidius.
Qua uelabra ſolent in Circum ducere pompas,
 Nil præter ſalices, craſſàque canna fuit.
Hic, ubi nunc fora ſunt, lintres errare uideres:
 Quàque iacent ualles maxime circe tuæ.

Lacu ipſo poſtmodum exiccato, atque repleto in eius parte, quæ à Iano quadrifronte in Auentinũ uergit, forum Boarium fuit inſtitutum: quod nomen obtinuiſſe aliqui uolunt, ab æreo Tauri Simulacro ibi ſtatuto, ubi Romulus ſulcum urbis condendæ deſignare cœpit: de quo Plin. ita meminit. Proxima laus æris Gynetico in inſula, & ipſa nec æs gignens, ſed officinarum temperatura nobilitate. Bos æreus inde captus in foro Boario eſt Romæ. Alij ob taurum immolatũ interfecto Caco, bobùſque recuperatis Boarium appellatum tradunt. Vtranque opinionem attigit Ouidius, his carminibus.

Pontibus & magno iuncta eſt celeberrima Circo
 Area, quæ poſito de boue nomen habet.
Immolat ex illis taurum tibi Iuppiter unum
 Victor, & Euandrum ruricolàſque uocat.

Sex. uero Pom. Boarium dictum putat, quòd ibi boues uenundarentur: cui aſtipulatur Varro, cùm inquit. Quo quidem genera conferrent forum appellatũ, additùmque ab eo cognomen, ut forũ Boariũ.

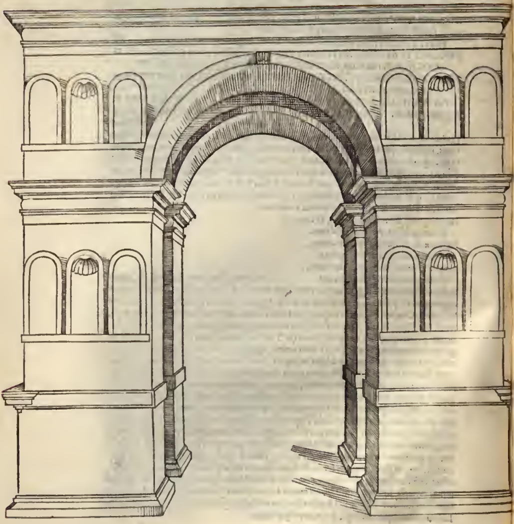
Quod etiam Liuius innuit, memorans in eodem foro bouem in tertiam contignationem aſcendiſse. In hoc foro in honorem. L. Septimij, & M. Aurelij Arcus á negociatoribus, & argentarijs fuit extructus: qui proximus D. Georgei ædi adhuc extat, cum ſequenti titulo inſculpto.

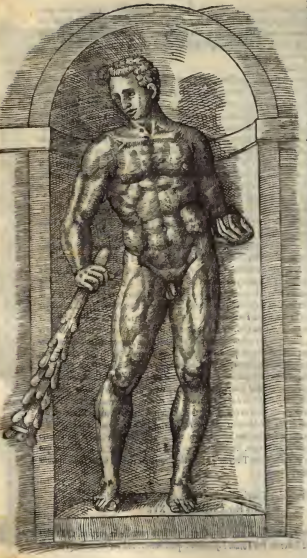
IMP.CAES. L. SEPTIMIO. SEVERO. PIO. PERTINACI. AVC. ARABIC. ADIABENIC. =
PARTH. MAX. FORTISSIMO. FELICISSIMO
PONTIF.MAX.TRIB.POTEST. XII. IMP. XI. COS. ❦ III. ❦ PATRI. PATRIAE. ET
IMP. CAES. M. AVRELIO. ANTONINO. PIO. FELICI. AVG. TRIB. POTEST. VII. =
COS. III. P. P. PROCOS. FORTISSIMO. FELICISSIMOQVE. PRINCIPI. ET
IVLIAE. AVG. MATRI. AVG. N. ET. CASTRORVM. ET. SENATVS. ET. PATIAE. ET =
IMP. CAES. M. AVRELI. ANTONINI. PII. FELICIS. AVG.
PARTHICI. ❦. MAXIMI. ❦. BRITTANICI. ❦. MAXIMI. ❦.
ARGENTARI. ET. NEGOCIANTES. BOARI. HVIVS. LOCI QVI DEVOTI. NVMINI. EO=
INVEHENT (RVM

Quãobrem in eodem uiſuntur taurorum immolationes, & inſtrumenta ad ſacrificandum cum uictimarijs, ſacrificolisque. Non longe ab hoc arcu, Vertumni Signum fuiſse, innuit Cicero, qui ſic inquit. Quis a ſigno Vertumni in Circum max. uenit, quin is unoquoq; gradu de auaritia tua cõmoneretur? Idem Aſconius ſignificat, Cùm in ultimo uico Thurario (quo nomine Thuſcum intelligit) ſub eius baſilicæ angulo, quam Semproniam diximus, Vertumni ſignum fuiſse ſcribit. Quem deum eo nomine appellarunt, quòd in rebus uendendis, emendìsque cogitationes hominum uerteret: licet Propertius alijs rationibus id nomen obtinuiſse his carminibus tradiderit.

Hac quondam Tiberinus iter faciebat, & aiunt
Remorum auditos per uada pulſa ſonos.
Poſtquam ille ſuis tantum conceſsit alumnis,
Vertumnus uerſo dicor ab amne deus.
Seu quia uertentis fructus percepimus anni,
Vertumni rurſus credidit eſse ſacrum.

Sex. Pom. ædem quoque illi Deo fuiſse, oſtendit his uerbis. Picta nũc toga dicitur, purpurea antea uocitata eſt, eàque erat ſine pictura: eius rei argumentum eſt pictura in æde Vertumni, & Conſi. Quorum in altera M. Fuluius Flaccus: in altera T. Papirius Cenſor triumphantes ita picti ſunt. Hanc Vertumni ædem in uico Thuſco locatam fuiſse, ſcribit Sex. Rufus. In eodẽ foro extat ædificium marmoreũ ad modũ porticus quadratæ, quatuor portis, ſiue faciebus: propterea Iani quadrifrontis eſse Templum plerique omnes conſentiunt. Quos, ut ſequamur inclinat animus: ex eo quòd cũ Ianus tempus ſignificet, portæ illæ ſignificare uidẽtur quatuor anni tempora: & loculi, ſiue delubra in ſingulis frontibus duodecim exiſtentes, menſes: in quos annus diuiditur. Vnde & Varro libro quarto rerum humanarum, Iano. XII. aras pro totidem menſibus fuiſse dicatas ait. Sic enim eius Simulacrum effingebatur, ut dextera manu trecentorum, ſiniſtra autem quinque, & ſexaginta numerum haberet: ad anni dimenſionem oſtendendam. Nonnulli autem tradidere hoc eſse tẽplũ, quod Liuius, & Ouidius dicunt fuiſse á dextera Fabijs porta Carmẽtali exeuntibus: quod falſum eẽ ſatis cõſtat: cũ illud á Numa ad theatrũ Marcelli, extra eandẽ portã poſitũ fuerit, ut ſupra comprobatum eſt: hoc uero in Velabro longe ab eodẽ theatro diſtans. Quod hodie nõ plane integrũ omnino extat: quippe cũ multis olim columnis, aliisque ornamẽtis decoratũ fuiſse dignoſcatur: eius quale nunc licuit exemplũ ſubieci. Prope hoc forum in Velabro poſitã eſse Aram Accæ Larẽtiæ Cic. in ep. ad Brutũ ſic teſtat. Ego.n. D. Bruto liberato cum lætiſsimus ille ciuitati dies illuxiſset, idẽmq; caſu Bruti natalis eſset, decreui, ut in faſtis ad eũ diẽ Bruti nomen aſcriberetur, in eòque ſum maiorũ exemplũ ſecutus, qui hũc honorẽ mulieri Larẽtiæ tribuerũt: nos cuius põtifices ad arã in Velabro ſacrificiũ facere ſoletis. Quæ ſequũtur hoc loco nihil ad rem faciunt. Ibi celeberrimo in loco eius Larentiæ etiam Sepulcrum fuiſse, ſcriptum reliquit Antias.

De Aede, Ara, & ſimulacro Herculis: ac de Templis, Pudicitiæ, Matutæ, Fortunæ, & Murtiæ. Cap. XV.

AEdes Herculis ĩ foro Boario erat, & in qua, tempeſtate Solini, ut ipſe teſtatur, argumenta, & conuiuia maieſtatis eius remanebant. Nã diuinit⁹ neque muſcis illò, neque canibus ingreſſus erat. Etenim cùm uiſcerationẽ ſacricolis daret, Miagirum ideſt muſcarũ congregatorem Deũ dicitur imprecatus: Clauam uero in aditu reliquiſſe, cuius olfactu refugerent canes. Hãc ædẽ Macrobius Herculis Victoris appellauit, alteramq; eiuſdem cognominis fuiſſe ad portã Trigeminam affirmat. Prior tempore Xyſti. IIII. pont. Max. ſolo fuit æquata, ibiq; reperta ipſius Herculis ſtatua ænea: quã hic accurate expreſſam appoſuimus. Eã in ædibus Cõſeruatorum nunc eſſe libro ſecundo dictum eſt. Ibi hic etiam deo Herculi titulus inuenitur.

DEO HERCVLI
INVICTO
C. IVL. POMPONIVS
PVDENS
SEVERIANVS
V.C. PRAEF. VRB.

Plin. ait, Euandrum ſtatuam Herculi in foro Boario ſacrauiſſe, quæ triumphalis Hercules dicebatur, eo ꝙ per triumphos triumphali habitu ueſtiretur. Nec uero arbitramur hãc

Herculis ſtatuam illam eſſe, quam Plin. ait Euandrum in foro Boario ſacrauiſſe: ſed potius eam quæ M. Fuluio, & Cn. Manlio Coſſ. poſita fuerat in ipſius Herculis æde, nobili Pacuuij poetæ pictura celebrata: in qua lectiſternium eſſe non licebat: neq; in eius dei ſacris ſeruis, aut libertis intereſſe. Regnante autem Euandro Hercules Aram ſolum habuiſſe dicitur. Huius Vir. ſic meminit.

Hanc aram luco ſtatuit, quæ maxima ſemper
Dicetur nobis, & erit quæ maxima ſemper.

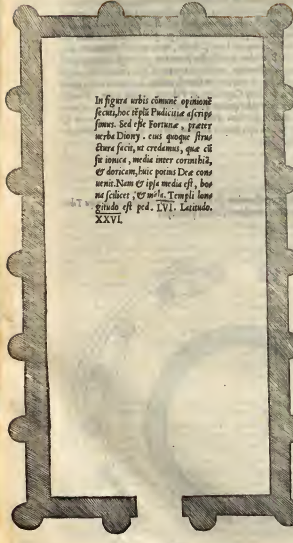
Hanc à magnitudine fabricæ maximam appellatam eſſe ferunt. Ser. Ingens eſt, inquit, ara Herculis, ſicut uidemus hodieque? Fuit autem uenerationis inter accolas præcipuæ: quòd Hercules ipſe ad eam boum decumas obtulit, dixitque illos uitam beatiſſimam uicturos, qui ſibi bonorũ decumã dicauiſſent. Quod fecit Sylla, Lucullus, & M. Craſſus. Ab hac ara ſequeſtrari mulieres uoluit, nihilque attingere, neque deguſtare, quod ſuper eam immolatum eſſet. Vnde Gellius. Mulieres Herculaneo ſacrificio abſtinent. Huius rei ratio hæc eſt. Quis Herculi (cũ boues Geryonis ꝑ Italiæ agros duceret) ſitienti reſpondit mulier, aquam ſe non poſſe præſtare, quòd fœminarum deæ celebraretur dies, nec ex eo apparatu uiris guſtare fas eſſet. Propter quod Hercules facturus ſacrificium deteſtatus eſt præſentiam fœminarum. Non procul ab hac ara fuit Pudicitiæ Patriciæ ædes, ab Aemilio condita, auctor Liuius. Cuius deæ plures ædes ſacras Romæ fuiſſe, innuunt Propertij hæc carmina.

Templa pudicitiæ quid eſt ſtatuiſſe puellis?
Si cuiuis nuptæ quidlibet eſſe licet.

Signum Pudicitiæ, quam quidam (ut refert Sex. Pom.) Fortunam eſſe exiſtimant, fuit in foro Boario, ubi familia ediſſet Herculis: cuius ſacra non obibant Plebeiæ: quare in uico Longo Pudicitiæ Sacellum à uirgine plebeia excitatum eſt, ut in eo eius deæ ſacra plebeiæ peragerent. Fortunæ Proſperæ, & Maturæ ſacras edes conſtituit Ser. Tullius. Fortunæ quidẽ ideo, quod ea fauente ſublenatus fuerat, & ab ancilla matre ad regnum prouectus, hincq; Fortunæ Primigeniæ, & Maſculæ templa erexit. auc. Plut. in probl. Erexit & Fortunæ paruæ Sacellum: quaſi docens attendendum eẽ, ne ea quæ accidunt, tanq̃ parua contemnamus. Hic etiam Maturæ ædem, quam poſuerat, refecit. Narrat Varro, eundem Seruium Fortis Fortunæ ædis auctorem extitiſſe, cùm inquit. Dies Fortis Fortunæ appellatus ab Ser. Tullio, quòd is Fanum Fortis Fortunæ, ſecundum Tiberim, extra urbem Romam, dedicauit. Etſi Liuius commemoret, Caruilium Cos. ex bello Hetruſco æris grauis tuliſſe in ærarium trecenta nonaginta millia, de reliquo ære ædem Fortis Fortunæ faciendam, prope ædem eiuſdem Matutæ, locauiſſe: tamen, aut aliam ab hac, de qua Varro, fuiſſe: aut ea, quæ à Tullio ædificata fuerat, uetuſtate collapſa, Caruilium in eius locum alteram ſubſtituiſſe, exiſtimandum eſt. Legimus autem apud Plin. Q. Catulum Signa duo palliata in æde Fortunæ poſuiſſe: & ad eandem ædem Paulum Aemilium Mineruam, quam Phidias fecerat, dedicauiſſe: Item Pythagoram Samium initio pictorem Signa ſeminuda ibidem ſtatuiſſe. Sed de qua Fortunæ æde intelligat, incertum habemus. Hic nõ ab re uiſum eſt lectorem admonere, quòd in hoc ipſo foro gladiatorum munus primum Romæ eſt datum. Nec longe ab eodem, ad radices Auentini montis, erat Murtiæ Deæ Sacellum: id quod oſtendũt Liuij hæc uerba. Tum quoque multis millibus Latinorum in ciuitatem acceptis, ut iungeretur Palatio Auentinus, ad Murtiæ datæ ſedes. Hæc. n. ſecordiæ eſt Dea. Poſt hæc, ſequitur Circus Max. de quo priuſquam agamus, ad ea quæ ſecundum Tiberim à Marcelli theatro ad radices uſque eiuſdem montis ſunt relicta, reuertamur.

De Foro Piſcario: Templis, Fortunæ Virilis, & Veſtæ: & de Salinis, atq; Arcu Hor. Coclitis. Cap. XVI.

Post theatrum Marcelli, inter ſacras ædes nunc Diuæ Mariæ cognomẽto in portica, & D. Mariæ Aegyptiacæ, ad Tiberim, fuit Forum Piſcarium: quod innuere uidetur Var. cũ ait. Secũdũ

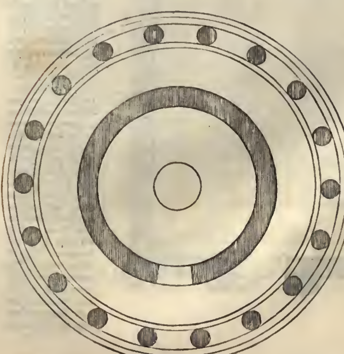

Tiberim ad Iunium forũ piſcarium uocant. Vbi quidam pro ad Iunium, ad Ianum legunt: cũ tamen in omnibus ferè codicibꝰ ſcriptum ſit, ad Iuniũ. Vnde fit ut credam, ad Iuniũ forum eſſe dictum, eo pacto quo forum Cupedinis ad Corneta appellatũ inquit Var. D. autẽ Mariæ ægyptiacæ hodie ſacratum, olim uero Fortunæ Virili, templũ, penè integrum etiam nunc extat. De eo Diony. ſic ait. Duobus extructis tẽplis Fortunæ: altero in foro Boario: altero ad ripas Tiberis, quã appellant Virilẽ. Et quanquã de hoc uariæ opiniones ſunt, nemo tamen ſuam ſententiã probato auctore tuet. In hoc templo fuit Statua lignea Ser. Tullij auro ſuperfuſa, quæ orto incẽdio cæteris cõcrematis, ſola incorrupta permanſit, auc. Val. Max. Legimus apud Strabonẽ, Lucullũ Fortunæ tẽplum ſtruxiſſe: eius ſunt hæc uerba. Lucullus cũ ædẽ Fortunæ conſtruxiſſet, & porticũ quendã: ſtatuas, quas Mumius habebat, petiuit in eũ uſum, ut ædẽ exornaret ad oſtẽtationẽ: mox deinde fore ut reſtitueret, minime reſtituit: ſed eas, ut dona, deæ poſuit. De quo autẽ Fortunæ æde Strabo intelligat, dubium eſt. Proximo loco extat Aedes Veſtæ antiquiſſima, nunc Diuo Stephano dicata: cuius forma circularis: extra murum interiorem

*columnæ. XVIII. circularem porticum efficiunt. De hac æde itidem auctores diſſentiunt. Diony. ver-
ba noſtræ opinioni conſentire magis uidentur: ea ſubieci. Sed de conſtitutione templi, quod nunc ex-
tat, iſti uidentur ignoraſſe: neque.n.locum illum, in quo nunc ſacer cuſtoditur ignis, Romulus dedica-
uit Deæ, cuius rei magnum argumentum eſt, quòd is extra eam eſt, quæ quadrata dicta ē Roma, quā
Romulus muro cinxit. Poſſumus præterea conijcere hanc eſſe Veſtæ, ex eo quòd eſt rotunda, & qua-
lis deſcribitur à Sex. Pom. qui ſic ait. Rotundam ædem Veſtæ Numa rex conſecraſſe uidetur, quòd
eandem eſſe terram, qua uita hominum ſuſtineretur, crediderit: eàmque in pilæ formam eſſe, ut ſi-
mili templo Dea coleretur. Cum igitur hæc ſit extra urbem Romuli, nullàq; alia rotunda extra ipſam
cernatur, conſtare puto ædem Veſtæ, quæ inter Capitolium, & Palatium obtinuit locum, à Romulo:
hanc uero à Numa excitatam. Neque enim uideo quonam pacto Herculis templum dici poſſit, ut non-
nulli affirmare ſunt auſi, cum Corinthia ſit ſtructura. Nam Vitruuius ſcribit, Herculi, Mineruæ &
Marti doricas ædes eſſe faciendas: quia his dijs, propter uirtutem, ſine delicijs ædificia conſtitui de-
cebat. Quòd autem Horatius dicit.*

*Vidimus flauum tiberim retortis
Litore hetruſco uiolenter undis
Ire deiectum monumenta regis,
Templáque Veſtæ,*

*ad templum Veſtæ, de quo ſupra diximus, referendum eſſe exiſtimo: nam ad hanc, quæ in ripa Tibe-
ris poſita eſt, nihil mirum uideri poterat, exundantē Tiberim perueniſſe.*

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

Haud procul ab hac æde, erant Salinæ, de quibus ſupra meminimus. Horatij Coclitis Arcus, de quo reliquum erat dicere, ſunt qui putant ad radices Auentini ſtetiſſe, prope eum locum, ubi pons Sublicius fuerat, ibique ſaxa quædam eruta fuiſſe dicunt, hoc titulo inſcripta.

P. LENTVLVS CN. F. T. QVINTIVS CRISPINVS
VALERIANVS EX. S. C. FACIVNDVM
CVRAVERE IIDEMQ. COMPROBAVERE

Ego uero nihil de eo certi habeo, quod affirmare poſſim, tamen memoria rei ab ipſo Horatio in eo ponte geſtæ, horum ſententiam approbare uidetur.

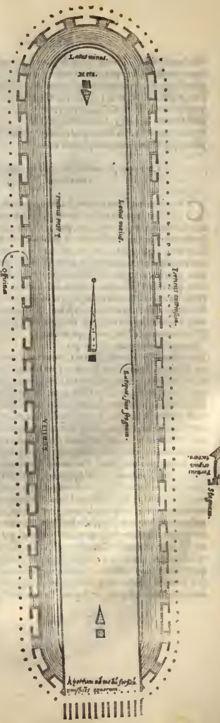
Circus quid ſit: unde dictus: cuius rei cauſa inſtitutus: & de eo, qui Maximus dicitur. Cap. XVII.

Circus locus erat forma circulari, ſed oblonga, gradus habens plurimos, in quibus ludos ſpectatori ſedebant, atque ita ut alter alterius proſpectum non impediret. In curriculo duæ metæ pari interuallo utrinque poſitæ erant, circũ quas equi, & quadrigæ currebant: quæ in equeſtribus decurſionibus interdum tamen tollebantur: de quibus Suet. ita meminit. Nam quo laxius dimicaretur, ſublatæ metæ, inque earum locum bina caſtra exaduerſo conſtituta erant. Idem in Claudij uita. Circo uero Maximo marmoreis carceribus, auratisque metis, quæ utraque tophina, & lignea fuerant exculto, propria Senatoribus conſtituit loca, promiſcue ſpectare ſolitis. Dictus eſt autem Circus à circuitu, quòd circum ſpectaculis ædificatis, ibi ludi fierent, & quòd ibi circum metas ferebatur pompa, & equi currebant. Inſtitutus autem fuerat ad celebrandos ludos, qui in deorum honorem, templorum, locorùmque publicorum dedicationem fiebant. In his uaria dabantur certamina, ut puta equeſtria, curulia, uenationes, & alia huiuſmodi. De equeſtribus Ouidius ſic meminit.

Circus erat pompa celeber, numeróque deorum,
Primáque uentoſis palma petetur equis.

De curulibus, Plin. his uerbis. Nam in Circo ad currus iuncti equi non dubie intellectum adhortationis, & gloriæ fatentur. Idem oſtendit & feras cum hominibus pugnauiſſe: ueluti elephantem Claudij Pulchri ædilitate curuli: oſtendit & Gellius, cum ait. In Circo uenationis ampliſſimæ pugna populo dabatur. Et Suet. in Calig. Edidit, inquit, & circenſes plurimos à mane uſque ad ueſperas, interiecta modo africanarum uenatione, modo troiæ decurſione, & quoſdam præcipuos minio, & chryſocolla conſtrato Circo. Sed quod ad circum Maximum pertinet, eius partes ſingulas ex Diony. uerbis cognoſcere licebit, ideòq; ea ſubieci. Extruxit Circum Maximum Tarquinius, qui eſt inter Auentinum, & Palatinum: circum eum primus faciens ſedilia cooperta: primum enim ſpectabant ſtantes ſub tabernaculis ligneis, harundinibus aridis fultis. Longitudo Circi eſt trium ſtadiorum cum dimidio: latitudo quatuor iugerum. Circùm uero ſecundum maiora latera, & ſecundum unum minorum ſtagnum in ſuſceptionem aquarum defoſſum eſt, altum, latùmque pedes denos: pòſtque ſtagnum ædificatæ ſunt porticus tectura triplici: harum autem pauimenta habent, ut in theatris, parum ſuperſtantia, lapidea ſedilia, in ſuperioribùsque lignea. Conducuntur autem in unum, & coniungũtur inuicem maiores, & minores ad figuram lunarem, ita ut fiat porticus una circularis ex tribus, quæ ab uno ſimul omnes uerbere recluduntur, octo ſtadiorum. Reliquum autem minorum laterũ apricum, atque habet apertum in modum forficum equorum emiſſiones, quæ per unum ſimul omnes ſtimulum recluduntur. Eſt autem circa eundem Circum extrinſecus alia porticus, unius tecturæ, officinas in ſe habens, & habitationes ſuper eas, per quam ſunt ingreſſus, & aſcenſus uenientibus ad ſpectaculũ iuxta quanque officinam: ita ut nihil turbet tot millia ingredientium, & abeuntiũ. Hactenus ille. Cuius uerba quia ſubobſcura uidebantur, ut facile poſſint intelligi, ipſius Circi formã hic exprimere uolui. Animaduertendùmque etiam erit, per ſtagnum, Euripum intelligere, de quo Suet. in Cæſare ſic meminit.

Spatio circi ab utraque parte producto, & in gyrum euripo adduo. Non credimus autem Tarquinum hunc Circum in eam amplitudinẽ poſuiſſe, quã deſcribit Diony. Nam Dion refert, hunc collapſum Traianum ampliorem, elegantiorémque reſtituiſſe, cũ antea Auguſtus eum adornauiſſet. Heliogabalus deinde columnis pulcherrimis, auróque illuſtrauit: & pauimẽtum ex chryſocolla fecit. Sed de Columnis, quas diximus, Nazarius in panag. ſic inquit. Circo ipſi maximo ſublimes porticus, & rutilantes columnæ tantum inuſitati ornatus dederunt, ut illò non minus cupide conueniatur loci gratia, quàm ſpectandi uoluptate. Partem huius Circi Auentino cõtiguam Tiberij tempore deuſtam eſſe teſtatur Cor. Tac. Maximi nomen, à ludorum magnificentia, eum obtinuiſſe aliqui uolunt: alij, quod eſt ueriſimilius, quia maior eſſet Flaminio, & Intimo. Capax, ut ſcribit Sex. Rufus. CCLX. M. hominũ ſedentium. Nam quod Diony. dicit. CL. tantũ, niſi fortaſſe apud Rufum locus eſt deprauatus, ut apud eũdem alij multi, exiſtimarem de amplíato iam poſt Diony. tempora Circo, Rufum intellexiſſe: & Maximi cognomentum, non ſtatim poſtq̃ extructus eſt, fuiſſe illi inditum, ſed longo poſt Tarquinium tempore, quod innuit Liuius, cùm ait. Cricus, qui nunc Maximus dicitur. Nunc enim ait, quaſi prius eo nomine careret. Eius autem longitudinem trium ſtadiorum, & paſſuũ. LX. tamen ſine ædificijs, fuiſſe, inuenio. Etſi Plin. dicit trium ſtadiorũ eſſe, & Diony. trium cum dimidio, utrunque tamen recte ſentire opinor: illum.n. curriculi, hũc cum curriculo ſedilium etiam ſpatium cõplexum eſſe, exiſtimo: uel certe, cũ ſtadia tria excederet, nec dimidium integrum cõtineret, placuiſſe Plin. tria ſtadia tantũ dicere: Diony. uero dimidium addere. Nam hiſtoricus locorũ menſuram ponere non cogitur: id ſi quando accidit, ut ipſorum laxitatem, altitudinémq; demonſtret, (quod & nos in aquarum caſtellorum deſcriptionibus, & alibi quandoque fecimus) non ita exacta ab eo exigitur, ut ab architecto, cuius ars ſymmetrijs præcipue cõſtat. In Circo ſæpenumero pugnarum naualiũ ſimulacra fiebant: & ob eam cauſam aqua Appia ad hũc Circum replendum deducebatur, ut teſtatur Frontinus.

De Templo Conſi, eiuſque Ara: & de æde Neptuni, ac Iuuentutis: atq; de Fornice Sertinii. Cap. XVIII.

CONſus, quem Deum conſilij putabant, in Circo Templum habuit, ſub tecto. Huic deo Romulus ſimulacrum dedicauit, ut initium de rapiendis Sabinis conſilium tegeretur. Plut. tamen refert, Romulum cuiuſdam dei aram conditam ſub terra in Circo inueniſſe, eique deo Conſi indidiſſe nomen, ſiue à conſilio, quòd conſiliarius foret: uel quòd Neptunus Equeſter eſſet: Arámque ipſam reliquum tempus latere, in equeſtribus uero certaminibus aperiri: & Diony. Arcades Neptuno equeſtri templum, ſolennémque diem conſtituiſſe, Aram autem poſtea Genio cuidam arcano occultorum conſiliorum duci, atque cuſtodi conſtructam eſſe. Quibus uerbis oſtendit, Conſo aram, Neptuno uero templũ fuiſſe: Tametſi Liuius conſualia Neptuno aſcribat, eorum puto ſententiam ſecutus, qui Conſum, & Neptunum eundem eſſe arbitrantur. Conſualia qui ludi eſſent, oſtendunt Varronis uerba, quæ ſubieci. Conſualia dicta à Conſo, quòd tum feriæ publicæ ei deo, & in Circo Max. ad aram eius ab ſacerdotibus fiunt ludi illi, quibus Sabinæ ſunt raptæ. Noſtra tempeſtate ad montis Palatini radices, iuxta D. Anaſtaſiæ nunc templum, inuentum eſt ſacellum, quem nos ipſi uidimus, uarijs conchis marinis adornatum: quod quidem Neptuni fuiſſe arbitramur: & cum id eſſet proximum Circo: Ara uero Conſi ad extremam eiuſdem Circi partem Septizonio proximam: quod ſignificat Cor. Tac. ſententiam Diony. recipiendam eſſe opinamur. In eodẽ Circo Iuuentutis etiam Aedes conſtructa fuerat: &, ut Liuius prodidit, à Licinio duumuiro dicata. Idem auctor ait, Sertiniũ Fornicẽ ibidẽ erexiſſe, eius ſunt hæc uerba. Sertinius ex ulteriore Hiſpania ne tentata quidem triumphi ſpe. L. M. pondo argenti in ærarium tulit: & de manubijs duos fornices in foro Boario ante Fortunæ ædem, & Matris Matutæ: unum in Circo Maximo fecit, & his fornicibus ſigna aurata impoſuit. Quod uero Suet. ſcribit, Neronem diruto Circi Maximi arcu per Velabrum, forũmque Palatium, & Apollinem petiiſſe: de quo arcu intelligat, non ſatis exploratum habemus. Erat quoque in Circo Simulacrum Seiæ, ſiue Segeſtæ deæ, à ſerendo, uel à ſegetibus appellatæ, auctor Plin.

De Obeliſcis: & de eo qui in Circo Max. iacet. Cap. XIX.

DIcturi de Obeliſco, qui in Circo Maximo multa obrutus terra adhuc iacet, ac deinceps de ijs, qui in alijs urbis partibus fuerant conſtituti, ad rem facere arbitramur, nonnulla de ijs, ab Ammiano Marcellino tradita, præponere. Quæ, quid ſit obeliſcus, & cuius rei cauſa inuentus, declarant: eius uerba ſunt hæc. In hac autem urbe inter labra ingentia, diuerſáſque moles figmenta Aegyptiorum numinum exprimentes, Obeliſcos uidemus plures, aliósque iacentes, & comminutos: quos antiqui Reges bello domitis gentibus, aut proſperitatibus ſummarum rerum elati montiũ uenis, uel apud extremos orbis incolas perſcrutantes exciſos, erectos dijs ſuperis in religione dicarunt. Et idem mox ſubdit. Eſt obeliſcus aſperrimus lapis in figuram metæ cuiuſdam ſenſim ad proceritatẽ conſurgens excelſam, utque radium imitetur gracileſcens paulatim ſpecie quadrata in uerticẽ productus anguſtum manu leuigatus artifici. In pleriſque au. cernuntur literæ hieroglyphicæ inſculptæ. De literis hieroglyphicis, quæ in pleriſq; uidentur, idem ſic inquit. Formarum autem innumeras notas hieroglyphicas appellatas, quas ei undiq; uidemus inciſas, initialis ſapientiæ uetus inſigniuit auctoritas. Volucrũ enim, ferarũmque, etiam alieni mundi, genera multa ſcalpentes, ad æui quoque ſequentes ætates imperatorum uulgatius perueniente memoria, promiſſa, uel ſoluta regum uota monſtrabant. Non.n.ut nunc literarum numerus præſtitutus, & facilis exprimit, quidquid humana mens concipere poteſt, ita priſci quoq; ſcriptitarunt Aegyptij: ſed ſingulæ literæ ſingulis nominibus ſeruiebant: & uerbis nonnunquã ſignificabãt integros ſenſus. Cuius rei ſcientiæ in his interim ſit duobus exemplis. Per Vulturẽ

naturæ uocabulum pandunt, quia nullos mares poſſe inter has alites inueniri, rationes memorant phiſicæ: pérque ſpeciem apis mella conficientis, indicant regem, moderari cũ iocunditate, aculeos quoque innaſci debere, his ſignis oſtendentes, & ſimilia plura. Hactenus Marcellinus. De ijſdem literis legimus apud Macrobium, Aegyptios bouis figura, terram: & ſceptro inſculpto, ſolem ſignificaſſe. Sed multo plura apud Orum Apollinem de ijs literis inuenies. Ex quo autem lapide obeliſci exciderentur: quis primus inſtituerit: & á quo hic, q eſt in Circo, ſit exciſus, & Romam perductus, Plin. ſic oſtendit. Circa Syenem uero Thebaidis Syenites, quem ante pyrrhopecilon uocabant, trabes ex eo fecere reges quondam certamine, obeliſcos uocantes, Solis numini ſacratos: radiorum eius argumentum in effigie eſt, & ita ſignificatur nomine ægyptio. Primus omnium id inſtituit Mitres, qui in Solis urbe regnabat, ſomnio iuſſus, & hoc ipſum inſcriptum ē in eo. Etenim ſcalpturæ illæ, effigieſque, quas uidemus, ægyptiæ ſunt literæ. Is autem obeliſcus, quem D. Auguſtus in circo Magno ſtatuit, exciſus eſt á rege Semneſerteo, quo regnante Pithagoras in Aegypto fuit. CXXV. pedum, & dodrantis, præter baſim eiuſdem lapidis. Idem Ammianus ait, Auguſtum duos obeliſcos ex Hieropolitana Aegypti ciuitate Romam trãſtuliſſe: cum ſilicet, qui in Campo locatus erat Martio, & hunc, de quo loquimur. Quem, inquit, recens aduectum dificultate magnitudinis territus Auguſtus, nec cõtrectare auſus eſt, nec mouere. Secutæque ætates alios tranſtulerunt: quorum unus in Vaticano: alter in hortis Salluſtij: duo in Auguſti monumento erecti ſunt. Quibus uerbis cõijcimus obeliſcũ campi Martij omnium primum Romam perductum, eũmque, & reliquos, qui in hac urbe cernũtur, Thebis, & ex alijs urbibus Aegyptijs aductos eſſe.

De Templis, Solis, Floræ, Liberi, Liberæque, Cereris, Veneris, & Mercurij: & de Lupanari, ac Domo Pompei. Cap. XX.

APud Circum Solis, Floræ, Liberi, Liberæque, & Cereris ſacræ ædes collocatæ erant, ut teſtatur Cor. Tac. cum ait. Iisdem temporibus dum ædes uetuſtate, aut igni abolitas, cœptáſque ab Auguſto Tiberius dedicauit, Libero, Liberæque, etiam Cereri iuxta Circum Maximũ. Solis, & Floræ ad eundem Circum fuiſſe alibi affirmat. Nonnulli tradunt Caſſium Cos. Cereris ædem, Liberiq; & Proſerpinæ, quæ erat ſupra Circi terminos, ultra ipſas emiſſiones, dedicauiſſe: cum eas Poſthumius aduerſus Latinos pugnaturus, pro urbe ijs dijs uouiſſet. Cum autem dicat ultra emiſſiones ædem Próſerpinæ fuiſſe: coniecturam facimus, eam fuiſſe, aut in hortis nũc Scholæ Græcæ, aut iuxta eos: ubi Circi Carceres ſteriſſe multis conſtat argumentis. De Cereris æde Plin. ita meminit. Plaſtæ laudatiſſimi fuere Damophilus, & Gorgaſus, ijdemq; pictores: qui Cereris ædem Romæ utroque genere artis excoluerunt. Ariſtides pinxit Romæ Liberum patrem, & Ariadnem ſpectatos in æde Cereris. Veneris quoq; Templum prope eundem Circum fuiſſe, oſtendit Liuius his uerbis. Q. Fabius Gurges Cos. filius aliquot matronas ad populum ſtupri damnatas pecunia multauit, ex quo multaticio ære Veneris ædem, quæ prope Circum eſt, faciendam curáuit; & Ouidius Mercurij Templum eundem ſpectaſſe Circum ait. Neque .n. Vitruuij de conſtituendis templis præcepta perpetuo obſeruabantur. Nam etſi is præcipit: Mercurio in foro, ut deo mercaturæ: Libero ſecundum theatrum, quod ludi ſcenici ei aſcribebantur: Veneri ad portum, eo quòd ex maris ſpuma orta: Item Cereri extra urbem, utpote frugum deæ, templa conſtituenda eſſe, tamen omnia hæc apud Circum fuiſſe, ex auctorũ, quos citauimus, dictis, patet. Ceres tamen quòd ædem apud Circum habuerit, poteſt uideri non temere factum: quoniam circenſes in eius quoque honorem, teſte Ouidio, & Cor. Tac. celebrabantur. Lupanaria apud eundem Circum inſtituta eſſe ſignificat Iuuenalis, cum inquit. Et ad circũ iuſſas proſtrare puellas. Pompei Domum ad Circum fuiſſe, in eáque Herculem á Myrione factum, ſcribit Plin. Hanc crediderim ſteriſſe apud ædem hodie D. Anaſtaſiæ, ſub monte Palatino: propterea quòd & ibi magnæ ruinæ cernantur, & cætera loca prope Circũ, aut ſacris ædibus, aut foro Boario, occupabantur.

LIBER QVARTVS.

De Salinis, Lignarijs, Vitriarijs, Figulis, Venere Myrtea, ac de Circo Intimo, atque de Teſtacea. Cap. Primum.

CAPITOLII, Palatijque, ac conuallium ipſis adiacentium, ædificijs tandem deſcriptis, poſcere uidebatur locus, ut ad Cælij montis, quòd tertius eſſet urbi adiectus, ædificia tranſiremus. Sed cum animaduerterimus ex ordine perpetuo quæ declaranda ſunt fore lucidiora: ab ea planicie, in qua monticulus Teſtaceus etiam nunc uiſitur, initium facere decreui. Salinas in hac planicie, propeq; Naualia fuiſſe, quidam tradidere: de quibus, quid ſeniiamus, ſuperiori libro diximus. Sed harum locus magis patet ex auctorum dictis, quos citauimus, ubi de porta Trigemina ſumus locuti. E regiõe autem dictorum Naualium fuere Lignarij, & apud ipſos Emporium, ac Porticus Aemilia: idque ex uerbis Liuij manifeſtum fit, quæ hic appoſui. Aediles extra portam Trigeminam Emporiũ lapide ſtrauerunt, ſtipitibuſque ſepſerunt, & porticum Aemiliam reficiendam curarunt, gradibuſque aſcenſum ab Tiberi in Emporium fecerunt. Baſilicam autem Aemiliam, de qua Plin. trigeſimo quarto meminit, ad eam porticũ fuiſſe crediderim. Poſt Lignarios ꝓximo loco erat Vitriariorũ Vicus: poſt hũc Figuli: inter quos, ſecũdũ Varronẽ, erat Venus Myrtea: & Circus Intimus, cuius ueſtigia extant in uineis Tiberi adiacentibus. Myrtea uero dicta eſt Venus à Murteto, in quo eius eſſet Sacellum: quam Plin Murceam poſtea uocatam eẽ teſtatur. Figuli autem & alibi plurimis in locis: nec mirum: nam fictilium maximus erat uſus apud priſcos: ut Plin. ait: adeo ut deorum ſimulacra, templorùmque ornamenta, & ipſæ parietum incruſtationes ex fictilibus conficerentur: defunctique ſe ſe dolijs fictilibus condi curarent: & propterea Numam regẽ ſeptimum collegium figulorum inſtituiſſe. Sed horum omnium maximum aquarum uſu, & commoditate in hac planicie recte fuerat conſtitutum: quoniam maxima uaſa hic præcipue fiebant. Cum autẽ Senatus caniſſet ne in Tiberim eius artis purgamenta abijcerentur, quibus ſenſim repletus in urbẽ reſtagnaret, his locũ aſſignauit, quo ea deferrent: quibus coaceruatis ingens ſurrexit tumulus, qui Teſtaceus eſt nũcupatus: cuius ambitus tribus ſtadijs uix perficitur, altitudo, ubi maxima, ẽ ped. CLX.

De Horreis Po. Ro. Sepulcro C. Ceſtii: & de Hylerna luco. Cap. II.

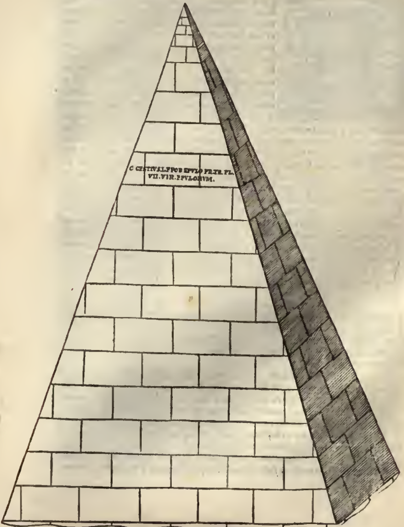
INter Teſtaceum, Auentinum, & Tiberim fuere Po. Ro. Horrea. CXL. de quibus mentio eſt in marmore ibi reperto, habenti titulum hunc.

NVM. DOM. AVG. SACRVM GENIO CONSERVATORI
HORREORVM GALBIANORVM M. LORINVS
FORTVNATVS MAGISTER S. P. D. D.

In parte auerſa eadem legebantur uerba, niſi quòd loco, GENII, erat, FORTVNAE. Plin. ẽt in eadẽ planicie horrea fuiſſe innuit, cũ ait, P. Mancino præfecto ãnonæ extra portam Trigeminã unciaria ſtipe collata, columnã poſitã fuiſſe. Ad portã aũt nũc S. Pauli muris urbis includitur moles quadrata, ad modũ ignis in acutũ tendens, figura metæ, quãob rem ἀπὸ τοῦ πυρὸς pyramidẽ appellarunt. Licet Stephanus de urbibus aliam tradat etymologiam, his propemodũ uerbis, Pyramides in Aegypto ædificiũ, in quod feruntur expenſa fuiſſe in cepas, allia, & caſeum talenta. X. M. & quingenta: nominatæ ἀπὸ τῶν πυρῶν .i. à tritico: quod illuc cõducẽs rex penuriã fecit frumenti per totã Aegyptũ. Pyramides excidẽdi, ſtatuendique rationẽ docet Plin. hoc modo. Dicantur pyramides in eadẽ Aegypto regum pecuniæ ocioſa, ac ſtulta oſtentatio. Quippe faciendi eas à pleriſque ea cã traditur,

ne pecuniam ſucceſſoribus, aut æmulis inſidiantibus præberent, aut ne plebs eſſet ocioſa. Sed hãc moo lem, de qua loquimur, fuiſſe Sepulcrum C. Ceſtij. VII. uiri epulonum, oſtendit titulus in exteriori, & interiori latere eius inciſus. Ab exteriore tantum latere, & literis longe minoribus ſubijcitur.

OPVS. APSOLVTVM. EX. TESTAMENTO. DIEBVS. CCC. XXX.
ARBITRATV
PONTI. P. F. CLAMELAE. HAEREDIS. ET. PONTHI. L.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

Hic eſt ille Ceſtius uir conſularis, quem Plin. narrat circũtuliſſe Signum, ſecũque etiam in prælio habuiſſe. Idẽque fuit unus ex epulonibus, quos ita appellatos ait Cic. tertio de oratore: quoniam epulas dijs inſtruendi poteſtatem haberent. In hac eadem planicie, apud Tiberim, fuit lucus nomine Hylerna. Ouid.

Adiacet antiquus tiberinæ lucus hylernæ,
Pontifices illuc nunc quoque ſacra ferunt.

De Auentino: Templo Bonæ Deæ, & Herculis: & de Armiluſtro, ac Remoria. Cap. III.

AVentinum, *inquit Varro, aliquot de cauſis dicunt. Næuius ab auibus, quòd eò ſe ab Tiberi ferrent aues. Alij à rege Auentino albano, quòd ibi ſit ſepultus. Alij ab aduentu hominum: quòd cõmune Latinorum ibi Dianæ templum ſit conſtitutum. Ego maxime puto ab aduectu. Nam olim paludibus mons erat ab reliquis diſcluſus: itaque eò qui aduehebantur ratibus quadrantẽ ſoluebant. Sex. Pom. à rege albano dictum Auentinum confirmat. Alij in gentem Po. Ro. Sabinos à Romulo ſuſceptos aiunt, eũmq; accepiſſe montem, & ab Auante prouinciæ ſuæ flumio Auentinum appellaſſe. Eorum autem opinionem, qui ab aduentu hominum dictum nolunt, non ſatis probo: eo q; ante Ser. Tullij tempore, à quo templum Dianæ fuit extructum, montem hunc Auentinum appellatum conſtat. Nam prius à Murceæ deæ ſacello, ſub ipſo monte poſito, Murceum uocatum, idem Sex. Pom. aſſerit. Sed & Remurio illi quandoque fuit nomen: quem Romulus neminem paſſus eſt habitare, ſed ſacrum fratri eſſe uoluit uſque ad Hylernum. Mons hic à Circo Max. ad portam ferè. S. Pauli uſq; ſic ſcinditur uia obliqua, ut duo montes uideantur. Propter quod Plin. lib. XIX. cap. IIII. in plurali profert, ſic enim ait. Nemo ſacros, auentinóſque montes, & iratæ plebis ſeceſſus circũſpexerit. Sed de ædificijs quæ in eo fuere uideamus. In ea igitur huius montis parte, quæ reſpicit planiciem, de qua ſuperiori capite ſumus locuti: ubi nunc eſt D. Mariæ cognomento Auentinæ ædes, fuit olim Bonæ Deæ templum, in Fatuæ Fauni filiæ caſtiſſimæ honorem à Claudia Veſtali poſitum, ut aliqui tradunt. Huiuſce autem deæ ſacra à ſolis fœminis peragebantur, neque licebat uiris intereſſe: unde Cic. criminatur P. Clodium, quod auſus fuerit ea ſacra, quæ pro ſalute Po. Ro. in Pont. Max. ædibus fiebant, ſua præſentia perturbare, atque polluere. Proxime erat Herculis Templum, apud nunc D. Alexij ædem, uel eo ipſo loco. Quem locum non temere fortaſſis D. Alexio noſtri dedicarunt: quoniam Hercules, ex eo quod defenſor hominum habebatur, ut ait Varro, uel quòd mala arceret, à Græcis ἀλεξίκακος eſt dictus. Nam maiores noſtri, qui Chriſtiani nominis propagandi curam ſuſceperant, magnam adhibuere diligentiam, ut gentes ſuperſtitioni, & idolatriæ deditas ad uerum Chriſti cultum ſenſim traducerẽt, eáſque aliquando nominis, aut rei alterius ſimilitudine allicientes, multũ in eo profecerunt. Sic Pantheum, omnibus dijs conſecrarunt. Carmentæ fanum D. Catherinæ. Romuli & Remi fratrum, pariter duobus fratribus Coſmæ & Damiano. Romuli præterea, cuius origo incerta ferebatur, ueluti à deo orti, D. Theodoro: quod nomen Dei donum interpretatur. Cæterum quòd Herculis templum ibi eſſet: ea eſt ratio, quia prope erat Armiluſtrum, in quo ludicra fiebant certamina, in quibus ille ſemper uicerat. Simili uero cauſa & ad Circum Max. & Flaminium templa habuiſſe legimus. Quod uero Armiluſtrum iuxta Herculis templum fuiſſet, facile cognoſci poteſt ex marmore (quanquam comminuto) in proximis uineis reperto, in quo inſcriptum eſt.*

SACRVM
MAG. VICI ARMILVSTRI.

Plut. etiam commemorat, Armiluſtrum locum eſſe in Auentino, ubi Romulus T. Tatium ſepeliuit. Varro Armiluſtrum, inquit, ab ambitu luſtri: locus idem Circus Maximus dictus, quòd circũm ſpectaculis ædificatis ibi ludi fiunt, & quòd ibi circum metas fertur pompa, & equi currunt. Vbi ſignificare uide-

tur Armiluſtrion, & Circum eundem eſſe: et infra, Armiluſtrum ab eo quòd in Armiluſtro armati ſacra facerent dictum eſſe affirmat. Sex. uero Pomp. Armiluſtrum, inquit, feſtum erat apud Romanos, quo res diuinas armati faciebant, ac dum ſacrificarent tubis canebant. Armiluſtrum etiam dicebatur locus, ubi arma publica reponebantur: Romani enim arma priuatim non habebant, ſed ad expeditiones bellicas ex Armiluſtro accipiebant, eòq; referebant bellis confectis. Hinc Spartianus dicit, Veſpaſianum ex Armiluſtro arma legionibus permiſiſſe. Remoria locus fuit prope armiluſtrum, dictus quod ibi Romulus Remum ſepeliuit: quandoquidem & uiuus eum locum ille ſedibus deſtinabat, auc. Sex. Pomp. Idem alibi ait, Remoriam locum eſſe in ſūmo Auentino ubi Remus de urbe cōdenda fuerat auſpicatus.

De Templo Dianæ, & Iunonis Reginæ: Spelunca Caci: Cliuo pub. ac de Thermis Traiani, & Decij: & de Scalis Gemonijs. Cap. IIII.

A Templo D. Alexij ad teli iactum, D. Sabinæ nunc eſt ædes, ubi olim fuit Dianæ, ut ſignificat Appianus, memorans Gracchum Dianæ aſcēdiſſe templum, atque inde ad alteram fluminis partem per pontem ligneum tranſiuiſſe. Templum hoc dedicauit Ser. Tullius, ut Sex. Pom. affirmat, his uerbis. Seruorum dies feſtus exiſtimatur Idibus Auguſti, quòd eo die Ser. Tullius natus ſerua ædem Dianæ dicauerit in Auentino, cuius tutelæ ſunt cerui, à quorum celeritate fugitiuos uocent ſeruos. Cōmune autem erat omnibus Latinis, quod ideo inſtituiſſe uidetur, ut oſtēderet lege naturali ſeruos nihil diſtare à cæteris hominibus. Diony. autem Ancum regem auctorem templi Dianæ fuiſſe, ſic oſtendit. Traductis ex Tellenis, Politorio, aliiſque urbibus, quoſcunque cœperat colonos, ibi collocauit, perſuaſitque ut templum Dianæ ædificarent: adijcerentque ſtatutis temporibus inducias, ut ſi qua facta inter eos offenſio eſſet, per hæc ſacra diſſoluerent. Poſteàque rex pecunijs, quas contulerant urbes eæ omnes, extruxit Dianæ Fanum in maximo Romæ collium Auentino collocatum, legèſque in baſe ærea conſcripſit, in delubro Dianæ ſita. Hactenus Diony. An de eodem uterque intellexerit, dubium eſt. In ea huius montis parte, quæ Tiberim ſpectat, proximàque portæ Trigeminæ, haud procul à Schola Græca appellata, fuit Spelunca Caci, quod innuit Diony. narrans Herculem Caco claua mactato, & Spelunca euerſa Aram Iouis Inuentoris erexiſſe ei loco proximam, eàmque ſuo tempore prope portam Trigeminam extitiſſe. Quòd porta Trigemina ibi eſſet, & Caci Spelunca, ac Salinæ, extrìſque aquæ Appiæ in Tiberim, primo libro, ubi de hac porta locuti ſumus, demonſtratum eſt. Ex quibus omnibus conſtat, haud uerum eſſe quod nonnulli putarunt, hanc Speluncam fuiſſe in ea parte Auentini, quæ ædi Bonæ Deæ ſubiacet, quemadmodum horum opinionem prius ſecuti in figura urbis locum notauimus. Cliuus Publicus, per quem in Auentinum erat aſcenſus, à foro Boario incipiebat: idque ex eo Liuij loco patet, quem de uico thuſco loquentes, citauimus. Præterea libro ſexto de bello mac. eiuſdem Cliui ſic meminit. Cùm commiſſum prælium eſſet, Coss. transfugas Numidarum, qui tum in Auentino ad mille & trecentos erant, media urbe tranſire Eſquilias iuſſerunt, nullos aptiores inter conualles, tectàque hortorum, & ſepulcra uacuas undique uias ad pugnandos futuros rati. Quos cùm ex arce, Capitoliòque, Cliuo publico in equis decurrentes quidam uidiſſent, captum Auentinum conclamarunt. Ab armiluſtro ad eum uſq; locum ubi nunc D. Priſcæ eſt templum, Traiani Thermæ cum priuatis ædibus fuiſſe dicuntur: & ibi non longe Varianæ: Decianæ uero ad templum modo dictum: de quibus Eutropius ſic inquit. Decius Romæ lauacrum ædificauit: harum, illarùmque nonnulla adhuc extant ueſtigia. Iunonis Reginæ Templum, quantum ex Liuij uerbis conijcere poſſumus, in ſummo Cliuo publico ſteterat: quod ex parte ueientanæ prædæ à Camillo dictatore uotum, & ab eodem poſtea conſecratum eſt. Non longe ab hoc Cliuo (ut aliqui arbitrantur) fuere ſcalæ Gemoniæ: per quas ſontes unco trahebantur. Suet. in Vitel. Tandem apud Gemonias minutiſſimis ictibus excarnificatus, atque confectus, & inde unco tractus in Tiberim.

De quibuſdã Tẽplis, Aedificiiſque alijs, quæ erant in Auẽtino, quorũ certus locus ignoratur. Cap. V.

MVlta autem alia ſtabant in Auentino ædificia, quibus certum locum aſsignare non poſſumus: etenim eorum ruinæ uineis conſitis tecta ſunt. Sed erat Victoriæ Templum: quod ab Arcadibus extructum eſſe, ab eiſdèmque ſacra inſtituta, cõmemorat Diony. Erat & Mineruæ: de quo Sex. Pom. Iunonis, de quo Val. Max. Lunæ, de quo Ouid. meminere. Ouidius ſic.

Luna regit menſes, huius quoque tempora menſis
Finit auentini luna colenda iugo.

Sic ẽt Liuius. Atrox cum uento tempeſtas forem ex æde Lunæ, quæ in Auentino eſt, raptam tulit. Idem etiam de Libertatis, & Matutæ ædibus ſacris meminit: & hanc bello ueientium à Camillo dictatore uotam, atq; ab eodem poſtea conſecratam, ait. Illam autẽ ex multatitia pecunia cum æreis columnis, & ſtatuis à patre T. Gracchi & conditam, & dedicatam, cuius Atrium ab Hælio Peto, & Cor. Cethego fuit refectum, & ampliatum. Quod uero Suet. tradit, Aſinium Pollionẽ Atrium Libertatis extruxiſſe, de alio atrio intelligendum eſſe exiſtimo: propterea quod multo tempore poſt fuit Aſinius Pollio. Cui opinioni aſſentiri uidetur Liuius libro. V. dec. V. ubi inquit. Hæc inter ipſos diſceptata, poſtremo eò deſcenſum eſt, ut ex quatuor urbanis tribubus unam palam in atrio Libertatis ſortirentur. Iunonis Monetæ etiam in Auentino Templum fuiſſe inuenimus. Item Iouis Elicij Aram, à Numa rege dicatam: quæ ab eliciendo, ſecundum Varronem, nomen adepta eſt. Fuit & Murtiæ uetus Ara. In eodem Auentino fabulantur fuiſſe Fauni, & Pici Antrum, fontemq; ex quo bibebant, hinc Ouidius.

Lucus auentino ſuberat niger ilicis umbra,
Quo poſſes uiſo dicere, numen adeſt.
In medio gramen, muſcòque adoperta uirenti
Manabat ſaxo uena perennis aquæ.

Manant & hodie fonticuli ex radicibus einſdem montis in Tiberim cadentes. In eo ſita erat Laurentũ Sylua Ioui ſacra, in qua Valentinianus. II. Conſtantini, & Gallæ Placidiæ filius, fuit interfectus. & T. Tatium regem ſepultum fuiſſe, ſcribit Sex. Pom. Ab hac Sylua nomen ſumpſiſſe uidetur uia Laurẽtina: quæ fuerat inter Oſtienſem, & Ardeatinam: de qua meminit Gellius; & de Laurento Macrobius: niſi mauis Laurentinam appellatam eſſe, quòd in Laurentum agrum duceret. M. Cato memoriæ prodidit, Italum regem Auentinum coluiſſe. In eo monte Vitellius imperator Domum habuit, atq; Faberius ſcriba: de qua Vitruuius de minij temperatura agens, ſic inquit. Cum alij multi, tum etiam Faberius Scriba cùm in Auentino uoluiſſet habere domum eleganter expolitam, periſtylijs parietes omneis induxit minio, qui poſt dies triginta facti ſunt inuenuſto, uariòq; colore. Fuit in eodem monte apud Dianæ templũ etiam Phylidis cuiuſdam Domus, ut hoc carmine oſtendit Propertius.

Phylis auentinæ quædam eſt uicina Dianæ.

De Arcu Conſtantini: & de Septizonio Seueri imp. Cap. VI.

QVoniam Cœlius mons conualle, in qua uiam Appiam eſſe teſtatur Spartianus, qua parte ſeptentrionem ſpectat, à Palatino: quàq; ad occaſum, ab Auentino, dirimitur: priuſquã in eum ueniamus: quæ in hac conualle ſint, fuerintue ſummatim indicemus. In capite igitur uiæ Appiæ ſtat Arcus Conſtantini triumphalibus ornamentis excultus, cum trophæis, uictoriiſque alatis: quem, ſuperato ad pontem Miluium Maxentio, Senatus poſuit. Arcus enim huiuſmodi erigebantur in honorẽ eorum, qui rebus Po. Ro. feliciter geſtis, uictoriã triumpho dignã reportaſſent: à quo triũphales denominant. In his aũt ſimulacra belli, oppidorum, fluuiorum, nauiũ, illorũ, quos deuicerant, incidebant. In hoc aũt ſunt quædã mira arte ſculpta, quædã non ſatis probant: ideo multi uolunt, illa ex arcu Traiani deſtructo ad huius ornatum tranſlata, hæc uero illis addita. In utroq; frontiſpicio autem eſt titulus huiuſmodi.

IMP. CAES. FL. CONSTANTINO MAXIMO
P. F. AVGVSTO S. P. Q. R.
QVOD INSTINCTV DIVINITATIS MENTIS
MAGNITVDINE CVM EXERCITV SVO
TAM DE TYRANNO QVAM DE OMNI EIVS
FACTIONE VNO TEMPORE IVSTIS
REMPVBLICAM VLTVS EST ARMIS
ARCVM TRIVMPHIS INSIGNEM DICAVIT.

A fronte autem quæ ad ortum ſolis uergit, legitur à dextra.

VOTIS.X. *à ſiniſtra.* VOTIS. X X.

Ab altera uero fronte quæ occaſum ſpectat, à dextra.

SIC. X. *à ſiniſtra.* SIC. XX.

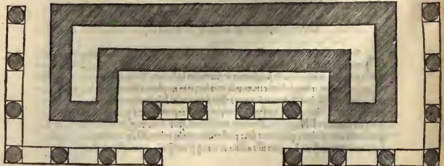
In interiore autem parte fornicis maioris ab una parte ſculptum eſt.

LIBERATORI VRBIS. *ab altera.* FVNDATORI QVIETIS

In eadem autẽ cõualle, apud circum Max. cernitur Sepulcrum Seueri imp. Septizoniũ appellatum: quod in uia Appia ab ipſo Seuero extructum eſſe, ſic oſtendit Spartianus. Funus Getæ illatum eſt in maiorũ ſepulcro, hoc eſt Seueri: quod eſt in Appia uia euntibus ad portam dextera, ſpecie ſeptizonij extructũ: quod ſibi ille uiuus ornauerat: & idem rurſus. Cùm ſeptizonium faceret nihil aliud cogitauit, quàm ut ex Africa uenientibus ſuũ opus occurreret. Alterius aũt Septizonij meminit Suet. qui cõmemorat Titũ apud ſeptizonium cubiculo perparuo, & obſcuro natũ. III. Cal. Ian. Septizonium, inquit, manet adhuc & oſtenditur. Septizonij Seueri ſuperſunt tres ordines colũnarum inuicem ſuperimpoſitarũ: alios aũt quatuor inſuper fuiſſe quidam putant, & ideo ſeptizonium dictum, quòd ſeptem ordinibus colũnarũ iungeretur, ueluti ſeptem zonis. Sed tanta eſt trium horũ altitudo, ut maiorem habuiſſe, non fiat uериſimile. Propterea Iulius Capitolinus Septodium uocat: quòd ibi ſeptem uiæ concurrerent. Alij uero Septiſolium à ſeptem ſolarijs: nam inter colũnas, quæ à tribus lateribus efficiunt ueluti porticum, eſt breue ædificium, ex ſaxo quadrato, ab imo ad ſummum: hoc diuiſum in ſeptem ueluti ſolaria etiam nunc uidemus: quibus moles ipſa cõnexa firmior efficitur. In zophoro legitur hic titulus truncatus.

C. TRIB. POT. VI.
COS. FORTVNATISSIMVS NOBILISSIMVSQVE

Huius Septizonij formam quòd paucos hactenus eam intellexiſſe animaduertimus, & ſi dimidia tantũ parte extet, conati tamen ſumus integram reddere, nã dimenſis ſingulis quæ extant partibus, uniuerſam rationem deprehendimus.

De Thermis, & Palatio Antonini Caracallæ. Cap. VII.

IN radicibus Auentini, apud D. Balbinæ ædem, parietes ampliſſimi ex reliquijs thermarũ Antonini Caracallæ, ſpectãtur, & colũnæ miræ magnitudinis, diuerſorũq; lapidum iacentes, atq; cõminutæ. De his thermis Spartiani ſunt hæc uerba. Romæ reliquit thermas ſui nominis eximias: quarum cellam ſolearem architecti negant poſſe ulla alia ratione fieri, niſi qua facta eſt. Nam ex ære cupro cancelli ſubpoſiti eſſe dicuntur, quibus concameratio tota concredita eſt: & tantum eſt ſpatij, ut id ipſum aliter fieri potuiſſe negant docti mechanici. Eutropius. Opus, inquit, egregium fecit lauacri: quæ Antonianæ appellantur. Lampridius uero refert, has ab Antonino inchoatas, Seuerum perfeciſſe, atq; exornaſſet quibus pars aquæ Appiæ ſeruiebat. Sub eiſdem autem thermis Antoninus dicitur Palatium nobiliſſimum poſuiſſe. Sed quia de thermis ſæpe erit mentio, ab re non erit de ipſis generatim aliquid dicere. Thermon igitur græcum nomen calidum ſignificat. Hinc loca publica lauandi, & ſudandi uſibus conſtituta, eodem modo Latini, quo Cræci, thermas appellant. Priſcis nanque lauandi uſus propè quotidie fuit: quò uel puluerem, ſordèſque abluerent, uel ſudorem prouocarent, ualetudinis, uoluptatiſue cauſa. Præterea multa balnea, etiam priuata, Romæ fuiſſe nõ eſt dubium. Hinc Cic. Terentiam monet, ut curet labrum in balneo ne deſit: certiorèmque facit Q. Fratrem de balneis, quas in Arpinati extrui curabat. Sed quo modo genere differant à publicis Varro oſtendit, his uerbis. Item reprehendunt analogias, quòd dicantur multitudinis nomine publicæ Balneæ, non balnea: contra quod priuati dicunt unum Balneum: Quòd plura Balnea dicant: quibus reſponderi poteſt, non eſſe reprehendendum quòd ſcalæ, & aquæ caldæ, pleraque quæ cum multitudinis uocabulis ſint appellata, neque eorum ſingularia in uſu uenerint. Item contra primum balneum nomen & græcum introijt in urbem, publice ibi conſedit, ubi bina coniuncta eſſent ædificia, lauandi cauſa: unum ubi uiri, alterum ubi mulieres lauarentur. Hæc Varro. Nam eſſe in balneis lauacra muliebria à uirilibus diſtincta, apertiſſime Vitru. oſtendit. Lauabantur tamen aliquando mulieres in balneis uirilibus: ut in oratione Gracchi de legibus promulgatis ſcriptum eſſe, teſtatur Gellius. Balnea penſilia primus omnium Sergius Orata facere inſtituit: ſicuti Valer. Maximus, & Macrobius commemorant. Re poſtmodum ad principum luxum, & faſtum producta, cœpere lauacra in modum (ut ait Ammianus) prouinciarum extruere: quas thermas appellarunt: quæ infinita propemodũ habebant loca, uarijs uſibus, & uoluptatibus ſtatuta: Quædam ad calefaciendam aquã: ex quibus per ſiphones, fiſtulàſque balneis, ſiue lauacris, nedum in ſolo expoſitis, uerum etiam penſilibus calidam miniſtrabant: quæ poſt lotionẽ inutilis per canales in partem inferiorem, Inde ſubterraneis meatibus in Cloacas mittebatur. Alia, Apodyteria dicebãtur, in quibus balnea ingreſſuri ueſtes deponebant, ut oſtendit Plin. in epiſt. Inſuper erant areæ ampliſſimæ porticibus circundatæ, concameratàque ædificia in circuitu habentes, in quibus erant diuerſi coloris marmoreæ, ingentèſque columnæ: pauimenta lithoſtrata uarijs lapidibus conſpicua, parietèſque mamoreis tabulis in multis ueſtiebant. Erant & Xyſti: & nemora, & natatoria populi ludis, deliciiſque expoſita: quibus adductus frequenter eò cõueniebat. Quin & principes ad id inſaniæ uenerant, ut cũ populo promiſcue lauarent. Spartianus de Hadriano. Publice, inquit, & frequenter cum omnibus lauit. M. autem Aurelius lauacra mixta prohibuiſſe dicitur. Lauandi tanta fuit Commodo imp. uoluptas, ut ſepties in die lauerit, in balneiſque cœnitauerit. Iulius Capitolinus literis mandauit, Gordianũ iuniorem ſepties in æſtate, hyeme bis lauiſſe: qui cum mulieres pulchras, & puellas, & cum his uetulas deformes admitteret, ſe iocoſe id facere dicebat. In thermis autem Alexander imp. ſyluas deputauit, oleumque luminaribus addidit: cum antea non ante auroram paterent, & ante ſolis occaſum clauderentur.

De Templis, Iſidis, Honoris, Virtutis, Quirini, & Dianæ: ac de Cœliolo. Cap. VIII.

TEmplum Iſidis Antoninus inter uiam Appiam & thermas, quas fecerat, collocauit: apud ædẽ nũc D. Nereo ſacratam, ubi marmor effoſſum eſt, cum hac inſcriptione.

SAECVLO FELICI ISIAS SACERDOS ISIDI SALVTARIS CONSECRATIO.

In altero marmoris fruſto legebantur hæc uerba.

PONTIFICIS VOTIS· ANNVANT DII ROMANAE REIP.
ARCANAQ. IN ORBIS PRAESIDIA ANNVANT QVORVM
NVTV ROMANO IMPERIO REGNA CESSERE.

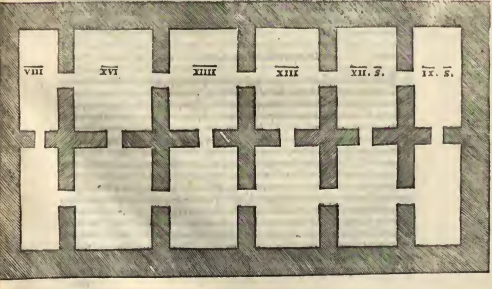
Virtutis, & Honoris ædem apud portam Capenam M. Marcellus dedicauit, anno decimo ſeptimo poſtquam à patre eius primo conſulatu, in Gallia citeriori ad Claſtidium, fuerat uota: de qua meminit Cic. de nat. deorum. Hanc Cor. Pinus, & Actius Priſcus, Veſpaſiano augusto reſtituente, pinxerunt, auc. Plin. Ad portam autem fuerat extructa: quaſi monitos eſſe uellent ad bella proficiſcentes, niſi per uirtutem aditum ad honorem, & gloriam non patere. Hinc eſt quod D. Auguſtinus ait, Neminem honoris ædem potuiſſe ingredi, ni prius Virtutis eſſet ingreſſus. Sex. Pom. ſcribit, C. Marium ædem Honoris, & Virtutis feciſſe ſummiſſiorem cæteris, ne ſi forte officeret auſpicijs publicis, Augures eam demoliri cogerent: quibus uerbis indicat, alias fuiſſe Honoris, & Virtutis ſacras ædes. Huius, quã poſuit Marius, meminit etiã Vitr. his uerbis. Nõ ſolum ſcripta à Coſſutio ſunt deſyderãda, ſed etiam à C. Mutio: qui magna ſcientia confiſus ædes Honoris, & Virtutis marianæ cellæ columnarũque, & epiſtyliorũ ſymmetrias legitimis artis inſtitutis perfecit. Id uero ſi marmoreum fuiſſet, ut haberet, quemadmodũ ab arte, ſic à magnificentia, & impenſis auctoritatẽ: in primis, & ſummis operibus nominaretur. Viam autem Appiam, à porta Capena principium habuiſſe, ait Sex. Pom. Inquit. n. Initium eſt principium, ſed alias quo quid incipiat, ut uiæ Appiæ porta Capena. Cui ſententiæ aduerſatur Spartianus qui, ut ſupra dictum eſt, uult Septizonium Seueri in ea eſſe uia. Ab hac uia Appia parum ultra dictum Septizonium, diuerticulo dextrorſus, incipiebat uia Noua: non ea, quã inter Capitolium, & Palatium fuiſſe, ſupra demonſtrauimus: hæc. n. ducebat ad dictas thermas, rurſuſque in uiam Appiam incidebat, haud longe à porta Capena. Templum Quirini prope eandem fuerat Capenam: Seruius. n. ſic inquit. Martis duo templa: unum Quirini intra urbem, prope portam, quaſi custodis, & tranquilli: alterum in uia Appia, extra urbem, quaſi bellatoris, & gradiui. A ſiniſtra Appiæ, ſurgit Cœliolus, ſiue Cœlicolus mons: de quo Martialis ita meminit. Maior Cælius, & minor fatigat. In eo autem fuiſſe Templum Dianæ teſtatur Cic. de reſp. aruſpicum. Quare arbitramur. D. Ioanni, cognomento ante portam Latinam, ceſſiſſe: Nam in proximis uineis effoſſa ſunt fictilium multa fragmenta, in quibus imago Lunæ erat impreſſa: & marmor, in quo erat uenator ſculptus, equo inſidens, copulàque tenens canem, præeunte ruſtico baculũ gerente. Piſcina publica fuit in ualle diuidente Cœlium à Cœliolo. De qua ſupra libro primo mentionem fecimus. De ea exiſtimo Sex. Pom. intelligere, ubi inquit. Piſcinæ publicæ, hodièque nomen manet, ipſa non extat: ad quam & natatum, & exercitationis alioquin cã ueniebat populus. Fluuiolus autem qui ingrediens per portam Gabinam eandem uallem perfluit, moxque uiam Appiam diſſecans in Naumachiam deſcendit, indèque in Tiberim labitur, ex agròque fluit Lucullano, Appij riuus hodie dicitur. Eum aquæ Appiæ partem eſſe arbitramur, uel riuum Herculaneũ, quem ſub Cœlio fuiſſe innuit Frontinus. Hunc Almonẽ eſſe quidam falſò exiſtimant: cũ eum ante portam Capenam fluere Papinius aſſerat. De eodem ſunt Ouid. hæc carmina.

Eſt locus in Tiberim quo lubricus influit almo,
Et nomen magno perdit ab amne minor.

In hoc Cybale deorum mater ſingulis annis Cal. Aprilis à Gallis ſacerdotibus abluebatur.

De Cœlio monte: Curia Hoſtilia: Manſionibus Albanorum: Templis, Fauni, Veneris, & Cupidinis: Caſtris peregrinis: Domo Lateranorum: & de Amphitheatro Statilij Tauri. Cap. IX.

COelium montem Querquetulanum prius appellatum eſſe, ſcribit Cor. Tac. quòd talis ſyluæ frequens, fœcundúſque eſſet: mox Cœlium à Cœle Vibenna, qui dux gentis Hetruſcæ auxilio Romulo uenit aduerſus Sabinos, ut ait Sex. Pom. aut contra Latinum regem, ut Varro teſtatur: et cum in eo monte ſedem habuiſſet, cognomen illi fecit. Poſt Cœlij autẽ obitũ, Hetruſcos, quòd nimis munita tenerent loca, neque ſine ſuſpitione eſſent, deductos in planum aiunt, & ab eis uicum Thuſcũ denominatũ. Cœlianos autẽ, qui à ſuſpitione liberi eſſent, traductos uolunt in eũ locum, qui uocatur Cœliolus. Tiberius mutata appellatione iuſſit Cœlium Auguſtum uocari, auc. Suet. quo nõie appellatum eſſe, alibi nõ legi. In hoc aũt multa ædificia fuere, uerum oĩum ruinæ ita confuſæ ſunt, ut per paucis certum locum aſſignare liceat. De notioribus in hoc capite agemus. Curiam Hoſtiliã alteram, ubi poſtea tẽplum Pacis fuit, collocat fuiſſe, dictũ eſt ſupra: alterã deinde eundẽ regẽ excitauiſſe, ubi nũc D. Ioãnis et Pauli eſt ædes, oſtẽdit Liuius, his uerbis. Tullus rex in Cœlio mõte tẽplũ ordini ab ſe aucto Curiã fecit: quæ Hoſtilia uſque ad patrũ noſtrorũ ætatẽ appellata eſt: & quò frequẽtius habitaret, eãdẽ ſedẽ regiæ cœpit. Haud ita multo poſt, ſub aquæ, Claudiæ ductu, cernitur caſtellum aquarũ, fermè integrum: cuius parietes per ambitum ſunt latitudine pedum. VI. interius uero. III. operti tectorio craßitudine digitorum. III. Omnium autem concamerationum longitudo pedib. XXI. conſtat. Latitudo uaria eſt, ut in ipſius caſtelli figura facile eſt uidere.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA

Manſiones autem Albanæ, quantum ex Sex. Rufi uerbis conijcere poſſumus, fuere, ubi nunc D. Mariæ in Dominica eſt ædes. In proximo eſt Templum circulari forma, multis per ambitũ colũnis adornatum, D. Stephano nunc ſacratum, olim uerò Fauno, ut ex titulo quodam ibi reperto omnes conſentiunt. Caſtra Peregrina ab Auguſto in ea Cœlij parte, in qua Sanctorum Quatuor Coronatorũ eſt ædes, quæque Carinas ſpectat, conſtituta fuiſſe plerique omnes affirmant. Domum uero Lateranorũ, ubi nunc baſilica D. Ioannis cognomento Lateranenſis: de qua domo Iulius Capitolinus ita meminit. M. Aurelius educatus eſt in eo loco, in quo natus eſt, in domo aui ſui, iuxta ædes Laterani: & Iuuenalis.

Clauſit, & egregias Lateranorum obſidet ædes
Tota cohors.

Palatium Fl. Conſtantini prope hanc baſilicam uerſus portam Gabiuſam collocatum fuiſſe dicunt. Seſſoriani uero Palatium inter portam Neuiam, & ædem nunc Sanctæ Crucis in Hier. olim Veneris & Cupidinis. In proximo loco extant Statilij Tauri Amphitheatri reliquiæ: quod Statilius poſuit, Auguſto ciues Romanos hortante, ut pro uiribus quiſque conaretur urbem exornare, auc. Suet. Qui etiam commemorat Caligulam munera gladiatoria in Statilij amphitheatro, partim in Septis aliquot egiſſe. Quid autem ſit Amphitheatrum Caſſiodorus ita docet. Hoc Titi potentia principis diuitiarum profuſo flumine excogitauit ædificium fieri: & cùm theatrum hemiſpherion græce dicatur, Amphitheatrũ, quaſi in unum iuncta duo uiſoria, rectè conſtat eſſe nominatum: quòd ſpeciem eius arena concludat, & ut currentibus aptum daretur ſpatium, dum quædam prolixa rotunditas uniuerſa collegerat. Quibus uerbis tametſi ſignificare uideatur Titum omnium primum amphitheatrum poſuiſſe, tamẽ Cor. Tac. teſtatur, C. Cæſarem Amphitheatri molem in Campo Martio extruxiſſe: quam ab illo deſtinatam Auguſtus, ut auc. eſt Suet. Mauſoleum ædificaturus mox deſtruxit. Quin etiam idem Suet. in eiuſdẽ Cæſ. uita cõmemorat Amphitheatrum priuſq̃ à Tito, ab eodem Statilio unum excitatum eſſe: alterum deinde à Tiberio inchoatum, ſed non perfectum. In amphitheatris autem multi ſpe præmij cum beſtijs pugnabant. Capite uero damnati cum eiſdẽ beſtijs certare cogebantur. Itaq; Claudius imp. pacatis Aegyptijs, cum militum non parua manus rebellaſſet, partem illorum occidit, partem cum beſtijs pugnaturam Romam miſit.

De Aquis urbis, earũmque ductibus. Cap. X.

QVoniam locus poſtulat ut de aqua Claudiæ ductu loquamur: operæprecium uidebatur prius, per quos, quo tempore, ex quibus locis, à quoto milliario, aquæ duci cœpiſſent. Præterea altitudinẽ, erogationèſque, & quantum extra urbem, quantum intra, quãtum publicis uſibus, & quantum priuatis daretur: quæ bonitas, quod uitium cuiuſque eſſet, ponere. Sed quoniam de his omnibus ſuis locis erit dicendum, in præſentia de aquis, earũq; ductibus in uniuerſum agemus. Quæ & ſi Frontinus ſatis abunde declarauit, tamen quia is alicubi truncatus eſt, & mendoſus, nonnullis erroribus ſublatis, quæ utiliora, & magis neceſſaria uidebantur, in compendium conferre placuit. Romani igitur ab urbe condita per annos. CCCCXLI. contenti fuere uſu aquarum quas, aut ex Tiberi, aut ex puteis, aut ex fontibus hauriebant. Verum urbe & ambitu, & hominum multitudine aucta, paulatim à fluuio, fontibùſque circa ipſum ſcaturientibus cùm magna pars receſiſſet, neque hæ aquæ in mõtes poſſent deduci, longo interuallo eaſdem petere cogebantur: ex quo fiebat, ut neq; hortos irrigare, neq; alijs uſibus, ſine magno incõmodo, ualerent ſubuenire, hinc ductus excogitare coacti fuere. Quæ quidem res ad urbis etiam ſalubritatem plurimũ contulit, ut idem Fron. ſic teſtatur. Sentit hanc curam Imperatoris pijſſimi Neruæ principis ſui regina, & domina orbis in dies, quæ terrarum dea conſiſtit, cui par eſt nihil, & nihil ſecũdum: & magis ſentit ſalubritas eiuſdem æternæ urbis aucto caſtellorum, operum, munerum, & lacuũ numero: nec minus ad priuatos cõmodum ex incremento beneficiorum eius diffunditur. Illi quoque, qui timidi illicitam aquã ducebant, ſecuri nunc ex beneficijs fruuntur: nec pereuntes quidem aquæ ocioſæ ſunt.

ſunt.Nam immundiciarum facies,impurior ſpiritus,& cauſæ grauioris cœli,quibus apud ueteres urbis infamis aer fuit,ſunt remotæ.Hæc Frontinus.Ex eodem de aquarum libra nunc ſubiungam.Aquæ omnes diuerſa in urbem libra proueniebant:inde fiebat ut quædam altioribus locis ſeruirent, & quædam ire,& niti in eminentiora non poſſent:nam & ſi colles erant,propter frequentiam incendiorum ruderibus excreuerant:unde ij ſoli ductus in urbem fluebant,qui iuxta æquilibrio per congruentia loca poterant deduci:ſiquidem quinque erant ductuum altitudines:quarum duæ in omnem partem urbis attollebantur:ſed ex reliquis aliæ maiore,aliæ leuiore preſſura cogebantur. Altiſſimus erat Anio Nouus: proxima Claudia:tertium locum tenebat Iulia:quartum Tepula:dehinc Martia,quæ capite etiam Claudiæ libram æquabat:ſextum tenebat locum Anio Vetus:ſequebatur huius libram Virgo: deinde Appia: omnibus humilior Alſietina erat,quæ Tranſtiberinæ regioni,& maxime ſubiacẽtibus locis, ſeruiebat. Ex his autem aquis ſex uia Latina intra ſeptimum milliariũ contentis piſcinis excipiebantur,ubi,quaſi reſpirante riuorum curſu,limum deponerent:modus quoque earum menſuris ibidem poſitis initebatur. Nec Virgo,nec Appia,nec Alſietina concæptelas.i.piſcinas habebant.Quæ uero nimis turbidæ interdum ſignino purgabantur.De ſignino nonnulla ſcribit Vitruuius : Idẽq; etiam præcipit, ut ad menia fiat caſtellum,quò in ipſum per emiſſarium aqua recipiatur.Eiuſdem de aquarum ductu hæc ſunt uerba. Si medijerunt montes inter menia,& caput fontis,ſpecus fodiantur ſub terra ad libram præcedentis ductus:ſi erit tophus,aut ſaxum,in eo canalis excidatur:ſin autem terrenum,aut arenoſum ſolum,parietes cum camera in ſpecu ſtruantur,puteique fiant inter duos actus.Et paulo inferius rationem reddens cur ductibus genicularis,& flexuoſis aquas interdum deducere ſit neceſſe,ſic inquit. Nanque uehemens ſpiritus in aquæ ductione ſolet naſci,ita ut etiam ſaxa perrumpat,niſi primum leniter,& parce à capite aqua immittatur,& in geniculis,aut uerſuris alligationibus,aut pondere ſaburra contineatur. Cum autem quinariarum ſeptenariarum,cæterorũmque modulorum in aquis diuidendis conſtituta eſſet menſura:uideamus quid Fron.de eorum origine ſentiat.Aquarum moduli,inquit,aut ad digitum, aut ad unciarum menſuram antiquitus inſtituti erant.Eſt autem digitus ſextadecima pars pedis:Vncia uero duodecima.Digitus aut eſt quadratus,aut rotundus.Quadratus in lõgitudine,& latitudine eſt æqualis, tribus quartis decimis ſuis rotundo maior.Rotundus tribus undecimis ſuis quadrato minor: quia anguli deteruntur.Poſtea modulus nec ab uncia,nec ab alteruro digitorum originem accipiens inductus, ut quidam putant,ab Agrippa,ut alij,à Plumbarijs per Vitruuium in uſum urbis excluſis prioribus uenit appellatus quinario nomine.Qui autem Agrippam auctorem faciũt,dicunt:quòd quinque antiqui moduli exiles,& ueluti puncta, quibus olim aqua cùm exigua eſſet diuidebatur, in unam fiſtulam coacti ſunt:qui uero Vitruuium,& Plũbarios,ab eo quòd plumbea lamina plana quinque digitorũ latitudinem habens,circumacta in rotundum,hunc fiſtulæ modum efficeret.Hæc Front.Qui Vitruuij ſententiam eo incertam eſſe uult,quoniam lamina cũ circumagitur ſicut interiore parte attrahitur,ita per illam,quæ foras ſpectat,extenditur.Itaque,inquit, maxime probabile eſt quinariam dictam à diametro quinque quadrantum:quæ ratio in ſequentibus quoque modulis,uſque ad uicenariam,durat:diametro per ſingulos adiectione ſingulorum quadrantum creſcente:ut in ſenaria, quæ ſex ſcilicet quadrantes in diametro habet:& ſeptenaria,quæ ſeptem:& deinceps ſimili incremento uſque ad uicenariam.Omnis autem modulus colligitur aut à diametro,aut perimetro,aut ex recto menſuræ,ex quibus & capacitas apparet.Differentiam autem unciæ,digiti quadrati,& rotundi:& ipſius quinariæ ut dignoſcamus,utendum eſt ſubſtantia quinariæ.Vnciæ ergo modulus habet diametri digitum unum,& trientem digiti:capiebat plus quinariæ octaua,hoc eſt ſeſcuncia quinariæ,& ſcrupulis tribus,& beſe ſcrupuli.Digitus quadratus in rotundum redactus habet diametri digitum unum,& digiti ſeſcunciã ſextulam: capiebat quinariæ dextantem.Digitus rotundus habet diametri digitum unum : capiebat quinariæ ſeptuncẽm ſemunciam ſextulam.Cæterum moduli,q à quinaria oriebantur,duobus generibus incrementum accipiebant.Vnum,cùm unà cum ipſa multiplicabantur.i.eodem lumine plures quinariæ includebantur : alterũ genus erat,quoties non ad quinariarũ neceſſitatem fiſtula incrementum capiebat, ſed ad diametri ſui

menſuram:ſecundum quod & nomen accipiebat, & capacitatem ampliabat, utputa. Quinaria, cùm adiectus erat ei ad diametrum quadrans, ſenariam faciebat: nec iam inſolidum capacitatem ampliabat: Capiebat.n.quinariam unam quincuncem ſicilicum: & deinceps eadem ratione quadrantibus diametro adiectis creſcebat ſeptenaria, octonaria, uſque ad uicenariam. Subſequitur illa ratio, quæ conſtabat ex numero digitorum quadratorum, qui area.i.lumine cuiuſque moduli continebatur, à quibus & nomen fiſtulæ accipiebant. Nã quæ habebat areæ.i.luminis in rotundum coacti digitos quadratos.XXV. uicenumquinum appellabatur: ſimiliter tricenaria, & deinceps per incrementum digitorum uſque ad centenumuicenum. Expletis ijs, quæ ad modulos pertinebant, ſequitur ut indicemus, quod ius eſſet deducendæ aquæ. Apud antiquos omnis aqua in publicos uſus erogabatur, legèque cautum fuerat, ne quis priuatus aliam duceret, quã quæ ex lacu humi accederet.i.ex lacu abundaret: quam caducam aliqui uocarunt: & hæc ipſa non in alium uſum, quàm in balnearum, aut fullonicorum dabatur: eràtque uectigalis ſtatuta merces, quæ in publicum penderetur. Dandæ, uendendæue aquæ ius erat apud Aediles: interdũ & Cenſoribus permiſſum. Poſtea uero ipſarum numero aucto, copia permittente, cœpit etiam priuatis precio, uel principum beneficio erogari: non tamen ſine illorum literis. Propterea. S.C. cauebatur. Ne quis ſine literis Cæſ.i.ne quis aquam publicam non impetratam: & ne quis amplius, quã impetrata fuerat, deduceret. Quinimmo ne caducam quidem ſine impetratione deriuari poterat, præſertim tempore Neruæ, cuius erat hoc edictum. Caducam neminem uolo ducere, niſi qui meo beneficio, aut priorum principum habent. Nam neceſſe eſt ex caſtellis aliquam partem aquæ effluere, cum hoc pertineat non ſolum ad urbis noſtræ ſalubritatem, ſed etiam ad utilitatem Cloacarum abluendarum. Illud etiam animaduertendum: quòd ius aquæ impetratæ, neq; ad hæredem, neque ad emptorem tranſibat, neque ullũ nouum dominum prædiorum ſequebatur. Balneis tamen, quæ publice lauarent, ſemel data aqua perpetuo manebat. Vacantes in cõmentarios redigebantur, qui reſpiciebantur, ut petitoribus ex uacuis dari poſſent. Qui igitur aliquam aquam impetraſſet oportebat à principe epiſtolã ad Curatorem afferre: Curatorèmque ipſum beneficio Cæſaris præſtare maturitatem, & ad Procuratorẽ eiuſdem officij libertũ Cæſaris protinus ſcribere: ne quandoque negligentiam, aut fraudem ſuam ignorantiæ colore defenderet: Procuratorèmque calicem eius moduli, qui fuerat impetratus, adhibitis Libratoribus ſignare, ad lineàmque aliorum collocare (Inferior.n.plus trahit: ſuperior uero minus ducit: nam curſus aquæ ab inferiore rapitur) Deinde animaduertere ne alij caſtello, quàm epiſtola principis iuberetur, fiſtula ſubijceretur: quæ & ipſa erat ſignanda; & longe à caſtello publico per pedes quinquaginta ponenda: ſicut S.C. cauebatur huiuſmodi. Quid de ea re fieri placeret, de ea re uniuerſi cenſuerunt. Ne cui priuato aquam ducere ex riuis publicis liceret, utiq; omnes ij, quibus aquæ ducendæ ius eſſet datum, ex caſtellis ducerent, animaduerterèntque Curatores aquarum quibus locis intra, extràque urbẽ apte caſtella priuati facere poſſent, ex quibus aquam ducerent, quam ex caſtello cõem accepiſſent à Curatoribus aquarum. Ne qui eorum, quibus aqua daretur publica, ius eſſet intra quinquaginta pedes eius caſtelli, ex quo aquam ducerent, laxiorem fiſtulam ſubijcere, quam quinariam. Hoc ideo inſtitutum erat, ne riui, aut fiſtulæ publicæ frequenter lacerarentur. Fiſtulæ autem, quæ calicibus non induebantur, ſolutæ uocabãtur: & pro arbitrio Aquariorum poterant laxari, & coarctari. Calix autem, quem diximus, erat modulus æneus, qui riuo, aut caſtello induebatur: huic fiſtulæ applicabantur. Longitudo eius ad minus habebat digitos.xij. Lumen.i. capacitatem, quanta erat impetrata. Excogitatus uidetur, quoniam rigor æris non temere poteſt laxari, aut coarctari: ſed & ipſe ad libram erat collocandus: nam ſi ad aquæ curſum erat oppoſitus: deuexùſque amplius rapiebat: ad latus uero prætereuntis aquæ cõuerſus, & ſupinus exiguum ſumebat. Caſtellum autem, quod dictum eſt, à Vulpiano ita definitur. Caſtellum eſt receptaculum, quod aquam publicam ſuſcipit. Ab antiquis etiam Diuidiculum eſt appellatum: ex quo à riuo communi quiſque aquam in ſuum deduceret fundum, ut inquit Sex. Pom. Huic Caſtellarium præfuiſſe, oſtendit ſequens epith.

D. M.
CLEMETI CAESAR
VM .N. SERVO CASTE
LLARIO AQVAE CL
AVDIAE FECIT CLAV
DIA SABBATHIS ET SI
BI ET SVIS.

Cum igitur ductus aquarum ad uiarum diuortia, uel regionum urbis fines perducti erant, ubi ſtabat caſtellum, ab Aquarijs diuidebatur aqua, eo modo, quo in ſingularum erogatione dicetur. In ſolo erant etiam lacus, hoc eſt alia aquarũ receptacula, ex quibus, aliqui uolunt, quòd cùm Romanæ plebis, fullonicorũ, coriariorum, aliorũmq; opificum neceſſitatibus ſatisfactum eſſet, tum horti irrigarentur. Quantopere autem curæ fuerit ne quis uiolare ductus, aquàmue non conceſſam deriuare auderet, cum ex multis apparere poteſt, tum ex hoc, quòd Circus maximus, ne diebus quidem ludorum, niſi Aedilium, aut Cenſorum permiſſu, irrigabatur. Præterea agri, qui aqua publica cõtra legem eſſent irrigati, publicabãtur. Illis uero, qui dolo malo aquã, ubi publice ſaliebat, oletaſſent, ſextertiorum. X. millium erat mulcta. Primus autem omniũ M. Agrippa, poſt ædilitatem quam geſſit, conſularis operum ſuorum, & munerum uelut perpetuus curator fuit. Qui iam copia permittente, deſcripſit quid aquarum publicis operibus, quid lacubus, quid priuatis daretur. Habuit & familiam propriam aquarum, quæ tueretur ductus, & caſtella, atque lacus. Hanc Auguſtus hæreditatem ſibi ab eo relictam, publicauit. Familiæ autẽ erant duæ, hæc publica, quæ habebat homines circiter ccxl. altera Cæſaris à Claudio, cum aquas in urbem perduxit, conſtituta. Hæc numero hominum cccclx. conſtabat. Vtraque in aliquot miniſteriorum ſpecies diducebatur, in uillicos, caſtellarios, curatores, ſilicarios, tectores, aliòſque opifices. Cõmoda publicæ familiæ ex ærario dabantur: quod impendium exonerabatur uectigalium reditu ad ius aquarum pertinentium. Ea conſtabat ex hortis, ædificiiſue, quæ erant circa ductus, aut caſtella: Qui redditus propè ſextertiorum ccl. millium fuiſſe traditur. Cæſaris familia ex fiſco accipiebat cõmoda. Vnde & omne plumbum, & omnes impenſæ ad ductus, & caſtella, & lacus pertinentes erogabantur. Sed circa ductuum curam erant, & alii Curatores, quos ſenatus eligebat. Horum officium erat: extra urbem ductus circuire, animaduerterèque an uitio aliquo laborarent: & quibus partibus ſuccurrendum, ac etiam beneficia recognoſcere: ne quis non cõceſſam ſurriperet aquam: darèque operam, ut in caſtellis ſalientibus ſine intermiſſione aqua flueret, ut ex S.C. apparet: cuius uerba ſunt hæc. De ea re quid fieri placeret, de ea re ita cenſuerunt. Placere huic ordini eos, qui aquis publicis præeſſent, cùm eius rei cauſa extra urbem eſſẽt, lictores binos, & ſeruos publicos ternos, architectos ſingulos, & ſcribas, & librarios, accenſos, præconèſque totidẽ habere, quot habent ij, per quos frumentum plebi datur. Cùm autẽ in urbe eiuſdem rei cauſa aliquid agerent, cæteris apparitoribus iiſdem: præterquam lictoribus, uti. Tutelam autem ſingularum aquarum ſolitam locari inuenio, poſitàmque redemptoribus neceſſitatem certum numerum circa ductus extra urbem, & certum in urbe ſeruorum opificum habendi: & quidem ita ut nomina quoque eorum, quos habituri erant in miniſterio, per quaſque regiones in tabulas publicas deferrent, eorũque operum probandorum curam fuiſſe per Cenſores, aliquando & Aediles, interdum etiam Conſulibus eam prouinciam obueniſſe. Et ne ad huiuſmodi tutelam aditus præcluderentur. S.C. fuerat cautum, quod .S.C. appoſui. Quid fieri placeret, de ea re ita cenſuerunt. Cùm ad reficiendos riuos, ſpecùſque per quæ & opera pub. corrumpuntur, placere circa fontes, & fornices, & muros utraque ex parte uacuos centenos quinos pedes patere, & circa riuos, qui ſub terra eſſent, & ſpecus intra urbem, & extra urbẽ continentia ædificia utraque ex parte quinos pedes uacuos relinqui. Ita ut neque monumentum in his locis: neque ædificium, poſt hoc tempus, ponere, neque conſerere arbores liceret. Si quæ nunc eſſent arbores intra id ſpatium extirparẽtur, præterquam ſi quæ uillæ continentes, & incluſæ ædificiis eſſent. Si quis aduerſus ea cõmiſerit in ſingulas res in dena millia dãnas eſſet. Ex qbus pars dimidia præmiũ accuſatori daret, cuius opera maxime cõuictus eſſet, qui aduerſus hoc. S.C. cõmiſiſſet: altera in ærarium redigeretur, dèque ea re iudicarent, cognoſcerèntque curatores aquarum. Erat & S.C. quo cauebatur, ut cùm ductus reficerentur, liceret redemptoribus ex agris priuatorum omnia, quibus ad eam rem opus eſſet, tollere, pèrque illorum agros ſine iniuria eorum duci. Eam autem, quam diximus, circa ductus aquarum curam, non iugiter adhibitã

eſſe ex eo conijcere poßumus. Quód etiã Neruæ imp. tempeſtate quoſdam, aut uetuſtate corruptos, aut ui tempeſtatum, aut culpa malefacti operis collapſos fuiße, ſcribit Fron. Illorùmque partes maxime ruinæ obnoxias fuiße, quæ arcuationibus ſuſtinebantur, aut montiũ lateribus erant applicatæ: ubi ẽt arborum radicibus cõcamerationes, & latera ſoluuntur. Et ex arcuationibus eas præcipue partes interijße, quæ per flumen trahijciebantur. Minus uero ruinam paßos eße ductus ſubterraneos, nec gelicidijs, nec caloribus expoſitos: ſed aliud illis accidiße nocumentum: quòd limo concreſcente, & in cruſtam obdureſcente aquam ita coarctauiße, corrupißèque tectorium, ut inde ſecutæ eßent manationes: quibus latera riuorum, & ſubſtructiones uiciatæ erant. Quare non mirum uideri debet, ab ea ætate, ad hãc noſtram uſque, in tanta rerum, & principum uarietate aquarum ductus ad has, quas uidemus, reliquias deueniße. Neque à Gottbis, ut uulgus dictitat, ſunt demoliti. Quinimmo, ſi Caßiodoro credimus, Theodoricus horum rex, qui Romam duo de quadraginta annos ſubactam tenuit, plurima ædificia publica inſtaurauit, & inter alia aliquos ductus aquarum. Quoſdam autem ductus fuiße duplices apparet ex reliquijs extantibus ſupra portam Eſquilinam, & Neuiam, & ex hiſce Frontini uerbis. Illud nulli dubiũ eße crediderim, proximos ductus, qui à ſexto milliario lapide quadrato conſiſtunt, maxime cuſtodiendos, quoniam & ampliſſimi operis ſunt, & plures aquas ſuſtinent. Quod ſapienter factum eße arbitramur: ne ſingulorum fundamenta iacere coacti, immenſam pecuniam prodigerent. Aquas uõ tametſi Sex. Rufus uir conſularis, qui fuit Dioclitiani tempore. XIX. eße cõmemoret: cui opinioni plerique omnes conſentiunt, tamen neque tot fuiße, neque totidem ductibus in urbem receptas facille intelliget, qui animaduerterit eum cõmemorare nomina illarum aquarum ſumpta, non tantum à primis inuentoribus, ſed etiam ab illis, qui priſcos ductus inſtaurauere, uel nouo addito partem alicuius aquæ alio deduxere: uel à locis, ubi quis eam collegiſſet aquam, quæ ex ueteri ductu dilapſo alicubi reſidißet. Nam Martiã, quòd partem ipſius Traianus in Auentinum deriuarit, Traianam etiam uocat: Claudiam, Cæruleam: cum eadem ſit, nomènque alterum ab auctore deducendi: alterum à fonte, à quo deducebatur, obtinuerit. Aliter. n. abſurdum uideretur multorum aquagiorum, qui extructi fuerant ante Neruæ imperiũ, adhuc extare ueſtigia, illorũ uõ, qui mox ſunt excitati, penitus interijße. Præterea qui erat neceße nouas adducere aquas cù urbs, quo tempore ciuium multitudine maxime florebat, pluribus, quam neceßitas exigeret, abundaret? ut innuit Plin. hiſce uerbis. Quòd ſi quis diligntius æſtimauerit aquarum abundantiam in publico, balneis, piſcinis, domibus, euripis, hortis, ſuburbanis uillis, ſpatiòque aduenientis arcus extructos, montes perfoßos, conualles æquatas, fatebitur nihil magis mirandũ fuiße in toto orbe terrarum. Ex quibus uerbis conſtare poteſt cui uſui eßent aquæ, ſed in ſingularum erogatione magis apparebit. Fuere autẽ in cõmentarijs Neruæ inuniuerſum quinariæ. XII. mille. DCCLV. Fron. menſus capita ſingularum aquarum inuenit circiter quinarijs. X. millibus ampliorem modum, quàm in cõmentarijs contineretur. Sed ad Claudiam tranſeamus.

De Aqua Claudia, eiùſque ductu.
Cap. XI.

CAius Cæſar, qui Tiberio ſucceßit, cùm parum & publicis uſibus, & priuatis uoluptatibus. VII. ductus aquarũ ſufficere uideret: altero imperij ſui anno duos ductus inchoauit: quod opus Claudius magnificentiſſime conſumauit, dedicauitque: alteri nomen, quod ex fontibus Cæruleo, & Curtio perducebatur, Claudiæ datum: quæ bonitate proxima erat Martiæ. Altera, quoniã duæ Anienis aquæ in urbem fluere cœperant, ut facilius appllationibus dignoſcerentur, Anio nouus uocari cœpit: & quod illas omneis præceßerat prior Anio, cognomen ei ueteris eſt adiectũ. De Claudia Plin. loquitur in hũc modum. Vicit antecedentes aquarum ductus nouiſſimum impendium operis inchoati à C. Cæſare, & peracti à Claudio: Quippe à lapide quadrageſimo ad eam excelſitatem, ut in omneis urbis montes leuarentur, influxere Curtius, atque Cæruleus fontes: erogata ad id opus ſextertia quingenta quinquaginta

gintaquinque millia. Suetonius. Caligula, inquit, inchoauit aquæductũ in regione Tiburti, & amphitheatrum iuxta Septa: quorum alterum à ſucceſſore eius Claudio peractum: omiſſum alterum eſt. Concipiebat Claudia aqua uia Sublacẽſi ad milliariũ XXXVIII, diuerticulo ſiniſtrorſus intra paſſus CCC. ex dictis fontibus ampliſſimis, & ſpecioſis, Cæruleòque, qui à ſimilitudine appellatus erat, & Curtio. Accipiebat & fontem Albudinum, tantæ bonitatis, ut Martiæ quoq; adiutorio, quoties opus eſſet, ita ſufficeret, ut adiectione ſui nihil ex qualitate eius mutaret. Quod autem Fron. ait Claudiam concipi ad milliarium XXXVIII. Plin. uero à lapide quadrageſimo, intelligendũ puto, alterum diſtantiam capere ab eo fonte, qui ab urbe magis diſtaret: alterum ab eo loco, ubi ambo iungebantur. Auguſtæ autem fons in ſupplementum Martiæ datus fuit, & quia hæc ſibi ſufficere apparebat, in Claudiam eſt deriuatus, manente nihilominus præſidiario in Martia: ut ita demum Claudiam aquam adiuuaret Auguſta, ſi eam ductus Martiæ non caperet. Claudiæ ductus habebat longitudinem paſſuum XLV. millium. Ex eo, riuo ſubterraneo, pas. XXXV. millium. Opere ſupra terram, pas. X millium. Hæc aqua in cõmentarijs habebat non plus quinarijs. II. millibus DCCCLV. Ad caput Fron. inuenit quinarias. IIII. mille DCVII. Ex his extra urbem dabantur nomine Cæſaris CCXVII. Priuatis CCCC XXXIX. Intra urbem cum Aniene noua confundebatur: & utriuſque quinariæ diuidebantur per regiones urbis XIIII. in caſtella XCII. Huius aquæ ductus cum primum intra urbem peruenit, portæ obijcitur Neuiæ: ad quam ut liber eſſet aditus, in eodem ductu altera è marmore extructa eſt porta, adiectis titulis huiuſmodi.

TI·CLAVDIVS·DRVSI·F·CAISAR·AVGVSTVS·GERMANICVS·PONTIF·MAXIM·
TRIBVNICIA·POTESTATE·XII·COS·V·IMPERATOR·XVII·PATER·PATRIAE·
AQVAS·CLAVDIAM·EX·FONTIBVS·QVI·VOCABANTVR·CAERVLEVS·ET·CVRTIVS·A·
MILLIARIO·XXXXV·
ITEM ANIENEM·NOVAM·A·MILLIARIO·LXII·SVA·IMPENSA·IN·VRBEM·PERDVCENDAS·
CVRAVIT·
IMP·CAESAR·VESPASIANVS·AVGVST·PONTIF·MAX·TRIB·POT·II·IMP·VI·COS·III·DESIG·
IIII·P·P·
AQVAS·CVRTIAM·ET·CAERVLEAM·PERDVCTAS·A·DIVO·CLAVDIO·ET·POSTEA·
INTERMISSAS·DILAPSASQVE·
PER·ANNOS·NOVEM·SVA·IMPENSA·VRBI·RESTITVIT·
IMP·T·CAESAR·DIVI·F·VESPASIANVS·AVGVSTVS·PONTIFEX·MAXIMVS·TRIBVNIC
POTESTATE·X·IMPERATOR·XVII·PATER·PATRIAE·CENSOR·COS·VIII
AQVAS·CVRTIAM·ET·CAERVLEAM·PERDVCTAS·A·DIVO·CLAVDIO·ET·POSTEA
A·DIVO·VESPASIANO·PATRE·SVO·VRBI·RESTITVTAS·CVM·A·CAPITE·AQVARVM·A·
SOLO·VETVSTATE·DILAPSAE·ESSENT·NOVA·FORMA·REDVCENDAS·SVA·IMPENSA·CVRAVIT

Legimus autem in marmore, apud portam Neuiam reperto, M. Antoninum, L. Septimium, & M. Aurelium arcus Cælimontanos uetuſtate conlapſos à ſolo ſua pecunia reſtituiſſe. Haud procul ab æde D. Mariæ in Dominica eſt arcus ex lapide tiburtino eidem aquæductui ſubiectus, in cuius frontiſpicio legitur hic titulus.

P.COR.P.F.DOLABELLA COS.
C.IVNIVS C.F.SILANVS FLAMEN.MARTIAL.EX.S.C.
FACIVNDVM CVRAVERVNT.IDEMQVE PROBAVERVNT

De ijs quæ in Cœlio erant, ſed certus eorum locus ignoratur. Cap. XII.

CArnæ Deæ Templum Brutus, qui primus conſul factus eſt, in Cœlio monte extruxit. Hæc dea præerat uitalibus humanis: & quia cordis beneficio cuius diſſimulatione Brutus habebatur idoneus, emendationi publici ſtatus extitit, ideo hanc deam templo ſacrauit, auc. Macrobius. Templum Claudij imp. ibidem cœptum ab Agrippina, deinde à Veſpaſiano perfectum, à Nerone eſſe deſtructum, refert Suet. Domus Mamurræ Formiani, fabrum Cæſaris in Gallia præfecti, in Cœlio fuit: quã marmoreis cruſtis primam omnium exornatam fuiſſe, ſcribit Plin. Domum Claudij Centimali in eodem

Cœlio ſtetiſse,cõmemorat Val. Max.dèque ea Cic. ſic meminit. Cùm in arce Augurium Augures acturi eſsent,iuſſiſsentque T.Claudium Centimalum, qui ædes in Cœlio monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auſpicijs,emit Calphurnius Lanarius.Domus Tetricorum,qui duo ex triginta tyrannorum fuerunt, hodieque extat,inquit Pollio, in monte Cœlio, inter duos lucos, contra Iſium Metellinum pulcherrima.Domum Iunij Senatoris in eodem Cœlio poſitam fuiſſe,oſtendit Cor.Tacitus, his uerbis.Adduntur ſententiæ,ut mons Cœlius in poſterum Auguſtus appellaretur:quando cunctis cõflagrantibus ſola Tiberij effigies in Domo Iunij Senatoris inuiolata manſiſset. Habuit Cœlius etiam Domum T.Claudij Clypti hymnologi, quemadmodum in eius epithaphio legimus. Campum Martialem in quo,ſi quando aquæ Tiberis Martium campum occupaſsent, equiria fiebant,in Cœlio inſtitutum fuiſse,teſtatur Sex.Pom.& his uerſibus Ouidius.

Altera gramineo ſpectabis equiria campo,
  Quem Tiberis curuis in latus urget aquis.
Qui tamen eiecta ſi forte tenebitur unda,
  Cœlius accipiet puluerulentus equos.

Fuit in eodem monte Macellum magnum:Antrum Cyclopis:Spoliarium,& Armamentarium.

De Meta,quæ Sudans dicta eſt:de Amphitheatro Titi:& de Templis,Fortunæ, atque Quietis.
Cap. XIII.

SVccedunt Cœlio Exquiliæ ab eo diuiſæ uia Labicana, & conualle quatuor iugerum latitudine: in qua ante arcum Conſtantini imp. extat Meta lateritia:in cuius uertice Iouis ſimulacrum olim fuiſſe proditum eſt.Hæc Meta Sudans à Sex.Rufo appellatur:quòd ex ea aquas manaſse dicitur,quibus populus ſitim extingueret.Amphitheatri Titi in proximo magna pars adhuc extat.Id autem, ut deſtinaſse compererat Auguſtum,in media urbe Veſpaſianus excitauit. Titum deinde eius filium dedicauiſse oſtẽdit Suet.his uerbis.Amphitheatro dedicato,thermiſque iuxta celeriter extructis,munus apparatiſſimũ, largiſſimumque dedit.Martialem autem hanc molem Domitiano attribuiſse multi opinantur, quòd ad eum ſcribens Cæſareum amphitheatrum appellarit:itaque per adulationem dictum putant: cum tamen non dubium ſit,Domitianum nihil præterea huic operi præſtitiſſe,niſi fortaſse incruſtatione exornarit, ſignáue in arcubus ſuperioribus addiderit:atque eam ob rem ex more ſuum titulum appoſuerit, ſine ulla priſtini auctoris memoria.Hoc Coloſsei nomen obtinuit à Neronis coloſso,quem circum ea loca poſitũ fuiſse exiſtimandum eſt:circa quæ & eiuſdem Neronis Domum,ac Stagna ſtetiſse ſatis cõſtat. De Stagnis ſunt hæc Mar. carmina.

Hic,ubi conſpicui uenerabilis amphitheatri
  Erigitur moles,ſtagna Neronis erant.

De domo uero infra plura dicemus.Sed de Coloſso Plin.ſic ſcribit.Zenodorus è Gallia Romam accitus eſt à Nerone,ubi deſtinatum illius principis ſimulacrum coloſsum fecit CXX pedum longitudine, qui dicatus ſolis uenerationi eſt,damnatis ſceleribus illius principis:& ſuperius. Moles quidem excogitatas uidemus ſtatuarum,quas coloſsos uocant,turribus pares. Coloſsus autem dictus eſt à Coleto,à quo primum formatus dicitur,auctor Sex.Pom.Sed de amphitheatro Ammianus ſic meminit.Amphitheatri molem ſolidatam lapidis tiburtini compage,ad cuius ſummitatem ægre uiſio humana conſcendit. Loca autem ſeptem & octuaginta millia cœpiſse, refert Sex.Rufus.Templũ Quietis in uia Labicana fuiſse, ubi nunc D.Petri,& Marcellini eſt ædes,cõmunis eſt opinio.

De Exquilijs: Carinis: Curia: de Thermis, & domo Titi Imp. ac de Statua Laocoontis: [illegible] & de domo Balbini, atque Pompei Magni.

Cap. XIIII.

EXquilias, quæ in plures partes à M. Varrone diuiduntur, ab excubijs regis dictas multi uolunt: alij quòd excultæ à rege Tullio eſſent. Alteri harum opinioni ſuffragatur Ouidius his carminibus.

Adde quod excubias, ubi rex romanus agebat,
Qui nunc exquilias nomina collis habet.

alteri nō M. Cato, qui ait Exquilias ab excubijs, ſed quas Romulo Lucmo dedit. xii. lictorum, & . ccc. armatorum ad corporis cuſtodiam, ſimùlque dignitatem: cum T. Tatius in fide ſocietatis non ſine ſuſpitione eſſe uideretur. Alij ab acupibus Eſquilias dictas arbitrantur: quòd ibi quiſquilijs ſparſis aues illuderentur. Ea autem pars Exquiliarum, quæ inter Buſta Gallica, Tabernolam, arcum Gallieni, ac Suburram comprehenſa eſt, Carinarum nomen obtinuit: quod innuit Liuius cū ſexto belli punici inquit. Flaccus Coſ. media urbe per Carinas Exquilias contendit, ubi unum ab altero diuidit. Erant autē Carinæ, auctore Ser. ædificia facta in modum Carinarū. Curiam Veterem in ea parte quæ eſt inter hortos D. Mariæ Nouæ, et ædē D. Petri in Vinculis ſitā eſſe, nōnulli multis neq; leuib⁹ demōſtrāt inditijs. Quorū illud præcipuū eſt: quod in Tabellionū mōimentis peruetuſtis ea loca ad Curiam Veterem cognominata inueniātur. Sed eam non eandem eſſe, quæ à Romulo ædificata fuit, Vetùſq; appellabatur, argumēto eſt, quod locum, quo hanc ſtatuunt, extra quadratam Romuli urbem eſt, illam uero intra, Romulū poſuiſſe, iam dictum eſt ſupra: unde fit ut credam, hanc Veterem appellatam (ſiquidem uetus appellata eſt) aliarum comparatione, quæ poſtea excitatæ ſunt. Thermarū autē Titi imp. ueſtigia extant in eiſdem Carinis, iuxta amphitheatrum, ut in ſuperiori capite ex Suet. apparet. Quas maxima celeritate perfeciſſe oſtendit etiam Mar. his uerſibus.

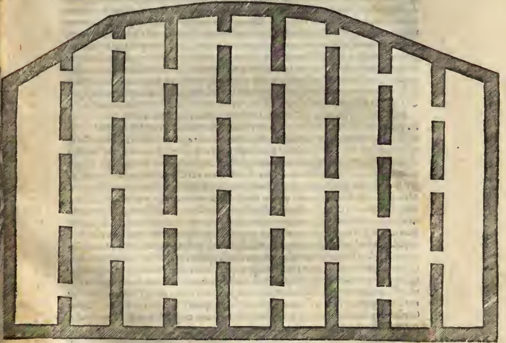
Hic, ubi miramur uelocia munera thermas:
Abſtulerat miſeris tecta ſuperbus ager.

In his autem duo marmoris fruſta inuenta ſunt, in quorum altero erat flamma ſculpta, cum titulo hoc. IOVI: *In altero uero, hæc uerba.* VESPASIANVS AVG. PER COLLEGIVM PONTIFICVM FECIT. *Domum eiuſdem Titi fuiſſe prope thermas, eùmque locum, quem ſeptē Salas uulgus uocitat, ex eo cōſtat, quòd ibi Laocōotis ſtatua ē repèrta: quā in eadē domo collocatā eſſe aſſerit Plin. his uerbis. Laocoō in Titi imperatoris domo opus omnib⁹, et picturæ, & ſtatuariæ artis præferendū: ex uno lapide eū, & liberos, draconùque mirabiles nexus de conſilij ſententia fecere ſummi artifices Ageſander, & Polydorus, & Anthenodorus Rodij. Et quanquam hi ex Virgilij deſcriptione ſtatuam hanc formauiſſe uidentur, non tamen illam in omnibus ſunt imitati: quod uiderent multa auribus, non item oculis conuenire, & placere. Hæc Statua in Vaticano nunc eſt collocata: quā diligenter expreſſā hic ſubiecimus. Hæc Titi domus Atrium habuit, in quo Polycletus Sicyonius fecit duos pueros item talis nudos ludentes, qui uocabantur Aſtragalizontes: quo opere auctore Plin. nihil fuit abſolutius.*

BIBLIOTECA NAZ.
ROMA
VITTORIO EMANUELE

Sed quoniam de ſeptem Salis, de quibus modo facta eſt mentio: & de loco in thermis Diocliriani Botte de therme nuncupato, magna eſt queſtio, cui uſui eſſent: non ignorandum, aquarum caſtella fuiſſe. Nam non modo thermæ publicis uſibus deputatæ caſtella habebant, in quæ iuxta moduli erogationem ſuas accipiebant quinarias, quas balneis, prout uſus exigeret, ſumminiſtrarent: ſed etiã priuatis, ut Fron. commemorat, caſtella itidem erant, in quæ ex publico caſtello aquam, quam accepiſſent, deriuarent, ijdemq; in uſus ſibi neceſſarios diſtribuerent. Sed cum thermarum Titi caſtelli concamerationes ſint nouem, neſcio qua ratione uulgus ſeptenario numero eas appellet. Niſi forte quod ex quibuſdam oſtijs ſeptem duntaxat cernantur. Omnes autem ſunt latitudine pedum. XVII. cum dimidio altitudine XII. Longitudo uaria eſt, ſed ubi maxima pedes CXXXVIL continet.

Domus Balbini, inquit Lampridius, etiam nunc Romæ oſtenditur in Carinis magna, & potens, & ab eius familia huc uſque poſſeſſa. Domum Pompei in eiſdem Carinis ſitam fuiſſe, teſtis eſt Suet. in Tib. & in libris de grãmaticis: ubi Lenæus einſdem Pompei libertus grãmaticam docuit. Domum. Q. Ciceronis in Carinis fuiſſe, teſtatur M. Cicero eius frater cùm ad eũ ſcribens, ſit inquit. Domum tuã in Carinis mundi habitatores Camiæ conduxerunt. Hanc auitam eſſe aſſerit Sex. Rufus. Nam alteram

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

in Palatino monte illi fuiße ſignificat idem Marcus libro quarto ad Atticum: cuius ſunt hæc uerba. Expulſi ſunt fabri de area noſtra. Diſturbata porticus Catuli, quæ ex S.C. Coſſ. locatione reficiebatur, & ad tectum penè peruenerat. Q. fratris Domus primo fracta coniectu lapidum ex area noſtra, deinde inflammata iuſſu Clodij. Area autem, ex qua fabros expulſos ait, fuit eius domus, quã in palatio cõbuſtam eſſe ſupra oſtendimus.

De Tabernola: Domo Aeliorum: Baſilica Caij, & Lucij: Cliuo Suburrano: Arcu Gallieni: Tropheis Marij: ac de Thermis, & Domo Gordiani Imp. Cap. XV.

EA *autem Exquiliarum pars, quæ ad Cœlium montem uergit, e regione Baſilicæ lateranenſi, quæq; Merulana pro Mariana dicitur, apud antiquos regio Tabernola dicebatur. Vnde Var. Exquilinum lucum eße dicit dexteriore uia Tabernolæ. Domus Aeliorum poſita erat ubi nũc ſunt Mariana monimenta: &, ut teſtatur Val. Max. Sacellum Marianum. Palatium Licinij fuit ad D. Bibianæ nunc ædem, ad urſum pileatum. Baſilica uero Caij & Lucij, quam cum porticu ſub nomine nepotũ Caij & Lucij Auguſtus extruxit, fuerat inter dictam ædem, & urbis menia: cuius extat adhuc concameratus fornix penè integer quo, Pantheonis excepto, nullus maior in urbe cernitur. Locum hunc Galutij thermas uulgus appellat. Cliuus Suburranus in Exquilias præbẽs aſcenſum à fine Suburræ initium capit. Arcus deinde Gallieni Imp. nullis ornamẽtis inſignis apud ædẽ nũc D. Viti adhuc cernit, in quo legitur titulus ſequẽs.*

GALLIENO.CLEMENTISSIMO.PRINCIPI. CVIVS.INVICTA. VIRTVS.SOLA. =
PIETATE.SVPERATA.EST.ET SALONINAE.SANCTISSIMAE.AVGV.
M.AVRELIVS.VICTOR.DEDICATISSIMVS.NVMINI.MAIESTATIQ VE.EORVM

Quidam triumphalem arcum eße uoluere: Sed cum triumphi nulla appareant inditia, neque conſtet de triumpho, fiàtque in eo titulo de Salonina mentio, arbitramur in gratiam ipſorum ob aliquod beneficiũ ab ipſo Aurelio poſitum: & ſuper eodem ſtatuam Gallieni, & ipſius Saloninæ locatam fuiſſe. Macellũ Liuianum inſtitutũ fuit à ſiniſtra eius uiæ, quæ eſt ab hoc arcu ad D. Antonij ædem, ubi nuper effoßa ſunt ſaxa tiburtina, & uaſa quibus interfectorum animalium ſanguis colligebatur: magnàque oſſium, & cornuum copia. Macellum autem à quodam Macello eſt denominatum, qui in urbe latrocinia exercebat: Quo damnato Cenſſ. Aemilius, & Fuluius ſtatuerunt, ut domus eius publicaretur, uẽderentùrque ibi obſonia, auc. Plut. in probl. Varro, præter hanc, aliam ponit etymologiam. Hæc omnia, inquit, poſtquam contracta in unum locum, quæ aduictum pertinebant, & ædificatus locus appellatum Macellum, ut quidam ſcribunt, quòd ibi fuerit hortus. Nam (ut diximus) ubi olerum copia Lacedæmonij Macellũ uocabant. Trophoea Marij cimbrico bello parta, quæ à Sylla diſiecta, & à Cæſare Dictatore inſtaurata eße cõmemorat Suet. à dextra uiæ præneſtinæ, propèque D. Iuliani ædem extant. Quæ tametſi mutilata, tamen horum in altero thoracem cum clypeis, iuuenìſque captiui ſimulacrum brachijs poſt tergum reuinctis, in altero uero uaria belli inſtrumenta adhuc cernuntur. Domus autem, Thermæque Gordiani imp. hinc non procul à dextra ſcilicet eiuſdem uiæ fuere: de quibus Capitolinus ita loquitur. Domus Gordianorum, etiam nunc extat, uia præneſtina, ducẽtas columnas uno ſtilo habens, & Thermas quales, præter urbem, nuſquam haberet orbis terrarum.

De Aqua Martia. Cap. XVI.

P*Oſtquam uia præneſtina ad portam Exquilinam peruentum eſt, locus poſtulat, ut de aqua Martia nunc dicamus. Hanc igitur aquam, Martiam appellatam legimus ab Anco Martio rege, qui prim° omnium eam in urbẽ ducere eſt auſpicatus. Quintus deinde Marcius Rex in prætura deduxit. Longo tempore poſt reſtituit M. Agrippa: de qua hæc Plin. ſunt urba. Clariſſima aquarum omnium toto orbe*

frigoris

frigoris, ſalubritatiſque palma, præconio urbis, Marcia eſt, inter reliqua deum munera urbi tributa. Vocabatur hæc quondam Aufeia, fons autem ipſe Piconia. Oritur in ultimis montibus Pelignorum: tranſit Marſos Romam non dubie petens: mox ſpecu merſa in tiburtina ſe aperit. IX. M. pas. fornicibus ſtructis perducta. Subdit deinde. Et quantum Virgo tactu, tantum præſtat Marcia hauſtu. Concipiebatur hæc uia Valeria, ad milliariū. XXXV, diuerticulo euntibus ab urbe Roma deſtorſus millia paſſuū triū, uilla Sublacenſi. Ductus eius habebat longitudinem à capite ad urbem paſſuum. LX. millium DCCX, & ſemis. Riuo ſubterraneo pas. XLIIII. M. CXLV, & ſemis. Opere ſupra terram pas. VII. millium. CCCCXLIII. Opere arcuato pas. II. M. CCCCLXIII. Propius urbem à. VI. milliario ſubſtructione pas. CLXXVIII. Reliquo opere arcuato pas. VI. millium CCCCLXXI. In commentarijs aſcriptus erat modus quinariarum. II. M. CLXII. Ad caput uero Fron. inuenit quinarias. IIII. mille. DCXC. Diuidebatur per regiones, primam. III. IIII. V. VI. VIII. IX. XIIII. In caſtella. LI. Auguſtus in ſuplementum huius aquæ quoties ſiccitates egerent auxilio Iuliam aquam eiuſdem bonitatis opere ſubterraneo perduxit uſque ad Marciæ riuum. Cuius ductus, donec Marciæ accederet, efficiebat pas. DCCC. Deriuatus eſt deinde in Claudiam, ut dictum eſt. Marcia autem collis Viminalis æquabat libram. Cū eſſe deſiſſet à Nerua fuit reſtituta, atque in Auentinum uſque deriuata. Eidem Neruæ placuit omnes diſcerni, tum ſingulas ita ordinari, ut in primis hæc tota potui ſeruiret: Quæ parte ſui poſt hortos Pallantianos in riuū, qui uocabatur Herculaneus, deijciebat ſe per Cœliū. In Marciæ autem ductu ante portam Exquilinam extāt adhuc tituli, qui ſequuntur.

IMP.CAESAR.DIVI.IVLI.F.AVGVSTVS
PONTIFEX,MAXIMVS.COS.XII.
TRIBVNIC.POTESTAT.XIX.IMP.XIIII.
RIVOS.AQVARVM.OMNIVM.REFECIT

IMP.CAES.M.AVRELIVS.ANTONINVS.PIVS.FELIX.AVG.PARTH.MAXIM.
BRIT.MAXIMVS.PONTIFEX.MAXIMVS
AQVAM.MARCIAM.VARIIS.KASIBVS.IMPEDITAM.PVRGATO.FONTE. =
EXCISIS.ET.PERFORATIS
MONTIBVS.RESTITVTA.FORMA.ADQVISITO.ETIAM.FONTE.NOVO. =
ANTONIAN
IN.SACRAM.VRBEM.SVAM.PERDVCENDAM.CVEAVIT

IMP.TITVS.CAESAR.DIVI.F.VESPASIANVS.AVG.PONTIF.MAX.
TRIBVNICIAE.POTESTAT.IX.IMP.XV.CENS.COS.VII.DESIG.II
RIVOM.AQVAE.MARCIAE.VETVSTATE.DILAPSVM.REFECIT
ET.AQVAM.QVAE.IN VSV.ESSE.DESIERAT.REDVXIT

Huius autem aquæ Cor. Tac. ſic meminit. Luxus cupido infamiā, & periculum Neroni attulit: qui fontem aquæ Marciæ ad urbem deductæ nando inceſſerat.

De Aqua Iulia, & Tepula.
Cap. XVII.

A Supra dicta porta Exquilina, ad Marij trophæa progreditur ductus aquæ, ut arbitramur, Iuliæ. Quoniam cum Anio nouus eſſet omnium altiſſimus, proximumque locū teneret Claudia, & tertium Iulia: eumque uideamus hunc aquæ ductum poſt Claudiæ ductum cæteris omnibus, qui extant, maiorem eſſe, non eſt quod dubitemus Iuliæ, ſiue Tepulæ eſſe ductum. De quibus Fron. ſic loqtur. Cn. Seruilius Cepio, & L. Caſſius Longius, qui Riualla appellatus eſt, Cenſſ. anno ab urbe condita DCCXVII M. Plautio Hipſapone & Ful. Flacco. Coſſ. aquam, quæ uocatur Tepula, ex agro Lucullano, quem quidā Tuſculanū credunt, Romam, & in Capitolium adducendam curauerunt. Tepula cōcipiebatur uia La-

tina ad XI .milliarium,diuerticulo euntibus ab Roma deſtrorſus millium paſſuum duum : inde riuo ſuo in urbem perducebatur: Iuliæ poſt mixta ab Agrippa. Iuliæ ductus efficiebat longitudinem paſſuū. XV. millium CCCCXXV. Opere ſupra terram pas. VII. M. CCCCXXVI. Ex eo in proximis urbis locis à. VII. milliario, ſubſtructione pas. M. D. XXVIII. Reliquo opere arcuato pas. VI. M . CCCCLXXII. Præter caput Iuliæ transfluebat aqua nomine Crabra, de qua meminit Cic. ep . libro XVI. Tepulæ in commentarijs aſcriptus erat modus quinariarum quadringentarum. Huius aquæ fontes nulli erant, uenis quibuſdam conſtabat: quæ interceptæ fuerunt in Iuliam . Caput ergo eius obſeruandum erat à piſcina Iuliæ: Ex ea. n. primum accipiebat quinarias. CXC . deinde ſtatim ex Marcia quinarias . XCII. Præterea ex Aniene nouo ad hortos Epaphroditianos quinarias CLXIII . Fiunt omnes quinariæ CCCCXLV, amplius quā in cōmentarijs qnarijs XLV. Tepulæ erogabāt extra urbē nomine Cæſaris qnariæ LVIII. Priuatis quinariæ LVI. Reliquæ. CCCXXXI. intra urbem diuidebant, p regionē. IIII. V. VI. VIII. in caſtella XIIII. ex quibus nomine Cæſaris quinariæ XXXXIIII . priuatis CCXXXVII . Vſibus publicis. L. Ex eo caſtris duobus, quinariæ XII. operibus pub. tribus, quinariæ VII. Lacubus tredecim, quinariæ XXXI. Iuliæ autem in commentarijs aſcriptus erat modus quinariarum DCXLIX . Ad caput menſura iniri non potuit, quoniam ex pluribus acquiſitionibus conſtabat. At ad VI . ab urbe milliarium uniuerſa in piſcinam recipiebatur, ubi dabat quinaries M . CCVI . Accipiebat autem Prope urbem poſt hortos Pallantianos ex Claudia quinarias CLXII . eràntque Iuliæ cum acceptis, quinariæ MCCCLXVIII. Ex eo dabat in Tepulam CXC. erogabat ſuo nomine DCCCIII. Fiebāt quas erogabat quinariæ DCCCCXCIII. amplius , quam in comētariis habebat, quinarijs CCCXLIIII . minus quàm in piſcina CCXIII . Fluebāt extra urbem nomine Cæſaris quinariæ LXXXV. priuatis CXXII. Reliquæ intra urbem diuidebantur per regiones . II. III. V. VI. VIII. X. XII. in caſtella XVII.

De Cliuo Vrbico: Domo Ser. Tullij, & Neronis: ac de æde Fortunæ Seiæ. Cap. XVIII.

EA autem Exquiliarum pars, quæ ædi D. Laurentij in Fontana incūbit, Cliuus Vrbicus eſt appellata: ubi fuit Lucus Fagutalis, & Domus Ser. Tullij. Domus uero Neronis totum id ſpatium occupauit, quod eſt inter Palatium, & Cœlium, ab æde nunc D. Ioannis & Pauli recta eundo ad Coloſſeum , atque Carinas quouſq; ad aggerem Tarquinij perueniamus, & Mecænatis attingamus hortos. De hac domo Cor. Tac. ſic meminit . Eo tempore Nero Antij agens non ante in urbem regreſſus, quàm domui, qua Palatium, & Mecænatis hortos continuauerat , ignis propinquaret: neque tamen ſiſti potuit , quin & Palatium, & domus, & cuncta circùm haurirentur: & infra. Cæterum Nero nixus eſt patriæ ruinis extruere domum: in qua non tam gemmæ , & aurum miraculo eſſent , ſolita pridem & luxu uulgata, quàm arua, & ſtagna, & in modum ſolitudinum hinc ſyluæ, inde aperta ſpatia, & proſpectus. De hac domo Suet. ita ſcribit . Nero domum à Palatio Exquilias uſque fecit, quam primo Tranſitoriam, mox incēdio abſumptam, reſtitutàmque Aureā nominauit: de cuius ſpatio, atque cultu ſufficerit hoc retuliſſe. Veſtibulum eius fuit in quo coloſſus CXX pedum ſtaret. Ipſius effigiei tanta laxitas , ut triplices porticus milliarias haberet: Item ſtagnum maris inſtar, circumſeptum ædificijs ad urbium ſpeciem. Rura inſuper aruis, atque uinetis , & paſcuis , ſyluiſque uaria cum multitudine omnis generis pecudum , ac ferarum. In cæteris partibus cuncta auro lita, diſtincta gemmis, unionùmque conchis erant . Cœnationes laqueatæ tabulis eburneis uerſatilibus, ut flores fiſtulis, & unguenta deſuper ſpargerentur. Præcipua cœnationum rotunda, quæ perpetuo diebus, ac noctibus uice mundi circumageretur. Balneæ marinis, & albulis fluentes aquis. Eiuſmodi domum cùm abſolutam dedicaret, hactenus comprobauit , ut ſe diceret, quaſi hominem tandem habitare cæpiſſe. Huius domus immenſam laxitatem incertus Auctor hoc diſticho feſtiuiſſime taxauit.

Roma domus fiet,ueios migrate quirites,
Si non & ueios occupat iſta domus.

De eadem ſic Plin.Et quota pars ea apparatus fuit aureæ domus ambientis urbem:& idem alibi ait,ipſum Neronem in domo aurea Aedem Fortunæ incluſiſſe, quæ ex lapide phengite tranſlucens, foribus clauſis,claritatem diei intus haberet: hanèque deam à Seruio rege ſacratam, & Seiam à ſegetibus appellatã.Circa eandem domum fuere quædam Horrea,quorum ſpatium cùm Nero deſyderaret, bellicis machinis,& igni labefactauit:q; ſaxeo muro conſtructa erant.

De Aggere Tarquinij:Domo Pompei,& Virgilij:& de Turri,& Hortis Mecænatis: ac de Campo, & Foro Exquilino. Cap. XIX.

AGger Tarquinij Superbi ab arcu Gallieni parũ ultra thermas Diocliriani protenſus ad huc cernitur:de quo Plin.in hunc modum loquitur.Clauditur urbs ab oriẽte aggere Tarquinij Superbi, inter prima opere mirabili.Nanque eum muris æquauit, quà maxime patebat aditu plano:cætero munita erat præcelſis muris,aut abruptis montibus:niſi quòd expatiantia tecta multas addidere urbes. Turrim autem Mecænatis ſub eodem aggere, haud procul ab eiſdem thermis fuiſſe, plerique omnes conſentiunt: Ex qua incenſam urbem proſpectans Nero lætus flammæ (ut aiebat) pulchritudine ἁλώσεω illi decantauit.Cuius incendij initium ab ea parte Circi originem habuit,quæ Palatino,Cœlióque montibus contigua eſt, auctor Suet. Qui Hortos etiam Mecænatianos in Exquilijs fuiſſe ſic oſtendit.Tiberius Romam reuerſus deducto in forum filio Druſo ſtatim è Carinis, ac Pompeiana domo Exquilias in hortos Mecœnatianos tranſmigrauit.Domum autem Virgilij poetæ apud eoſdem hortos ſtetiſſe,ſcribit Ser.gram.Hi horti erant in campo Exquilino inter dictum aggerem,& mænia urbis ſito:ubi prius cadauera ſepeliebantur.Locum innuit Sex.Pom .his uerbis. Puticuli ſunt appellati,quod uetuſtiſſimum genus ſepulturæ,ut puteus,fuerit:& dicti putĩculi,quia ibi cadauera putreſcunt, quem locum publicum ultra Exquilias fuiſſe prodidit Aelius.Eundem locum attigit Cic.ubi inquit,Senatum cẽſere,atque è republica exiſtimare, Aedilium curulium edictum, quod de funeribus habeãt Ser. Sulpitij Q. F. Lemoniæ Rufi funeri mittere utique locum ſepulcro in campo Exquilino C. Panſa Cos.ſeu quo in loco uidetur pedes triginta quaqueuerſus deſignet, quo Ser.Sulpitius inferatur: quod ſepulcrum ipſius,liberorum,poſterũmque eius ſit.Fuit autem poſtea conſuetudo ut ibidem cadauera comburerẽtur. Sed cum nidor eſſet urbi pernicioſus,Auguſtus ſtudens aerem emendare,S. P. Q. R. conſenſu campum hunc Mecœnati conceſſit,ubi fecit hortos quos ſuperius demonſtrauimus. In eodem campo plurima,uariàque ſepulcra effodi uidimus,uarijs exornata marmoribus. Quædam erãt concamerata unica teſtudine:alia duplici concameratione,ut ex ſuperiore in inferius ſepulcrum eſſet deſcenſus. Erant & pauimenta teſellata,uermiculatàque : in parietibus per ambitũ loculi, in ſingulis urnæ binæ:extra cameram ſepulcri longitudinis,latitudiniſque inſcriptio.Quædam uero ſepulcra ex pluribus conſtabant parietibus,parum inuicem diſtantibus,in quibus urnæ ſimiliter binæ,ferè contiguæ, modicòque interuallo, aliæ binæ, & ſuper his totidem:ita ut ex ordine decedentium urnæ additæ nono includerentur muro:hæc pauperum,illa diuitum ſepulcra fuiſſe,opinamur. In urnis autem oſſa,cineres, & carbones adhuc erant.Erat & uas Vſtrinum appellatum,quòd in eò cadauera cõburerẽtur: in quo & uitreum uaſculum fuit repertum,in eòque ſuauiſſimos liquores fuiſſe multi aſſerebant,quibus etiã cadauera aſpergerentur.In Exquilijs fuit forum Exquilinum.Appianus.Dum Marius, inquit, & Sulpitius ad Exquilinum forum illi occurrunt. Baſilicam Seſinini ciuis Ro.apud ædem D. Mariæ maioris fuiſſe nonnulli affirmant.Fuit etiam in Exquilijs Fanum,& malæ Fortunæ Ara auctore Plin.& Cic.de nat.deorum. Fuit & Felicitatis templum:idq; poſtea à Nerone, domum auream extruere parante, combuſtum. Pars autem Exquiliarũ ad Viminalẽ uerſa habuit lucũ Querquetulanũ alterũ, alterũmque Iunonis Laciniæ.

De Suburra: Templo Siluani: & de Teſtamento Iocundi militis. Cap. XX.

SVburra, quæ inter Exquilias, & Viminalem iacet, principium habuit à foro Romano, ſiue à foro Neruæ imp. finem uero ad cliuum Suburranum: dicta, ut Iunius ſcribit, ab eo quòd fuerit ſub antiqua urbe. Iuuenalis uicum frequentiſſimum fuiſſe innuit, cum inquit.

Cædere nanque foro, iam nõ eſt deterius, quàm
Exquilias à ferventi migrare ſuburra.

In eadem Suburra meretrices habitaſſe, ſignificare uidetur Martialis ſic dicens.

Famæ non nimium bonæ puellæ,
Quales in media ſedent ſuburra.

Domũ Cæſaris Dictatoris fuiſſe in Suburra, ſupra ubi de templo Pacis ſumus locuti, demonſtratum eſt. Vicus Patricius oblique Exquilias à Viminali ad Dioclitiani thermas propè uſque diſterminans, à Patricijs eſt denominatus, qui iubente Tullio rege ibi habitauere, ut ſi quid aduerſus ipſum molirentur, ex locis ſuperioribus opprimi poſſent. Mamilia turris intra Suburræ regionem à Mamilio quodam nomen accepit: auc. eſt Sex. Pom. Huius uici meminit Mar. hoc carmine.

Sed domus in uico Lælia patricio.

Templum Siluani fuiſſe ad radices Viminalis, qua parte (ut ego puto) mõs ipſe ſpectat occaſum ſolis, ſatis conſtat ex teſtamento. Iocundi militis in Luſitania reperto, quod ſequitur.

IOCVNDI.

EGO GALLVS FAVONIVS IOCVNDVS P. FAVONII. F. QVI BELLO CONTRA VRIATVM OCCVBVI IOCVNDVM ET PRVDENTEM FILIOS E ME ET QVINTIA FABIA CONIVGE MEA ORTOS ET BONORVM IOCVNDI PATRIS MEI ET EORVM QVAE MIHI IPSI ACQVISIVI HAEREDES RELINQVO HAC TAMEN CONDITIONE VT AB VRBE ROMA HVC VENIANT ET OSSA HINC MEA INTRA QVINQVENIVM EXPORTENT ET VIA LATINA CONDANT IN SEPVLCRO IVSSV MEO CONDITO ET MEA VOLVNTATE IN QVO VELIM NEMINEM MECVM NEQVE SERVVM NEQVE LIBERTVM INSERI ET VELIM OSSA QVORVMCVNQVE SEPVLCRO STATIM MEO ERVANTVR ET IVRA RO. SERVENTVR IN SEPVLCRIS RITV MAIORVM RETINENDIS VOLVNTATEM TESTATORIS ET SI SECVS FECERINT NISI LEGITIMAE ORIANTVR CAVSAE VELIM EA OMNIA QVAE FILIIS MEIS RELINQVO PRO REPARANDO TEMPLO DEI SILVANI QVOD SVB VIMINALI MONTE EST ATTRIBVI MANESQVE MEI A PONT. MAX. ET A FLAMINIBVS DIALIBVS QVI IN CAPITOLIO SVNT OPEM IMPLORENT AD LIBERORVM MEORVM IMPIETATEM VLCISCENDAM, TENEANTVRQVE SACERDOTES DEI SILVANI ME IN VRBEM REFERRE ET SEPVLCRO ME MEO CONDERE VOLO QVOQVE VERNAS QVI DOMI MEAE SVNT OMNES A PRAETORE VRBANO LIBEROS CVM MATRIBVS DIMITTI SINGVLISQVE LIBRAM ARGENTI PVRI ET VESTEM VNAM DARI. IN LVSITANIA IN AGRO VIII CAL. QVINTILES BELLO VIRIATINO.

Decẽ Tabernæ fuere in ualle D. Agathæ ædi ſubiecta, ut ex inſcriptione marmoris ibidem effoſſi diſdicimus. Puteus uero D. Probæ fuit iuxta ædem D. Mariæ cognomento in Campo, in eadem ualle.

De Colle Viminali: Lauacro Agrippinæ: de Thermis Olympiadis, Nouati: & Dioclitiani: & Bibliotheca Vulpia: ac de Domo Caij Aqlij.

Cap. XXI.

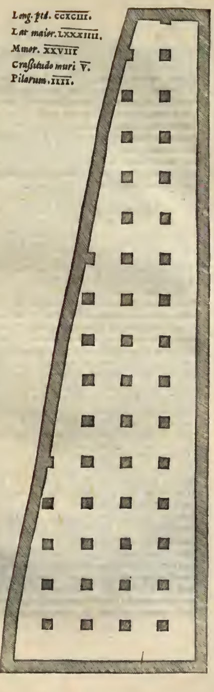
TErtiæ regionis, inqt Varro, colles quinque ab deorum fanis appellati ſunt, è queis nobiles duo: Viminalis à Ioue Vimineo: quòd ubi aræ ſunt, ibi uimina nata fuerunt. Palatiũ Decij imp. ſitũ fuiſſe apud ædem nunc S. Laurentij cognomento In paniſperna, in ea parte quæ ad Suburrã uergit, nõnulli tradidere. Sed de hoc apud antiquos ſcriptores non memini me legere. Lauacrũ Agrippinæ matris Neronis fuit à ſiniſtra, qua parte collis uallẽ Quirinalẽ deſpicit: ubi ſimulacra duo Bacchi reperta feruntur, & index huiusmodi.

IN LAVACRO AGRIPPINAE.

Thermæ autẽ Olimpiadis, & Nouati i hæ eo in loco, ubi nunc D. Pudentianæ eſt templum, illæ inter has, & Decij Palatium, in uinea eidem Laurentij ædi proxima, ſitæ erant. Et in Potentianæ templo etiam hodie canales fuliginoſi uidentur. Domum C. Aquilij Equitis Romani illius, quẽ iuris ciuilis ſcientia clariſſimum fecit, in mõtis dorſo poſitã fuiſſe opinamur. Hãc domũ pulchriorẽ fuiſſe illa palatia Craſſi, & Q. Catuli, teſtat Plin. Thermæ Dioclitiani in medio ferè Viminali ſitæ adhuc ſpectãt: ſed maiori ex parte dilapſæ: quarũ fornices ampliſſimi extãtes: colũnæ ingẽtes, locàque cõcamerata miræ ãplitudinis operis magnificentiã clare oſtendũt. Has Dioclitianus, & Maximianus inchoarunt, in qbus extruẽdis memorãt XL. M. Chriſtianorũ in ſeruitiũ habuiſſe. Alij nõ dicũt Dioclitianũ, Maximianũmque eas perfeciſſe: Cõſtãtiũ deinde, & Maximianũ Dioclitiani filios eaſdẽ ſuis, cõditorũmque ſtatuis exornauiſſe, atq; dedicaſſe, huiuſceque rei inditio uti, quòd in eiſdẽ inuẽtũ ſit marmor in quo erãt uerba, quæ ſequuntur.

CONSTANTINVS ET MAXIMIANVS INVICTI AVGVSTI SEVERVS MAXIMIANVS CAESSARES THERMAS ORNARVNT ET ROMANIS SVIS DEDICAVERVNT

Harũ thermarũ ichnographiã habes in figura urbis, propterea hic caſtellũ tãtũ appoſuimus, ex quo, & ex ſuperioribus iã deſcriptis manifeſtũ eſt, nõ eãdẽ certã, atque cõſtitutã formã caſtellis fuiſſe, ſed p locorũ natura ea extructa eſſe: neq; enim referebat quali forma eſſent, dum recipiẽdi aquã uſum preberent.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

Bibliothecam autem Vulpiam, in qua libri lintei, atq; elephantini principum geſta, & S. C. continentes ſeruabantur, in his thermis fuiſſe, teſtatur Vopiſcus, ſic. Vſus ſum præcipue libris ex bibliotheca Vulpia, ætate mea thermis Dioclitianis. Et alibi. Bibliotheca Vulpia elephantini pugilares in ſexto armario ſiti. Palatium ēt Dioclitiani prope thermas fuiſſe opinamur, in uinea ſita inter ipſas thermas, & uallem Quirinalem: ubi columnarum baſes adhuc ſuis locis ſtantes effodi uidimus: & Sacellum conchis marinis, uariiſque lapillis inuicem conſertis adornatum. Alterum Sacellum marmoreum repertum fuit ad eaſdem thermas, qua parte ad Altam Semitam, ſeptentrionē'mq; ſpectant, cuius ſacelli teſtudo in modum conchæ marinæ ſculpta ex duobus fruſtis candidiſſimi marmoris conſtabat: quod cui deo eſſet dicatum, nullo potui ſigno intelligere. Poſt thermas autem, & aggerem Tarquinij, uſque ad menia, iacet campus Viminalis, in quo fuit puteus aquæ Salientis, qui dicebatur puteus Viuarij, q̄a ibi apud antiquos animalia includerentur: quo Viuarij nomine etiam nunc cāpus ille ab incolis appellatur: extántque ueluti ferarum latibula hominum opera extructa.

De Monte Quirinali: Aede Fortunæ, Apollinis, Iouis, Iunonis, Mineruæ: & de Turri Militiarum: Balneis Pauli Aemilij: Thermis Conſtantini: ac de Domo Corneliorum. Cap. XXII.

IN Valle Quirinali fuit Fortunæ publicæ ædes: de qua Ouid ſunt hi uerſus.

Qui dicit quondam ſacrata in ualle quirini
Hac fortuna die publica, uerus erit.

Montem autem Quirinalem á Quirini Fano, uel á Quiritibus, qui cum Tatio Curibus uenientes ibi caſtra poſuerunt, denominatum eſſe affirmat Var. Sed huius collis ædificia, ut ordinate percurrantur, ab ea parte incipiamus, quæ Palatio Neruæ, Foròque Traiani eſt proximior. Supra hoc igitur ſtat Turris nunc Militiarum: quod cognomen ex eo inditum eſt, quia milites Traiani ibi ſtationem olim habuere. Extat adhuc eius ædificij bona pars, & ei annexa ueluti porticus in emicycli, ſiue theatri formam: ubi caput ingens marmoreum, quod Traiani fuiſſe inter omneis conſtabat, paucis ab hinc diebus repertum ē: Eodémque in loco effoſſi ſunt orbes marmorei miræ laxitatis, ac multa marmoris fruſta uarijs ſignis cælata: in quorum uno erat hic titulus. POTENTISSIMA DOS IN PRINCIPE LIBERALITAS ET CLEMENTIA. *Balinea Pauli Aemilij in proximo fuere, ubi nunc Monialium eſt habitaculum: locúſq; dicitur Bagnanapoli. In deſcēſu cliui, qui ad Viminalem uergit, á dextra, annis ab hinc duodecim uidimus Sacellum uariorum piſcium, marinarúmq; concharum nobili pictura adornatum: quibus indicijs Neptuni fuiſſe omnes aſſerebant. Thermarum autem Conſtantini imp. reliquiæ magnæ, non longe ſpectantur: in quibus repertus eſt hic titulus.*

PETRONIVS PERPENNA MAGNVS QVADRANTIANVS V. C. MI. PRAEF. VRB. THERMAS CONSTANTIANAS LONGA INIVRIA ET ABOLENDAE CIVILIS VEL POTIVS FATALIS CLADIS VASTATIONE VEHEMENTER AFFLICTAS ITA VT AGNITIONE SVI EX OMNI PARTE PERDITA DESPERATIONEM CVNCTIS REPARATIONIS ADFERRENT DEPVTATO AB AMPLISSIMO ORDINE PARVO SVMPTV QVANTVM PVBLICAE PATIEBANTVR ANGVSTIAE AB EXTREMO VINDICAVIT ET PROVISIONE LONGISSIMA IN PRISTINAM FACIEM SPLENDOREMQVE RESTITVIT.

Domus Corneliorum fuit e regione harum thermarum, qua parte mons urbem planam deſpicit: in uico etiam nunc Corneliorum nuncupato: in quo Apollodorus prodit fuiſſe ſtatuas duas colloſſeas ſenum ſeminudorum, qui cum reliquo corpore iacerent, pectore fuerant erecti, alteráque manu cornucopiæ tenerent: quas Saturno, & Baccho adiudicauit: additque in proximis ruinis templa, quorum frontiſpicium non omnino corruiſſet, horum deorum extitiſſe. Has autem coloſſeas ſtatuas eas eſſe, quæ hodie in Capitolio cernuntur, crediderim. In proximo autem loco ſtat Turris dimidiata: hanc quidam geminato

errore

errore Mecœnatis,& in Exquilijs eſse aſserunt: cum neque hic collis ſit Exquiliarum, nec ea Mecœnatis turris: quam in Exquilijs fuiſse, ſupra demonſtrauimus. Equi duo marmorei apud prædictas thermas adhuc extant: quorum alterum Praxitelis, alterum Fidiæ opus eſse, tituli indicant. Templum Apollinis fuit in ea parte Quirinalis, quæ in portã Flumentanã uerſa, Mons Apollinis, & Clatræ eſt dicta. Haud ita multo poſt ſurgit alia pars montis: ubi Capitolium uetus: Sacellum Iouis: Iunonis, & Mineruæ: ea priusquam in Capitolio, fuerant condita.

De Domo Pomponij Attici, & Flaui Sabini: Templo Quirini: Alta Semita: Vico, & Statua Mamurri: & de Foro, & Hortis Saluſtij: atque de Campo Scelerato.

Cap. XXIII.

DOmus Pomponij Attici fuit in ea Quirinalis parte, quæ ædi nunc D. Vitalis incumbit. Hanc domum cognomento Pamphilianam, eiuſq; amoenitatem non ædificio, ſed ſylua conſtitiſse: & à Q. Cæcilio auunculo ipſi Attico hæreditate fuiſse relictam, aſſerit Cor. Nepos: de qua Cic. ad ipſum Atticum ſcribens, ita meminit. Diem natalem reditus mei cura ut in tuis ædibus amoeniſſimis agam tecum, & cum amicis. Templum Quirini prope eandem domum fuiſse arbitramur: de cuius templi porticu Mar. ſic mentionem facit. I nunc, & pete porticum Quirini. Sed alteram Quirini ædem fuiſſe, ubi nunc templum D. Suſannæ, innuit Vitr. libro ſeptimo: à qua Quirinalem portam, olim prope exiſtentẽ, denominationem accepiſse, diximus. Alta Semita à thermis Conſtantini ad portam Viminalem uſque per dorſum Quirinalis erat producta, cuius ueſtigia ſæpe, nec uno tantum loco, uidimus. Et prope eum locum, qui dicebatur, Ad malũ Punicum, fuit Fl. Sabini Domus: in qua natum eſse Domitianum teſtatur Suet. conſentitque hic titulus ibidem repertus, & adhuc iacens.

STER DVOS
PARIETES
AMBITVS PRIVAT.
FLAVI SABINI

Eſt autem ambitus circuitus ædificiorum, patens in latitudinem pedes duos, & ſemiſsem, in longitudinem idem quod ædificium, auctor eſt Sex. Pom. In eadem parte collis uergente ad Viminalem, in tabula marmorea, erant ſuperioribus annis tria deorum ſimulacra, quorum à dextra ſedens unum, Genio Cœlimonteis, ut titulus oſtendebat, erat conſecratum: alterum à ſiniſtra ſtans, Herculi Iulio: tertium, Ioui Cœlimonteis. Eo in loco extant adhuc aquæductus antiqui ueſtigia aquis limpidiſſimis, quanquã exiguis, fluentibus. Vicum Mamurri fabri, in quo illi Statua fuerat poſita, apud prædictã ædem D. Suſannæ fuiſse, teſtatur D. Ambroſius. Forum Salluſtij eidem ædi fuit proximum: à quo non longe eiuſdem Salluſtij fuerat Domus, cum Hortis: qui non ſolum proximam occupabant uallem, ſed ad portam Collinam ferè uſque ſecundũ urbis menia diffundebantur. horũ in medio iacet Obeliſcus notis, ſiue literis ægyptiis inſcriptus: qui Lunæ fuerat dicatus: inter quem, & uiam ad eandem portam tendentem, in loco qui nunc Gyrlus dicitur, multæ hydriæ effoſsæ ſunt, propèque multa oſſa cadauerum, ac inter ea caput humanum miræ magnitudinis: quod ueriſimile uidetur eſse Puſionis, uel Secundillæ: quos gigantea ſtatura in eiſdem hortis conditos fuiſse, teſtatur Plin. his uerbis. Proceriſsimum hominem ætas noſtra D. Claudio principe Gabbatam nomine ex Arabia aduectum. IX. pedum, & totidem unciarum uidit. Fuere ſub D. Auguſto ſemipede addito: quorum corpora eius miraculi gratia in Cõditorio ſalluſtianorum aſseruabantur hortorum, Puſioni, & Secundillæ erant nomina. De his hortis Cor. Tac. ita meminit. Ventitabat Nero ad pontem Miluium, quò ſolutius urbem extra laſciuiret. Igitur regrediente per uiam Flaminiam compoſitas inſidias, fatòque euitatas, quoniam diuerſo itinere Salluſtianos in hortos remeauerit. Meminit & Vopiſcus de Aureliano ſic loquens. Diſplicebat ei cùm eſset Romæ habitare in Palatio, ac magis placebat in hortis Saluſtij, uel Domitiæ uiuere. Collem autem, in quo quota pars Domus

Salluſtij cernitur, incolæ Salluſtricum appellant, ubi effoſſum eſt marmor cum hac inſcriptione.

M.AVRELIVS.PACORVS
ET
M.COCCEIVS.STRATOCLES
AEDITVI.VENERIS.HORTORVM
SALLVSTIANORVM. BASEM CVM
PAIMENTO MARMORATO
DEANAE
D: ᛜ D

Campus Sceleratus, in quo Veſtales inceſti reæ uiuæ defodiebantur, totum id ſpatij obtinuit, quod à dictis Salluſtij hortis ad portã Collinã ferè uſque protenditur: de quo Liuius ſic inquit. Eo anno Mutia Veſtalis facto inditio uiua ſub terra ad portam Collinam, dextera uia ſtrata defoſſa Scelerato campo, ab inceſto id ei loco nomen factum. Meminit & Sex. Pom. ac Plut. Cuius uerba, quia ritum Veſtales ſepeliendi oſtendunt, non ab re fuerit ea ſubijcere. Sed quæ uirginitatem prodiderit uiua ad portam, quam Collinam uocant, defoditur. Quo quidem in loco ſupercilium eſt intra urbem terreſtre porrò ſe intendens, quod Latinorum idiomate uocatur tumulus. Hic ſtructa eſt ſubterranea domus, haud magna, in quam è loco ſuperiore deſcenditur. Iacet in ea ſtratus lectulus, & lucerna ardens, primitiæque rerum earum, quæ neceſſariæ ſunt ad uictum, breues quædã, panis, aqua in uaſe, lac, & oleum: quaſi caueat ipſa domus, ne fame eius corpus intereat, quæ maximis expiationibus dedicata ſit. Ipſam uero pœnæ obnoxiam feretro impoſitam, & exterius obtectam, loriſque ligatam, quò neque uox queat etiam audiri, per forum uehunt. Silentio accedunt omnes, eàmque, ſine uoce, graui cum mœrore quodam tranſmittũt. Neque aliud ſpectaculum horribilius eſt, neque alium diem ciuitas mœſtiorẽ agit. Cùm uero ad locum feretrum delatum fuerit, ſolutis à miniſtris uinculis, ſacerdotum princeps precatus arcana quædam, ſublatiſque ad deos manibus, ante ſupplicium educit eam capite opertam, conſtituitque in ſcalis in domicilium deferentibus. Deinde ipſe cum alijs ſacerdotibus auertitur. Cùm autem illa deſcenderit, & ſcalæ tolluntur, & multa deſuper iniecta humo domiciliũ operitur, adeo ut is locus reliquo tumulo æqualis fiat. Sic quidem quæ ſacram uirginitatem prodidere puniuntur.

De Templis, Salutis, Fortunæ Primigeniæ: Gentis Flauiæ, Herculis, Honoris, Floræ: & de Senatulo mulierum.
Cap. XXIII.

HAbuit Quirinalis multas ædes ſacras, ſed quo in loco fuerint exploratum non habemus. Fuit in eo ædes Apis: fuit & Salutis, à Fabio pictore depicta: Claudij imp. tempore incenſa: hanc cum Iunius Bibaculus dictator de Equis triumphans uouiſſet, Cenſor locauit, rurſus dictator dedicauit. Fortunæ Primigeniæ ædes in eodem Quirinali à Domitio Prætore urbano poſita fuit. Herculis nõ templum fuit e regione ædis Quirini, ut nonnulli arbitrantur. Templum Gentis Flauiæ apud Malum Punicum à Domitiano fuerat extructum. Honoris ædem in eodem colle fuiſſe aſſerit Cic. Senatulum Mulierum in Quirinali Heliogabalum feciſſe eo in loco, in quo antea fuerat conuentus matronalis ſolennibus duntaxat diebus, refert Lampridius. Floræ Templum eiuſdem deæ Circo, de quo mox. dicemus, incumbebat.

De Foro Archemorio: Pila Tiburtina: Domo Martialis: Circo Floræ: & de Minij Officinis. Cap. XXV.

DEſcriptis citra Tiberim Romæ ædificijs, reliquum erat, ut in Ianiculum tranſiremus, uerum cum collis Hortulorum iam diu intra pomeriũ ſit receptus, huius, urbiſq; planæ ædificia par eſt prius ut recenſeamus: in primiſque quid fuerit in ualle iacente inter ipſum collem Hortulorũ, & Quirinalẽ. Forum Archemorij, ubi nunc ædes D. Nicolai de Archemorijs fuiſſe, plerique omnes affirmant: ducti, ut opinor, huius ædis cognomine. Pila tiburtina, locus ita nuncupatus, magnam partem huiuſce uallis obtinebat: apud quam Martialem ſe Domum habuiſſe teſtatur, his uerſibus.

Sed tiburtinæ ſum proximus accola pilæ,
Quà uidet antiquum ruſtica flora iouem.

Nam circus Floræ eidem Pilæ adiacebat, in ualle, quæ à tribus partibus Quirinalis complectitur: ubi eiuſdem Floræ deæ ludi florales celebrabantur: quorum origo hæc traditur. Flora cum magnas opes arte meretricia comparaſſet, Populum Romanum ſcripſit hæredem, certámque pecuniam reliquit, ex cuius annuo fœnore ſuus natalis dies celebraretur, editione ludorum. Quod quia flagitioſum uidebatur, ut pudendæ rei quædam dignitas adderetur, Deam eſſe finxerunt, quæ floribus præeſſet, eàmque oportere placari, ut fruges cum arboribus bene, proſperèque floreſcerent. Officinæ minij inter Floræ, & Quirini ædem fuiſſe, ſcribit Vitruuius. Cliuus publicus proximus ad florales, uerſus Capitolium uetus extenſus erat, auctor eſt Var.

De Colle Hortulorum: Domo Pincij Senatoris: ac de Sepulcro Neronis. Cap. XXVI.

COllis autem Hortulorum licet magnum ambitum habeat, tamen, quia erat extra urbẽ, pauca ædificia memoratu digna continebat. In eo erat Domus Pincij Senatoris, Templùmque Solis, ut nonnulli aiunt, ubi extat moles in emicycli formam ad menia, poſt ædem nunc Trinitatis. Sepulcrum Neronis haud procul ab æde D. Mariæ de populo poſitum eſſe multi opinantur. Fuiſſe autem in hoc colle oſtendit Suet. his uerbis. Reliquias Aegloge, & Alexandria nutrices, cum Acte concubina gentili Domitiorum monumento condiderunt: quod proſpicitur è campo Martio, impoſitum colle Hortulorum. In eo monumento ſolium porphyretici marmoris ſuperſtanti lunenſi ara circunſeptum è lapide thaſio. Collis autem Hortulorũ cognomen hoc obtinuit, quòd ſub ipſo olim, ut etiam nunc, fertiliſſimi fuerãt horti. Canditatis (inquit Macrobius) fuerat uſus in comitium nundinis uenire, & in colle cõſiſtere, unde poſſent ab uniuerſis uideri: mox autem in campum Martium magiſtratum petituri deſcendebãt. Et nos quoq; in eundem deſcendamus, urbèmque planam: quò, priuſquam in Ianiculum tranſeamus, de ædificijs quæ citra Tiberim ſunt, aut fuerant, orationi finem imponamus,

Quod dirutum fuit tempore Pauli iij

De Foro, Porticu, Arcu, & Columna Cochlidis Traiani. Cap. Primum.

IN VRBIS Planæ ædificijs deſcribendis, ut euidentius ſingula dignoſcantur, à Capitolio per Pantheona ad eam partem ripæ fluminis, quæ nunc Ripetta appellatur, lineam rectam deduci intelligemus, quæ in duas partes, propemodum æquales, hanc urbem diſecabit: quarum altera hac linea, Tiberique: altera linea eadem, & montis Quirinalis, Hortulorùmque collis radicibus continebitur. Hanc prius ut aggrediamur, ordo poſtulare uidetur. Igitur poſt Auguſti forũ ſequitur Forum Traiani: cuius architectum Appollodorũ fuiſſe cõmemorat Dion, his uerbis. Hadrianus Appollodorum architectum, qui Traiani forum, Methodium, & Gymnaſium illo iubente fabricauerat, primum urbe expulit: poſtea interfecit. Forum hoc, præter alia ornamenta, multis ſtatuis erat adornatum, ut innuit Gellius, his uerbis. In faſtigijs fori Traiani ſimulacra ſunt ſita circumundique inaurata equorũ, atque ſignorum militarium, ſubſcriptumque eſt ex manubijs. Aliàque uaria ſimulacra uirtutis cauſa, uel aliquo in rẽpublicam merito, erant publico ſumptu ibi collocata: quorum celebratiſſimum fuit Claudiani: cuius titulus in humili quadam domo in Cõſtantini thermis ſita reperitur, in hæc uerba.

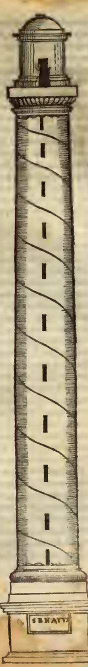
CL. CLAVDIANI V.C.
CLAVDIO CLAVDIANO V.C. TRI
BVNO ET NOTARIO INTER CETERAS
VIGENTES ARTES PRAEGLORIOSISSIMO
POETARVM LICET AD MEMORIAM SEM
PITERNAM CARMINA AB EODEM
SCRIPTA SVFFICIANT ADTAMEN
TESTIMONII GRATIA OB IVDICII SVI
FIDEM D D N N ARCADIVS ET HONORIVS
FILICISSIMI AC DOCTISSIMI
IMPERATORES SENATV PETENTE
STATVAM IN FORO DIVI TRAIANI
ERIGI COLLOCARIQVE IVSSERVNT
Εἰν ἑνὶ βιργιλίοιο νόον
καὶ μοῦσαν ὁμήρου
κλαυδιανὸν ῥώμη καὶ
βασιλῆς ἔθεσαν

Circa hoc forum autem erat Porticus cũ columnis miræ magnitudinis, quæ tantam afferebant intuẽtibus admirationem, ut non hominum, ſed Gigantum manu opus fabrefactum uideretur. In hanc porticum ſummorum uirorum ſtatuas pulcherrimas undique ab Alexandro Seuero tranſlatas fuiſſe, ſcribit Lampridius. In forùmq; cùm Conſtans Conſtantini filius perueniſſet, ſingularem ſtructuram primum attonitus cernens, pèrque giganteos contextus circunferens mentem, omni ſpe talia conficiendi amota, Traiani equum ſolum locatũ in Atrij medio imitari ſe uelle dicebat: Cui regalis Ormiſda reſpondit. Stabulum prius tale condas. Huius autem equi imaginem in ipſius Traiani numiſmatis ſignatam uidimus, cum hac inſcriptione. S.P.Q.R. PTIMO PRINCIPI. Forũ adornabat etiã Arcus triũphalis.

Dion. Triumphalis, inquit, tunc arcus præter alia multa, quæ in honorē eius & decreta, & facta fuerant, in illius foro ſubſtructus eſt. Stabàtque ēt in eius fori medio eiuſdē Traiani Cochlidis colūna, quæ adhuc extat: in qua circumcirca Dacici belli, aliarùmque rerū geſtarū ſimulacra miro artificio ſculpta ſunt. Ea habet gradus C LXXIII. feneſtrellas XLIIII. alta eſt pedes CXXVIII. In cuius baſi inſculptus eſt hic titulus.

SENATVS POPVLVSQVE ROMANVS.
IMP CAESARI.DIVI.NERVAE.F.NERVAE.
TRAIANO.AVG.GERM.DACICO.PONTIF.
MAXIMO.TRIB.POT.XVII.IMP.VI.COS.VI.P.P.
AD DECLARANDVM.QVANTAE.ALTITVDINIS.
MONS.ET LOCVS.TANTIS.OPERIBVS.SIT EGESTVS.

Hunc titulum Dion non ſatis animaduertiſſe uidetur, qui ſic inquit. Ingentem columnam in foro ſtatuit, ſiue ut ea pro ſepulcro eſſet, ſiue in oſtentationem eius operis, quod ille circa forum egit. Cliuus ſurgebat quem effoſſa quoquouerſus terra ita complanauit, ut undique columna conſpiceretur, forùmque deinde in areæ modum æquatum manſit. In hac eadem columna oſſa Traiani, omnium imperatorum intra urbem duntaxat ſepulti, ab Hadriano condita eſſe, idem Dion eſt auctor. Bibliothecam Templi Traiani, in qua ueterum Prætorum, ut Gellius tradit, erant edicta, in eius foro fuiſſe, exiſtimandum eſt.

De Sepulcro C. Poblicij: Domo Coruina: Via Lata: & de Iſidis, & Mineruæ templo: atque de foro Suario.

Cap. II.

SVb Capitolio, qua parte mons ipſe ad forum Traiani uergit, ſunt Monumenti C. Poblicij ueſtigia, in quibus extat ſequens epith.

C.POBLICIO.L.F.BIBVLO AED.PL.HONORIS
VIRTVTISQVE CAVSSA SENATVS
CONSVLTO POPVLIQVE IVSSV LOCVS
MONVMENTO QVO IPSE POSTERIQVE
EIVS INFERRENTVR PVPLICE DATVS EST

Honoris, uirtutiſque cauſſa hoc loco additū eſſe intelligendum eſt: quia Duillio Coſ. cautum fuerat S.C. ne quis in urbe ſepeliretur, niſi qui uirtutis cauſa nō teneretur legibus. Nam & Cic. ſic inquit. Hominem mortuum lex in. XII. tabulis in urbe ne ſepelito, néue urito. Credo propter ignis periculum. Atqui in urbe ſepulti ſunt clari uiri. Credimus eos quibus ante hanc legem uirtutis causa tributum eſt: ut Publicolæ, ut Tiburtiæ: quod eorū poſteri iure tenuerunt. Aut eos ſi quibus hoc, ut C. Fabricius, uirtutis cauſa ſoluti legibus non ſunt ſecuti. Hæc Cic. Imperatores autem, & Veſtales, quia legibus non tenebantur, in urbe ſepulcra habebant. Domus autem Coruina fuit, ubi nunc macellum Coruorū appellatum, prope modo dictum ſepulcrū. Via Lata hinc ad Septa protendebat: quæ, uia idem nomen: ædeſq. D. Mariæ, quæ in ea poſita eſt, ab eadem cognomentum ēt nunc retinent. Prope eandem ædem reliquiæ arcus triumphalis ſexto ab hinc anno ſunt effoſſæ, in quibus inciſæ erāt imagines uictoriæ, & trophoea: ex cuius arcus inſcriptione hoc tantum legi poterat. Votis. X. &. XX. Templum Iſidis, ex urbis deſcriptione quam Sex. Rufus fecit: in eadem uia fuiſſe uidetur: qua parte nunc D. Marcelli eſt ædes: nam & ibi inuentum eſt marmor cum hoc titulo. TEMPLVM ISIDIS EXORATAE. Hoc tēplum prope Septa fuiſſe, oſtendit Iuuenalis, his carminibus.

A meroe portabat aquas, quas ſpargat in ædem
Iſidis, antiquo quæ proxima ſurgit ouili.

BIBLIOTECA NAZ. VITTORIO EMANUELE ROMA

Iuuenali conſentire uidentur Dionis hæc uerba. Ignis diuinitus potiuſquam ab homine Romæ excitatus, eâmque depopulatus. Nam Serapis & Iſidis templum, & Septa, Neptuni ædem, thermas Agrippæ, Pantheum, Diribitorium, Balbi theatrum, Pompei porticum, Octauiæ domum cum bilbliotheca, templum Iouis capitolini, cum ædibus, & ſacellis coniunctis exhauſit (Diribitorium autem erat domus publica, in qua ſtipendium militibus diriberetur .i. diſtribueretur). Sed multis præterea locis fuiſſe Iſidis templum teſtatur Spartianus in uita Caracallæ. Inter hanc autem uiam, & ædem Mineruæ ſtat Arcus, ut uidetur, triumphalis, nullis nunc ornamentis excultus: quem Camilli fuiſſe dicunt: hoc ſolo argumẽto, quòd ab eo nomen retineat: quod falſum, uerum ne ſit, ex eo loco petendum eſt libro ſecundo, ubi de arcubus Romuli ſumus locuti. Mineruæ Templi ueſtigia extant in cænobio Fratrum Diuæ Mariæ Mineruæ nuncupatæ. Hoc templum Pompeius Magnus extruxit, in eòque triumphalia ſigna, & geſtorum ſuorum breuiarium poſuit: quale in marmorea tabula legimus: & à Plin. iiſdem fere uerbis repetitum. Forum Suarium fuit ad radices Quirinalis, ubi nunc D. Nicolai eſt ædes cognomento in Porcilibus. In eo .n. ſues uendebantur. Nam quemadmodum Varro ait, Romani loca habebant conſtituta ubi res peculiariter uenderentur: quæ loca nomen ſortirentur ab ipſis rebus: ut Boarium, ubi boues: Piſcarium, ubi piſces: Olitorium, ubi olera: Suarium, ubi ſues.

De Campo Martio, & Agrippæ, ac de æde Larium. Cap. III.

CAmpus Martius priſcis tẽporibus extra urbem erat relictus: nam menia urbis à porta Collina in eam partem uerſus, qua Ancus Martius in Ianiculo muros poſuerat, flectebantur: eo Campo extra relicto. Eius nominis origo ea eſt. Cum cæteri campi Tarquinij, qui ob iuſtitiæ contemptum dictus eſt Superbus, poſt eius exilium datus iis eſſet, qui agros non haberent: unus hic ager Marti fuit conſecratus. Ideo qui prius campus Tiberinus nuncupabatur, Martius fuit appellatus. In eo Comitia ſæpe facta eſſe notiſſimum eſt: & Cic. teſtatur, his uerbis. Conſtat enim nullis unquã Comitijs campũ Martium tanta celebritate, tanto ſplendore omnis generis hominum, ætatum, ordinum floruiſſe. Alijs etiam publicis uſibus inſeruiebat: quod ex multis auctoribus facile eſt cognoſcere. Nam Suetonius ſcribit athletas ſtadio ad tempus extructo in regione campi Martij certauiſſe per biduum: & uauali prælio in morem cochleæ defoſſo lacu biremes, ac triremes, quadriremèſque tyriæ, & ægyptiæ claſſis, magno pugnatorum numero, conflixiſſe: & Sex. Pom. Equiria ludos, quos Romulus Marti inſtituit, in campo Martio facta eſſe. Strabo præterea de eodem Campo hæc memoriæ tradidit. Veteres illi Romani urbis pulchritudinem contempſere, cum maioribus, magiſque neceſſarijs animum adiecißent. Poſteri uero, & ij præſertim, qui noſtris fuere temporibus, haudquaquam illis hac in re ceſiſſe uidentur: ſed innumerabilibus, ac præclariſsimis urbem Romanam impleuerunt inſignibus. Pompeius nanque, & D. Cæſar, & Octauius, & eius filij, & familiares, & uxor, & ſoror cũctorum ſtudium, ſimul & impenſas ad apparanda decora ſuperarunt. Maximam autem horum partem Martius campus habet, præter natiuam locorum amoenitatem artis, & ſolertiæ exornationes admittens. Campi .n. admirabilis magnitudo ſimul & curules pariter curſus, & alia equeſtria certamina expedita ſuppeditat: nec minus tam multis pilã, circulum, paleſtram exercitatione tractantibus: aliàque incumbentia ſimul opera. Quid perennes ſolo herbas, coronatòſque uſque ad fluminis alueum colles, ſcenicarum oſtentatio picturarum, eiùſque generis ſpectacula præſtant, ut difficulter, & inuitus abſcedas. Huic proximus campo & alter adiacet Campus, & innumerabiles circumcirca porticus, horti nemoroſi: theatra tria, ſimul & amphitheatrum: templa magnificentiſsima inter ſe contigua, & quaſi aliud agentia reliquam urbis uenuſtatem oſtentare uideantur. Ea propter cum locum iſtum religioſiſſimum eſſe cogitaſſent, clariſſimorum uirorum, ac fœminarum monumenta conſtruxerũt. Hactenus Strabo. Campus autem alter Martio adiacens, Agrippæ dicebatur: in quo M. Agrippa Pantheum, & thermas extruxit. De hoc campo meminit Lampridius, &

Gellius libro XIIII. Macrobius inſuper Larium Aedem, quam bello antiochiæ Aemilius Regilius prætor uouerat, in eodem campo Martio fuiſſe teſtatur. In hoc, ſicut in Capitolio, clariſſimorum uirorum ſtatuæ erigi ſolebant. Itaque Caligula imp. quaſdam ab Auguſto ex capitolina area propter anguſtias in hunc tranſlatas, ita ſubuertit: ut reſtitui ſaluis titulis non ualuerint.

De Antonini Pij Palatio, & Porticu, dèq; eiusdem Antonini Columna. Præterea de Septis: Monte Citatorum: & Villa Publica. Cap. IIII.

EXtat iuxta ædem D. Stephani de Trullio Porticus, cuius principium, & finis non apparet, columnæ tamen marmoreæ, ingentes, numero undecim ſtantes, ita diſpoſitæ cernuntur, ut ex his, aliiſque eiuſdem generis nuper à tergo harum effoſſis, porticum quadratam fuiſſe dubium non ſit: ſiquidem ſub ipſis columnis locus eſt ampliſſimus, concameratus, in modum cellæ uinariæ: ut falſum eſſe cõſtet, quod aliqui dicunt: ibi fuiſſe templum eiuſdem Antonini, uel Martis. Hinc haud procul ſtat eiuſdem Antonini cochlidis Columna, altitudinis pedum CLXXV. cũ feneſtrellis LVI. & gradibus, ut refert Sex. Rufus, CCVI. quorum graduum numerus hodie deprehendi non poteſt, neque ad Columnæ ſummum peruenire. In ea circumcirca res ab Antonino geſtæ inciſæ ſunt. In uertice olim eius ſimulacrum erat, quale in eius numiſmatis ſæpe uidimus. Columnam hanc Sex. Rufus in area Flaminij eſſe ſcribit. Septa inter hãc & aquam Virginem iacebant. Nam arcus Virginis finem poſuiſſe ſecundum frontem ſeptorum ait Frontinus. Erant autem Septa loca tabulis incluſa, & uallata, in quibus Populus Ro. ſuffragia laturus claudebatur. Hæc eadem Ouilia etiam, ſumpta ſimilitudine ab ouium ſeptis, ſunt appellata. Lucanus. Et miſeræ maculauit ouilia Romæ. Hæc iuxta uiam Fornicatam, & Flaminiam fuiſſe, auc. eſt Liuius. In eiſdem Septis uaria certamina interdum edebantur: quale fuit gymnicũ à Nerone: ab Auguſto ludi ſcenici, & uenationes. Prope Columnam Antonini ſurgit tumulus, quò Populus Ro. ad creandos magiſtratus conueniebat, ab eòque Citorus uidetur nunc appellari: licet ſint & qui ab accepẽdis ſuffragijs, tanquã acceptorium: & qui à proximis Septis, tanquam ſeptorum, nomen obtinuiſſe uelint. Eum autem monticulum, quem hodie uidemus, ex ruinis amphitheatri Claudij, Villæ publicæ: aliorũmq; publicorũ ædificiorum, quæ ibi fuiſſe conſtat, factum eſſe opinamur. Villa autem Publica erat domus ampla, ueluti curia, in qua hoſtium legati, quibus in urbe hoſpicium non concedebatur, recipiebant: & de publico alebantur. Liuius. Macedones, inquit, deducti extra urbem in Villam publicã, ibique ijs locus, & lautia præbita. Nam quòd hoſtium legati intra urbem non ſuſciperentur, Rhodiorum legati apud eundem auctorem conquerentes, his uerbis oſtendunt. Antea Carthaginienſibus uictis, Philippo, Antiocho ſuperatis, cùm Romam ueniſſemus, ex publico hoſpitio in curiam gratulatum uobis P.C. ex curia in Capitolium ad deos ueſtros dona ferentes: nunc ex ſordidiſſimo diuerſorio, uix mercede recepti, ac propè hoſtium more extra urbem manere iuſſi, in hoc ſqualore uenimus in curiam Romanam, Rhodij. De Villa publica Cic. ad Atticum ita meminit. Efficiemus rem glorioſiſſimam, nam in campo Martio Septa tribunicijs comitijs marmorea ſumus, & tecta facturi, eáque cingemus excelſa porticu, ut mille paſſuum conficiatur: ſimul adiungetur huic operi Villa etiam publica. Templum autem Neptuni cum porticu iuxta Septa fuiſſe, ait Dion. quem locum M. Agrippa multis decorauit ornamentis. Apud hanc Antonini Columnam fuerat Pons, per quem citati, poſtquam tulerant ſuffragia, ne laturis ſe immiſcerent, & cui fauiſſent dicere poſſent, tranſeuntes ſeparabantur. De quo Suet. in uita. Caeſ. ſic inquit. Coniurati primum cunctati utrũmne illum in Cãpo per comitia tribus ad ſuffragia uocantẽ partibus diuiſis è ponte deijcerent, atque exceptum trucidarent: an in Sacra uia, uel in aditu theatri adorirentur.

De Aqua Virgine: Aede, & Lacu Iuturnæ: Templo Pietatis: & de Amphitheatro Claudij Imp.
Cap. V.

VIrginem aquam adduxit Agrippa, ut ait Plin. ab octauo lapide, diuerticuloꝰ. II. millia paſſuum, uia præneſtina, iuxta Herculaneum riuū, quem refugiens uirginis nomen obtinuit. De eadem aqua idem auc. ſic inquit. Agrippa in ædilitate ſua adiecta Virgine aqua, cæteris corriuatis, atque emēdatis, lacus DCC. fecit, præterea ſalientes CV. caſtella CXXX. complura etiam cultu magnifica. Operibus his ſigna CCC. ærea, aut marmorea impoſuit. Columnas ex marmore CCCC: eàque omnia annuo ſpatio. De eadem aqua Frontinus ita ſcribit. Idem Agrippa cum iam tertium Cos. fuiſſet, C. Sentio, & Sp. Lucretio Coſſ. poſt annum tertium decimū, quàm Iuliam deduxerat, Virginem in agro quoque Lucullano collectam, Romam perduxit. Virgo appellata eſt: quòd quærentibus aquam militibus puella uirguncula uenas quaſdam monſtrauit, quas ſecuti, qui foderunt, ingētem aquæ modum inuenerunt. Aedicula fonti appoſita hanc uirginem pictura oſtendit. Concipiebatur Virgo uia Collatia, ad milliarium VIII. paluſtribus locis, ſignino circumiecto continendarum ſcaturiginum cauſa. Adiuuabatur ex cōpluribꝰ alijs acqſitionibꝰ: Veniebat p logitudinē pas. XIII. milliū CV. Ex eo riuo ſubterraneo pas. XI. milliū DCCCLXV. Supra terrā paſ. M. CCXL. Ex eo ſubſtructione riuorū locis cōpluribus paſ. DXL. Opere arcuato pas. DCC. Acqſitionū ductꝰ riui ſubterranei efficiebāt pas. MCCCCV. Huius aquæ aſcriptꝰ erat modus in cōmētarijs qnariarū DCCLII. Mēſura ad caput inueniri nō poterat: quoniā ex pluribꝰ, ut diximus, acquiſitionibus conſtabat. Propterea Frontinus ipſam egit ad milliarium ſeptimum: ubi inuenit quinariarum duo millia DIIII. amplius, quam in commentarijs, quinarijs M. CCLII. Exibant extra urbem qnariæ CC. reliquæ. II. mille. CCCIIII. diuidebant p regiones VII. VIII. XIIII. in caſtella XVIII. Ex quibus nomine Cæſaris quinariæ DXLIX. Priuatis CCC XXXVIII. Vſibus publicis M. CCCCXVII. Ex eo muneribus duobus, quinariæ. XXVI. Lacubus uigintiquinque, quinariæ LXI. Operibus publicis ſexdecim, quinariæ M. CCCXXX. Sed uetus ductus magna ex parte collapſus eſt, aquáque ipſa nunc concipitur prope pontem Salarium, ex fonte, ſiue lacu, qui eſt in monte uulgo de Zoie nuncupato: quem ex aliquibus acquiſitionibus, ex quibus auctam fuiſſe hanc aquam refert idem Frontinus, colligi puto. Ager Lucullanus, ī quo prius colligebatur, idem eſt qui et Tuſculanus. Luculli autē nomen huic inditum eſt, poſtquam is uillam pulcherrimam in eo extruxit: quam nunc Fraſcatum uocāt. Sed huius aquæ ductus ſubterraneo riuo in campum Martium uſque perueniens ſub colle Hortulorū attollitur, ibique in tus ex lapide tiburtino extructo hæc inſtauratoris legitur inſcriptio.

TI. CLAVDIVS. DRVSI. F. CAESAR. AVGVSTVS. GERMANICVS
PONTIFEX. MAXIM. TRIB. POTES. V. IMP. XI. P. P. COS. DESIGN. III.
ARCVS. DVCTVS. AQVAE. VIRGINIS. DISTVRBATOS. PER. C. CAESAREM
A. FVNDAMENTIS. NOVOS. FECIT. AC. RESTITVIT

Hi arcus partem campi Martij obibant, ut innuit Ouid. his carminibus.

Te quoque lux eadem Turni ſoror æde recepit,
Hic, ubi uirginea campus obitur aqua.

Ex quibus carminibus conſtat, Iuturnam iuxta eiuſdem nominis lacum, in quo ſubmerſa illi cognomen fecit, eodem in campo ædem habuiſſe: qua parte nunc eſt fons Triuij. Huius lacus aqua ſalubris habebatur. Vnde Var. Nympha, inquit, Iuturna quæ iuuaret: itaque multi ægroti propter id nomen hinc aquam petere ſolent. Quod hodie nos fieri uidemus è puteo, qui eſt in ædicula D. Mariæ cognomento in Via, non longe ab eo, quem diximus, Triuij fonte. Templum Pietatis fuit, ut plerique omnes conſentiunt, ubi nunc ædes D. Saluatoris de pietate. Amphitheatrū uero iuxta Septa Claudium imp. ædificauiſſe, quod à Tiberio imperfectum fuerat relictum, ſcribit Suetonius: Neronèmque ludos ſpectauiſſe è proſcenij faſtigio, munere quod in amphitheatro ligneo in regione campi Martij intra anni ſpatiū fabricato dedit.

De Arcu Domitiani: Templo Iunonis Lucinæ: & de Obeliſco campi Martij. Cap. VI.

ARcus ad D.Sylueſtri nunc ædem, qui uiam Flaminiam complectitur, Domitiano poſitus fuit. Nã in eo eſt ipſius Domitiani effigies, qualis in eiuſdem numiſmatis cernitur, ſed ſtatura procera, quemadmodum à Suetonio deſcribitur. Cui effigiei adiacet urbis direptæ imago, præterea Victoria, ac Pallas ipſi Domitiano ſedenti ueluti gratulantes. De eodem arcu Martialis inquit. Stat ſacer & domitis gentibus arcus ouãs. Domitianus.n. per omnes regiones Ianos, arcùſque fecit: quos in ipſius unius titulum, ac nomen ſubſtructos, poſtea diſturbatos eſſe cõmemorat Dion. Vocatur autem nunc arcus Tripoli. Ab hoc non longe fuit Iunonis Lucinæ Templum: ubi nunc eſt ædes D. Laurentij eiuſdem cognominis. Huius ſic meminit Plin. Romæ uero lotos in Lucinæ area anno, qui fuit ſine magiſtratibus, CCCLXIX. urbis æde condita, incertũ quantum ipſa uetuſtior: eſſe quidem uetuſtiorem nõ eſt dubiũ, cum ab eo luco Lucina nominetur. Ab hoc templo ad iactum lapidis, iacet Obeliſcus cõminutus: de quo idem auctor hæc tradit. Is obeliſcus, qui eſt in campo Martio CX pedum eſt, à Merſotide inſcriptus: rerùmque interpretationẽ Aegyptiorũ philoſophiæ cõtinet. Cui D. Auguſtus addidit mirabilẽ uſum ad deprehẽdẽdas ſolis ũbras, dierumque, ac noctiũ magnitudines, ſtrato lapide ad obeliſci magnitudinẽ, cui par fieret ũbra Romæ cõfecto die ſexta hora, paulatimque pregulas, quæ ſunt ex ære incluſæ, ſingulis dieb⁹ decreſceret, ac rurs⁹ augeſceret: digna cognitu res, et ingenio fœcũdo. Manili⁹ mathematic⁹ apici pilã auratã addidit: cuius uertice ũbra colligeretur in ſemetipſam alia, atque alia incrementa iaculantẽ apice, ratione (ut ferunt) à capite hominis intellecta. Hæc obſeruatio triginta iam ferè annis non congruit: ſiue ſolis ipſius diſſono curſu, & cœli aliqua ratione mutato: ſiue uniuerſa tellure aliquid à centro ſuo dimota, ut deprehendi, & in alijs locis accipio: ſiue urbis tremoribus, ubi tantum gnomone intorto: ſiue inundatione Tiberis ſedimento molis facto: quanquam ad altitudinem impoſitæ rei in terram quoque dicantur iacta fundamenta. hæc Plin. In altera autem parte huius obeliſci fracti erat hic titulus.

CAES.DIVI.I.F.AVGVSTVS
PONTIFEX MAXIMVS IMP.
XII.COS.XI.TRIB.POT.
XIV.AEGYPTO IN POTESTATEM
POPVLI
RO.REDACT.
SOLI DONVM DEDIT

Ibidem autem effoſſum fuit horologium cum lineis, & gradibus auratis, In ſingulis uero quatuor imagines uentorum ex opere uermiculato uiſebantur, cum inſcriptione hac, VT BOREAS SPIRAT

De Valle Martia: Naumachia Domitiani: Templo Gentis Flauiæ: & Mauſoleo Aug. De duobus Obeliſcis: ac de quibuſdam Sepulcris. Cap. VII.

VAllis Martia, quantum comprehendere potuimus, ab arcu Domitiani ferè ad portam Flumentanã uſq; protenditur. Sortita eſt autem nomen à campo in quo iacet. In hac, ad radices collis Hortulorum, Naumachiæ Domitiani ueſtigia apparent. Nam et Stadium & Methodium, & Naumachiam illũ ſtruxiſſe, edidiſſeque nauales pugnas penè iuſtarum claſſium, effoſſo, & circunducto iuxta Tiberim lacu: ſpectauiſſeque inter maximos imbres, Suetonius ait: Idèmque iuxta hanc, gentis Flauiæ Templũ collocatum eſſe. Cuius quadratos lateres ex ruinis, quæ ædem D. Sylueſtri ſepiunt extractos hæc uerba habuiſſe. DOMITIANA MAIOR PARS DOMITIANA MINOR. quidã ſcripſere. Mauſoleũ in

eadē ualle,intèrque uiā Flaminiā, & ripā Tiberis tertio ſuo cōſulatu poſuit Auguſtus : uoluitque ut nō modo ſuū,ſed omniū Imperatorū,& cognatorū eſſet ſepulcrū.Cuius reliquias,ī ipſius funere,Mauſolæo (inquit Suetonius)condidere.De eodem Caſſiodorus ita ſcribit. Sed mundi dominus ad potentiam ſuam opus extollens mirandum Romanis etiam erigens fabricam in uallem Martiam tetendit Auguſtus. Immenſa moles firmiter præcincta molibus cōtinetur, ubi magnarum rerum inditia clauderētur.Biſſena quippe oſtia ad XII ſigna poſuerunt.Strabo præterea. Commemoratione,inquit,digniſſimum eſt, quod Mauſolæum appellant:excelſis fundatum molibus,lapide niueo, & perpetuæ uiriditatis arboribus coopertum, in ſummum uſque uerticem ad fluminis ripam exaggeratum. In ſummo autem poſitum eſt Cæſ.Auguſti ſimulacrum,ex ære fabricatum.Sub aggere ipſo ſunt eius loculi,& cognatorum,& neceſſariorum:à tergo uero lucus eſt,mirifica continens ambulacra.In medio autem campi ſpatio ſui buſti extat ambitus,& hic ipſe niueo perfectus lapide,ferreos in circuitu cācellos habens,& plantatas interius præ ſe ferens populos.Extat uero etiam nunc interior murus orbicularis reticulato opere: cum tamen olim,ut uidetur,tres fuerint muri inuicem diſtantes,quorum interualla rurſus ſpatijs quibuſdam diſtinguebātur,ut loculi plures efficerentur,quo ſeorſum condi ſinguli poſſent. Hic locus in laudem Auguſti pacis,ac uictoriæ,& P.P.inſcriptionem habuiſſe dicitur.De hoc Mauſolæo puto Vir.intellexiſſe, cùm de funere Marcelli loquitur,his uerſibus.

Quantos ille uirum magnam mauortis ad urbem
Campus aget gemitus,uel quæ Tiberine uidebis
Funera,cùm tumulum præterlabere recentem.

Neque.n. me mouet,quod nonnulli putant,Virgilium intellexiſſe de Marcelli ſepulcro,idque eſſe, quod inſtar turris ingredientibus porta Flumentana e regione ſe ſe offert:(quod cùm hæc ſcriberemus Cur. Viar.diſturbandum curabant)Nam neque ſatis conſtat cuius fuerit ſepulcrum: neque Marcellum, cum eſſet Auguſti ſororis filius,in eius Mauſolæum non conditum fuiſſe credimus. Ad hoc Mauſolæum,ut ex Ammiano ſupra retulimus, duo fuere Obeliſci magnitudine pares, ſinguli pedum XLII & ſemis. Quorum alter fractus cernitur:alter à tergo ædis D.Rochi ſub terra latet. Prope Mauſolæum inuentum eſt marmor,quod adhuc ibidem parieti incluſum manet cum,hoc epith.

DIS . MANIB
M.VLPIO
MARTIALI
AVG.LIB
A MARMORIBVS

In campo Martio,Syllæ Sepulcrum fuiſſe,Appianus refert . Hircij,& Panſæ,Liuius.Iuliæ , Florus,Iuliæ inquam Cæſaris amitæ.In eodem campo Suetonius Sepulcrum Druſi,D. Claudij patris : Cor.Tac. Britanici,in quo prius expugnationem fecerat :et Seneca uiam Rectam appellatam,fuiſſe aiunt.

De Templis,Bellonæ,Apollinis,& Martis:& de Porticu Mercurij:atq; Columna bellica.

Cap. VIII.

Altera autem pars urbis planæ,quam diximus inter Tiberim, lineàmque deductā à Capitolio per Pantheum ad Ripettam nunc appellatam contineri,habuit proxime poſt forum Olitorium,cāpū Martium uerſus,Templum Bellonæ.Ideo ante portam Carmentalē id fuiſſe,ſcribit Sex.Rufus.Idemque auctor eſt,ante ipſum fuiſſe Columnam belli inferndi indicem,Bellicam denominatam :à qua Romani aucto iam,latiùſque propagato imperio,haſtam in eam partem mittebant,uerſus aquam erant ad bellū ituri:quia laborioſum admodum uidebatur ad hoſtium fines ex inſtituto peruenire , in eorùmque agros haſtam ipſam iacere.Templi autem huius auctorem Appium Claudium fuiſſe, ait Ouidius.In hoc S.C. ſolitū fieri ex Liuio libro quinto dec.quintæ colligitur:qui ſic ait .M.Pōpilius Cos.Romā redijt:Sena

tuſque extemplo in ædem Bellonæ eſt uocatus. Hinc haud procul fuit Templum Apollinis eo in loco, ubi nunc ædes D.Mariæ cognomento ſub Capitolio: inter forum Olitorium, & circum Flaminium, ut ſcribit Aſconius. A quo diſcedentes uirgines quaſdam, in forum per uicum Iugarium ueniſſe, ſupra diximus. In hoc item Senatus quandoque habebatur. Idem Liuius eodem libro. Cn.Cor. Scipione Hiſpalo, & Q. Petilio Spurino Coſſ. Senatus in æde Apollinis legatorum uerbis auditis ſupplicationem in biduum decreuit. Cic. ad Atticum. Nam illa, quæ recordaris Lentulo, & Marcello Coſſ. acta in æde Apollinis, nec cauſa eadem eſt, nec ſimile tempus. Hinc autem ſiniſtrorſum ad teli iactum extant tres columnæ marmoreæ miræ altitudinis: quo in loco Martis Templum fuiſſe opinamur. Quod Ouidius carminibus celebrauit, & colomnis adornatum fuiſſe dixit. Apollinis autem templum apud Sophoclem: Martis uero apud Apollonium ſubdialia fuiſſe legimus. Quod Vitr. præceptis de ædificiorum decore conſentaneum eſt: qui eorum deorum, quorum ſpecies, & effectus in aperto mundo, atque lucenti uidemus, templa ſub dio conſtituenda eſſe præcipit. Verum hæc ipſa templa, de quibus præſens eſt ſermo, nobis non ſatis conſtat, an fuerint ſubdialia. Scimus.n. hoc Vitruuij præceptum nõ perpetuo fuiſſe obſeruatũ. Prope has columnas, quas diximus, eſt ædes nunc D.Angeli, Iunonis olim, ut quidam literis tradidere: ꝓ foribus cuius ſtat Porticus, quã eidem Deæ attribuunt: alij uero Mercurio. Eiuſdem incendio conſumptæ inſtauratores ſequens oſtendit inſcriptio, quæ hodie extat.

IMP.CAES.L.SEPTIMIVS.SEVERVS.PIVS.PERTINAX.AVG.ARABIC.ADIABENIC. =
PARTHIC. MAXIMVS
TRIB.POTESTAT.XI.IMP.XI.COS.III.P.P. ET
IMP.CAES.M.AVRELIVS.ANTONINVS.PIVS.FELIX.AVG.PONT.MAX.TRIB. =
POT.VI.COS.PROCOS.
INCENDIO.CONSVMPTAM.RESTITVERVNT.

De Circo Flaminio: & de ædibus ſacris, Neptuni, Vulcani, Herculis, Iouis Statoris, & Caſtoris.
Cap. IX.

A Templo Martis non longe, dextrorſum, Circi Flaminij extant ueſtigia: inter turrim, quæ nunc de le Melangole nuncupatur, & uiam ad Apothecas obſcuras appellatã. De huius circi loco uariæ ſunt opiniones: tamen ex Aſconio, in hoc ipſo loco fuiſſe, coniicimus. Eius ſunt hæc uerba. Omnia ſunt manifeſta, ſed tamen ne erretis, quòd ijs temporibus ædes Apollinis in Palatio fuit nobiliſſima, admonendi eſtis, non hanc à Cicerone ſignificari: quam poſt mortem Ciceronis multis annis imperator Cæſar, quem nunc D.Auguſtum dicimus, poſt actiacam uictoriam fecerit: ſed illam demonſtrari, quæ eſt extra portam Carmentalem, inter forum Olitorium, & circum Flaminium. In hunc circum conſultandi gratia ex proximo Capitolio ſæpe Senatum deſcendiſſe oſtendit Liuius, his uerbis. Itaque inde cõſules, ne criminationi locus eſſet, in prata Flaminia, ubi nũc ædes Apollinis eſt, aduocauere Senatum: & alibi. Actum de imperio Marcelli in circo Flaminio. Cic. ad Atticum. Fuſius in concionem produxit Pompeium: res agebatur in circo Flaminio. Circus Flaminius, inquit Varro, dicitur, qui ædificatus eſt circum Flaminium campum: quod ibi quoque ludis tauricis equi circum metas currunt. Sex. uero Pom. à Flaminio Conſule apud lacum Tranſumenum ab Annibale interfecto: denominationẽ cœpiſſe refert. Plutarchus uero in probl. de huius nominis etymologia dubitare uidetur. Quid eſt, inquit, quòd circus Flaminius dictus eſt? an quòd Flaminius quidam priſcus cum ciuitati agrum reliquiſſet, equeſtribus ludis eius fructu, & uectigalibus utebantur? Nam cum pecunia ſuppeteret uiã quoque Flaminiam munierunt. L. autem Florus ſcribit, M.Claudium Marcellum circum hunc extruxiſſe. Cui autem uſui eſſet, ſupra ex Varrone, & Liuio cognoſcitur: & ex eo quod alibi ait, ipſo inundato ludos apollinares extra portam Collinam portatos eſſe. Fuit hic Circus multis ſtatuis, & templis inſignis, ut oſtendit Plin. his uerbis.

Sed maxima dignatione Cn. Domitij Delubro in circo Flaminio Neptunus ipſe, & Thetis, atque Achilles, Nereides ſupra delphinos, & Cete, & Hippocampos ſedentes. Item Tritones, Chorùſque Phorci, & priſtes, ac multa alia marina, Scopæ manu omnia. Quod delubrum Neptuni fuiſse, hoc epithaphium oſtendere uidetur.

ABASCANTO AVG. LIB. AEDITVO AEDIS
NEPTVNI QVAE EST IN CIRCO FLAMINI
FLAVIVS ASCANIVS ET PALLANS
CAES. N. SER. ADIVTOR A RATIONIB.
PATRI PIISSIMO FEC.

In eodem circo fuit Aedes Vulcani: in qua pro æditnis canes fuiſse fabulantur, ſacrilegis tantũ allatrantes. Herculis Cuſtodis ædes erat in aditu eiuſdem circi, ubi nunc D. Luciæ eſt templum: propterea Ouidius cuſtodem Circi ipſum Herculem ſic appellat.

Altera pars circi cuſtode ſub hercule tuta eſt,
Quod deus euboico carmine munus habet.

Quanquam de circo Maximo hoc loco intelligi poteſt. Decoratus erat hic circus altera æde Herculis Muſarum appellata, quòd illi cum Muſis eſset communis: à Fuluio Nobiliori ex pecunia cenſoria ædificata: ea ratione, quòd in Græcia acceperat, Herculem Muſagetem eſse, ideſt comitem, ducémque Muſarum. Idémque primus nouem ſigna, hoc eſt omnium Camænarum ſimulacra, ex Ambracienſi oppido tranſlata, ſub tutela fortiſſimi numinis conſecrauit: quia mutuis operibus, & præmijs ornari, iuuarique deberent, Muſarum quies, defenſione Herculis: & uirtus Herculis, uoce Muſarum: auctor Eumenius. In ea æde eundem M. Fuluium faſtos, quos ſcripſerat poſuiſse, teſtatur Macrob. Hanc autẽ ædem Martium Philippum Auguſti uitricum reſtituiſse, ex uerbis Suetonij intelligo: ſiquidem Eumenius uera dixit: uerba Suetonij hæc ſunt. Auguſtus & cæteros principes uiros ſæpe hortatus eſt, ut pro facultate quis monimentis uel nouis, uel refectis, & excultis urbem adornarent: multáque à multis extructa ſunt: ſicut à Martio Philippo ædes Herculis muſarum: à L. Cornificio ædes Dianæ. In eodem circo Macrobius ait Iouis Statoris fuiſse Delubrum. Plin. ibi Aram Neptuni ſtetiſse, eámque olim ſudore manaſſe, Templúmque Bruti Callaici: in quo erat coloſus Martis: præterea Venerem nudam illam Gnidiam antecedentem fuiſse ſcribit: & Caſtoris ædem, Vitruuius, cuius uerba appoſui. Item generibus alijs cõſtituuntur ædes ex iiſdem ſymetrijs ordinatæ, & alio genere diſpoſitiones habentes: uti eſt Caſtoris in circo Flaminio: & inter duos lucos Veiouis.

De Porticu Octauij: & de Theatro, Domo, Curia, & Porticu Pompei: ac de Veneris Victricis templo.
Cap. X.

OCtauiæ Porticus duæ fuere: quarum alteram theatro Marcelli propiorem Octauia ſoror Auguſti fecit, de qua libro tertio locuti ſumus: alteram theatro Pompei proximam Cn. Octauius, Cn. filius, qui fuit Aedilis, Prætor, Coſ. & Xuir. S. F. triumphauitque de rege Perſe: quam combuſtam Cæſ. Auguſtus reficiendam curauit, auctor eſt Sex. Pom. De hac Plin. mentionem ſic facit. Priſci limina, ac etiam ualuas ex ære in tẽplis factitauere. Inuenio & à Cn. Octauio, qui de Perſeo rege triumphũ egit, factam Porticum duplicem ad circum Flaminium, quæ Corinthia ſit appellata, à capitulis æreis columnarum. Quod autem Plin. dicit, hanc fuiſſe ad circum Flaminium: Sex. uero Pom. Põpei theatro proximam, non propterea diſsentiunt: quia inter utrunque fuerat poſita: &, ut arbitror, eo in loco, ubi nunc eſt ædes D. Nicolai in Chalcaria. Quod cognomen ab eiſdem capitulis æreis obtinuiſse uidetur: nam χαλκὸς æs dicitur. Theatri Pompei ueſtigia extant ad campum nunc Floreum nuncupatum. De quo Cor. Tac. ſic inquit. Cn. quoque Põpeiũ accuſatũ à ſeniorib⁹ ferunt, quòd manſurã theatri ſedẽ poſuiſset.

Nam antea ſubitarijs gradibus ſcena in tempus ſtructa. Sed conſultum parſimoniæ, quòd perpetua theatri ſedes locata ſit, potius quàm immẽſo ſumptu per ſingulos annos conſurgeret, ac ſtrueretur. In hunc ſenſum Auſonij ſunt hæc carmina.

Aeddis olim ſcenam tabulatam dabat,
Subito excitatam, nulla mole ſaxea.
Murena ſic, & Gallus (nota loquar)
Poſtquam potentes, nec uerentes ſumptum
Nomen perenne crediderunt, ſi ſemel
Conſtructa moles ſaxeo fundamine
In omne tempus conderet ludis locum,
Cuneata creuit hæc theatri immanitas.
Pompeius hanc, & Balbus, & Cæſar dedit
Octauianus, concertantes ſumptibus.

Theatrum autem hoc Caligulam abſoluiſse, cum fortuito incendio conſumptum ſe extructurum pollicitus eſſet Tiberius, ſcribit Suet. eius uerba appoſui. Opera ſub Tiberio ſemiperfecta, templum Augusti, theatrùmque Pompei abſoluit. Nero autem in unum diem hoc operuit auro: quod Tyridati regi Armeniæ oſtenderat: ut Plin. eſt auctor. Longo tempore poſt Theodoricus Oſtrogotthorum rex diſturbatum inſtaurauit: ſicuti Caſſiodori hæc uerba ad Senatum ſcripta indicãt. Et ideo theatri fabricam ſe mole ſoluente conſilio ueſtro credimus eſse roborandam, ut quod ab auctoribus noſtris in ornatum patriæ conſtat eſse conceſsum, non uideatur ſub melioribus poſteris immunitum. Quid non ſoluas ſenectus? quæ tam robuſta quaſsaſti. Montes facilius cadere putarentur, quàm ſoliditas illa, qua tenetur: quãdo moles ipſa ſic tecta cautibus fuit, ut præter artem additam, & ipſa quoque naturalis eſse credatur. Hoc potuiſsemus fortaſse negligere, ſi nos contigiſset talia non uidere. Viſuntur adhuc ſaxa tam artificioſe, accuratèque compacta, ut in uno tantum tota moles exciſsa uideatur. Capiebat autem loca XL millia, ut aſserit Plin. Veneris Victricis ædem in eo fuiſse, ſcribit Porphy. & Plut. Et nos anno M D XXV. poſt ædem D. Mariæ cognomento in Cripta, uidimus effodi marmor cum inſcriptione. VENERIS VICTRICIS. In dedicatiõe huius ædis Pompei altero cõſulatu pugnauiſse in circo XX. uel ut quidã tradunt XVII. elephantes, idem Plin. eſt auctor. Ante theatrum fuit ipſius Pompei Curia, ut ait Appianus, cum Atrio, & Porticu. Pompeius ipſe, inquit Plut. uſque ad tertium triumphũ modice, atque incõpoſite habitauit. Pulchrum deinde theatrum longe à Romanis diffamatum cum ſtruxiſset, ſplendidiorem domum, ueluti theatro appendicem, ædificauit. Curia ea fuit, in qua C. Cæſarem occiſum eſse, commemorat Suet. Locus nunc Satrium pro Atrium dicitur. De porticu autem Ouidius ſic meminit.

Tu modo pompeia lentus ſpatiare ſub umbra,
Dum ſol herculei terga leonis adit.

In porticu Antiphilus pinxit Cadmum, & Europen: Pauſias uero boum immolationẽ. At Niceas atheniensis fecit Alexandrum, & Calypſo. Templũ autem Fortunæ Equeſtris ad theatrum Lapideum fuiſse, ait Vitruuius. Verum de quo intelligat dubitari ſolet: mihi tamen probabile uidetur, de hoc theatro Põpei intelligere: quem omnium primum, theatrum manſurum excitauiſse, ex Cor. Tac. ſententia modo diximus. Eòque, quod non prius lapideũ theatrum Romæ uiſum fuiſset, Lapidei cognomentum inditum eſt. De hoc autem templo Liuius fortaſse intellexit, cũ ait. Q. Ful. Flaccus cenſor ædem Fortunæ Equeſtris uouerat. Faciebat enixo ſtudio, ne ullum Romæ amplius, aut magnificentius templum eſset, magnũ ornamentum ſe templo ratus adiecturum, ſi tegulæ marmoreæ eſsent. Profectus in Brutios Iunonis Laciniæ ad partem dimidiam detegit: id ſatis fore ratus ad tegendum, quod ædificaretur. Iuxta hoc theatrum Tiberio Cæſari Arcum marmoreum à ſenatu decretum, ſed omiſſum, peregit D. Claudius, auctor Suet. Coloſsum Iouis XXX cubitorum à Cæſare dicatum fuiſse in campo Martio, & à uicinitate dicti theatri Pomptianum uocitatum, Plin. aſſerit. Campus autem, quem hodie Floreum dicunt, à Flora à Põpeio adamata denominationem accepiſſe uidetur.

De Thermis Agrippæ: Templo Boni Euentus: & de Pantheo, eiúſque Porticu.

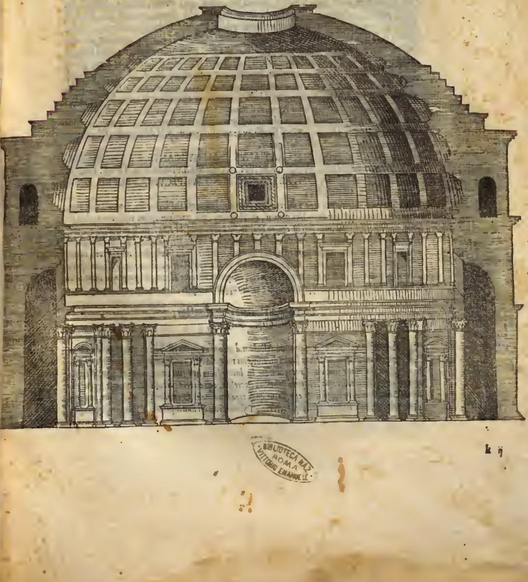
Cap. XI.

INter Octauij porticum, & Pantheum extant ueſtigia Thermarum M. Agrippæ. De quibus Plin. ita ſcribit. M. Agrippa ruſticitati, quàm delitijs propior, unicumque felicitatis exemplum multa, & egregia in urbe perfecit opera, Auguſto eius ſocero imperante. Idem thermas de ſuo nomine excitauit: has lithoſtrato, & encauſto pinxit: arcus, & pauimenta ex uitro poſuit. Et rurſus inquit. Lithoſtrata, & pauimenta cœptauere iam ſub Sylla paruulis certe cruſtis: extátque hodie, quod in Fortunæ delubro Præneſte fecit. Pulſa deinde ex humo pauimenta in cameras tranſiuere ut pronum uitium: & hoc certe inuentum ab Agrippa in thermis, quas Romæ fecit. Figlinum opus encauſto pinxit: reliqua albaria adornauit: non dubie uitreas facturus cameras, ſi prius inuentum fuiſſet. Prope has thermas, atque à tergo Panthei, Templi Boni Euentus ueſtigia adhuc cernuntur. Colebatur autem Euentus ut omnia proſpere, feliciterque euenirent: cuius Simulacrum erat habitu pauperis, dextera manu pateram: ſiniſtra uero tenens ſpicam. Templum autem Panthei cum porticu integrum fermè ſtat, licet ſuis ſtatuis, aliiſque ornamentis ſpoliatum. Cuius auctor fuit M. Agrippa, ut teſtatur idem Plin. libro trigeſimo ſexto, his uerbis. Templum Pacis D. Veſpaſiani imp. Auguſti pulcherrima operum, quæ unquam: Pantheon Ioui Vltori ab Agrippa factum. Pantheum Agrippa appellauit: quòd, poſt Iouem, omnibus dijs conſecrauit. Dion. uero, ſiue quòd Matri deum, atque omnibus dijs ſacer eſſet, ſiue quòd mundi formam haberet, Pantheum appellatum tradit. Mundi formam habere ait, hoc eſt circularē. Huius altitudo pedibus CXLIIII. perficitur, & totidem latitudo. Teſtudo ne nimio pondere grauaretur, uacui per ambitum relicti ſunt ſpecus, & in ſummo emiſpherio medium lumen, ſub eòque medio impluuio diſpoſita foramina ad imbres excipiendos. Pauimentum uarijs eſt marmoribus ſtratum. Valuæ ex ære corinthio. In huius pronao olim fuere Auguſti, & ipſius Agrippæ ſimulacra. Aditum unum tantum habet. Nam omne templum, Varrone teſte, debet eſſe continuo ſeptum, nec plus quam unum introitum habere. In ipſum per tot gradus olim erat aſcenſus, per quos nunc deſcenditur. De columnis huius templi Plin. ita meminit: Syracuſana ſunt in Pantheo capita columnarum à M. Agrippa poſita. Et alibi: Agrippæ Pantheon decorauit Diogenes athenienſis: & Caryatides in columnis templi eius probantur, inter pauca operum, ſicut in faſtigio poſita ſigna, ſed propter altitudinem loci minus celebrata. Idem commemorat, fuiſſe in hoc templo Herculem humi ſtantem: ad quem Pœni omnibus annis humana ſacrificarent uictima: & Mineruam ex ebore, opus Phidiæ. Cur autem Hercules humi ſtaret ratio eſt. Quia, ut præcipit Vitruuius, ſtatuæ Ioui, omnibúſque cœleſtibus quàm excelſiſſimæ erant cōſtituendæ: reliquis uero, ut Veſtæ, Terræ, Marique humiles: tanquam dijs terreſtribus, ſicut & Hercules fuit. Inſuper in eodem Pantheo fuit Statua Veneris, è cuius auribus pendebat unio Cleopatræ, pars dimidia unius cenæ: hic unio cēties Sextertijs æſtimatus fuit, ideſt aureis ducētis qnquaginta millibus noſtratibus. Hoc Pātheōnis templum, ut ſcribit Spartianus, incēdio deformatum inſtaurauit Hadrianus. Mox Antoninus, ut Iulius Capitolinus ſic teſtatur. Opera eius extant, templum Hadriani honori patris dicatum, inſtauratum amphitheatrum, Sepulcrum Hadriani, Templum Agrippæ. Huius templi interiorem tantum orthographiam, tanquam utiliorem, ſubiecimus. Porticum autem idem Agrippa templo addidit: Cuius tectū XVI. olim ingentibus columnis ſuſtentabatur: nunc uero XIII: nam deeſt una, & duæ incendio corruptæ uidētur. Eadem porticus æneis trabibus auro ſuperfuſis fulcitur. Ante aditum in corona porticus agnitiones ſunt ſitæ, quæ ſequuntur.

M. AGRIPPA L. F. COS. TERTIVM FECIT

Sequentes, quæ in duabus epiſtylij faſcijs ſunt, quæq; minoribus literis cōſtant, inſtauratores oſtendūt.

IMP.CAES.L.SEPTIMIVS.SEVERVS.PIVS.PERTINAX.ARABICVS. ADIABENICVS. =
PARTHICVS.MAXIMVS.PONTIF.MAX.TRIB.POT.XI.COS.III.P.P.PROCOS. ET
IMP.CAES.M.AVRELIVS.ANTONINVS.PIVS.FELIX. AVG.TRIB. POTEST. V. COS. =
PROCOS.PANTHEVM. VETVSTATE. CORRVPTVM. CVM. OMNI. CVLTV. =
RESTITVERVNT

BIBLIOTECA NAZ. VITTORIO EMANUELE ROMA

De Thermis Neronis, & Alexandri, & de Circo qui nunc Agon dicitur. Templo Neptuni: Ara Ditis: & de Caprea palude.

Cap. XVI.

THermarum Neronis extant fornices quidam poſt D.Euſtachij nunc ædem. De his Suet. ſic meminit. Nero dedicatis thermis, atque Gymnaſio ſenatui quoque, & equiti oleum præbuit. Has Alexandrinas ſuo tempore appellatas eſſe, ſcribit Eutropius. Cuius denominationis ratio, ſi uera eſt, ea uideri poſſet, quòd ab Alexandro fuerint inſtauratæ. Sed cum Lampridius dicat, hunc excitauiſſe thermas iuxta eas, quæ Neronis fuerãt, aperte oſtendit Alexandrinas à Neronianis, & loco, & nomine diferre. Lampridij uerba hæc ſunt. Thermas ſui nominis fecit iuxta eas, quæ Neronianæ fuerant, aquę inducta, nunc Alexandrina quæ dicitur. Nemus de priuatis ſuis ædibus, quas emerat, diruptis ædificijs, fecit. Pulcherrimum ferè omnium artium uectigal inſtituit. Ex eòque iuſſit thermas, quas ipſe fundauerat, & ſuperiores populi uſui exhiberi. Syluas & in thermis publicis deputauit. In domibus autem adiacentibus thermis Neronis, uerſus ſeptẽtrionem uidi antiqua pauimenta, & fiſtulas plumbeas, puteumq; qui nulla ratione exiccari poterat, ut ductum eſſe exiſtimem illius aquæ, quam Alexandrinam appellat Lampridius. Thermæ Hadriani non longe à Neronianis fuiſſe, indicat Sex. Rufi urbis deſcriptio. Sunt qui uelint ſtetiſſe ubi nunc D. Aloyſij eſt templum. Sequitur ſtatim campus, qui nunc Agon dicitur: quod nomen inditum eſt, quia in eo ad IX. diem Ianuarij agonalia Iano ſacra celebrarentur, à Numa inſtituta, ut memoriæ prodidit Antias. Ego uero crediderim ibi non ſolum agonalia, uerũ uarios ludos, uariàque edita ſpectacula, & communi nomine Agonem denominatũ: quo nomine cuiuſlibet generis ſpectacula appellant Græci. Locum hunc eiuſdem Alexandri Circum fuiſſe multi opinantur. Arcum autem triumphalem non longe ab æde nunc D. Celſi ſtetiſſe, ex eo multi affirmant, quòd ibi inuentus eſt lapis marmoreus, in quo inciſus erat titulus, qui ſequitur.

IMPPP. CAESSS. D.D.D.N.N.N. GRATIANVS. VALENTINIANVS. ET THEODOSIVS. PII. FELICES. ET SEMPER. AVGGG. ARCVM. AD CONCLVDENDVM. OPVS. OMNE. PORTICVVM. MAXIMARVM. AETERNI. NOMINIS. SVI. PECVNIA. PROPRIA. FIERI ORNARIQVE IVSSERVNT

Templum Neptuni fuiſſe in ripa Tiberis, eòque in loco ubi nunc eſt D. Blaſij ædes, nonnulli teſtantur: quòd ibi marmor inuentum huius Dei nomen, & Hadriani, qui templum ipſum reſtituerat, inſculptum haberet. Terentum locus fuit in campo Martio, ſic dictus, quòd ibi Ara Ditis Patris terra occultaretur. Hanc aram Romani bello albano conſtituerant, atque egeſta terra ad XX. pedum altitudinem occultarant, ut omnibus, præterquam ipſis, eſſet incognita: & licet ludis ſecularibus aperiretur, tamen illis peractis rurſus claudebatur. Capream Paludem in Campo Martio ante urbem fuiſſe, ait Liuius. Plut. uero locum eſſe dicit in rheumatibus Tiberis, ad quem unus erat aditus, & propterea tutus: ubi Romulus cùm exercitum recenſeret ſublatus e medio apparere deſijt.

De Tiberino Flumine: & de Naualibus.

Cap. XIII.

TIberini fluminis uaria fuere nomina. Albula. n. à colore aquarum eſt dictus. Nam quòd à poetis interdum cæruleus, interdum flauus dicatur, eius rei ratio eſt. Quod cum æſtiuis caloribus eſt ſolito remiſſior, perſpicuæ ſunt aquæ, recepràntque in lucem ſuam imagines nemorum in ripa exiſtentiũ: quo fit ut cæruleæ uideantur. Vbi uero imbribus excreſcit, aquæ creta turbidæ flauũ præ ſe ferunt colorem. Aliquando uero Rumon eſt appellatus, quaſi ripas ruminans, & exedens. Terenti etiam in aliqua parte urbis obtinuit nomen, quòd ripas tereret. Tybris etiam eſt nuncupatus. Quia cum Syracuſani

cœpiſſent Athenienſium hoſtium ingentem numerum, iuſſere eos muris auctis foſſā intrinſecus facere: quæ flumine admiſſo repleta, munitiorem reddidit urbem, hancq; foſſam per hoſtium contumeliam factā Thybrin, quaſi ὕβριν, uocarunt. Profecti deinde Siculi ad hanc Italiæ partem, ubi Roma eſt, Albulam ad imaginem foſſæ Syracuſanæ Thybrim denominarunt. Alias autem huius nominis etymologias ab alijs traditas ſcienter omittimus. Tiberim uero tandem à Tiberino Albanorum rege in eo ſummerſo appellatum eſſe commemorat Liuius. Quæ autem à Plin. de hoc flumine traduntur, non ab re eſſe opinamur hic apponere. Tiberis, inquit, antea Thybris appellatus, & prius Albula: è media fere longitudine Apēnini finibus Aretinorum profluit, tenuis primo, nec niſi piſcinis corriuatus, emiſſúſque nauigabilis, ſicut Tinia, & Glanis influentes in eum, nouenorum ita conceptu dierum, ſi non adiuuent imbres. Sed Tiberis propter aſpera, & confragoſa ne ſic quidem, præterquam trabibus uerius, quàm ratibus, longe meabilis fertur: per CL.M. paſ. non procul à Tiferno, & Ocriculo Hetruriam ab Vmbris, ac Sabinis, mox citra XIII. millia paſ. urbis, Veientem agrum à Cruſtumino, deinde Fidenate: Latiùmque à Vaticano dirimens. Sed infra Aretinum Glanim duobus, & quadraginta fluuijs auctus, præcipuis autem Nare, & Aniene, qui & ipſe nauigabilis. Latium includit à tergo: nec minus tamen aquis, ac tot fontibus in urbem perductis, & ideo quamlibet magnarum nauium ex Italo mari capax: rerum in toto orbe naſcentium mercator placidiſſimus. Pluribus propè ſolus, quàm cæteri in omnibus terris amnes, accolitur, nullique fluuiorum minus licet incluſus utrinque lateribus, nec tamen ipſe pugnat, quanquam creber ab ſubitis incrementis, & nuſquā magis aquis, quàm in ipſa urbe, ſtagnantibus. Quinimmo uates intelligitur potius, ac monitor auctu ſemper religioſus uerius, quam ſæuus. Hæc Plin. Diony. autē ait, huius fluminis latitudinem quatuor iugerum eſſe: altitudinem uero tantam, ut magnas naues perferre poſſit: neque pedibus tranſiri, niſi per pontem. Reſtagnantibus autem huius fluminis aquis, cum Palatium uerſus, ut diximus, ſinum effunderet, Tarquinius Priſcus alueum direxit. Longo tempore poſt M. Agrippa idem fecit, inſupèrque magnis ſaxorum molibus in utraque ripa locatis, fluminis impetum compreſſit. Auguſtus deinde eundem completum olim ruderibus, & ædificiorum prolapſionibus coarctatum laxauit, ac repurgauit. Aurelianus tandem firmiſſimo muro ad mare uſque extructo coercuit: cuius operis ueſtigia multis in locis adhuc cernuntur. In huius fluminis ripa, q. eſſet numini ſacra, non licebat alicui quippiam ædificare. Eius autem aluei, & riparum curatores fuiſſe, uarijs titulis, quos hodie Romæ cernimus, intelligere poſſumus: quorum unum hic appoſuimus.

EX AVCTORITATE
IMP. CAESARIS. DIVI
TRAIANI. PARTHICI. F.
DIVI. NERVAE. NEPOTIS
TRAIANI. HADRIANI
AVG. PONTIF. MX. TRIB.
POTES. V̄. IMP. I̅I̅I̅I̅. COS. I̅I̅I̅
MESSIVS. RVSTICVS. CVRATOR
ALVEI. ET. RIPARVM. TIBERIS. ET
CLOACARVM. VRBIS. R. R. RESTITVIT
SECVNDVM. PRAECEDENTEM
TERMINATIONEM. PROXIM. CIPP.
PED. C̅X̅V̅. S.

Naualia autem fuere prope pontem Sublicium, eàque ab Anco rege extructa eſſe, aſſerit Diony. De ijs Liuius libro quinto dec. quintæ meminit his uerbis. L. Aemilio Coſ. naues, quæ in Tiberi paratæ, inſtructéque ſtabant, ut ſi rex poſſet reſiſtere, in Macedoniam mitterentur, ſubduci, & in Naualibus collocari Senatus iuſſit.

De Ponte Sacro, ac Sublicio. Cap. XIIII.

CVm autem Tiberis aquarũ altitudine tantus ſit, ut non, niſi per pontes, tranſiri poſſit, ad hunc uſum plures pontes ſuper ipſum Romæ extructos eſſe uidemus: de quibus locus poſtulat ut loquamur. Auſpicemur autem ab eo, qui omnium primus poſitus eſt. Epicardus .n. prodidit, Herculem occiſo Gerione cum uictor per Italiã armenta duxiſſet, pontem ſupra Tiberim ad tempus ſtruxiſſe: quem pontem Sacrum appellatum eſſe, ait Dionyſius. Fuitque ea parte, qua poſtea Sublicius: ab Anco rege perpetuo manſurus extructus, licet totus ligneus. Nam ſine ferreo clauo, ſine fulturis ita diſpoſitus erat contignatione, ut trabes per bella eximerentur, ac reponerentur. Quod quidem ſic facere religioſum fuerat, poſtquam Coclite defendente ægre reuulſus eſt, auctor Plin. Hunc pontem Sublicium, lapideum deinde Aemilium Lepidum prætorem feciſſe, memorant, & ab eo Aemilium pontem, Lepidiue denominatum. Vnde Antoninus imp. in itinerario. Poſt iterum, inquit, unus effectus per pontem Lepidi, qui nũc abuſiue lapideus dicitur. Hunc tiberinis fluctibus læſum reſtituit Tiberius. Cor. Tac. refert, Othone imperante ſubita inundatione fuiſſe diruptum. Quem longo tempore poſt Antoninum pium reſtituiſſe, ſcribit Iulius Capitolinus. Huius pontis ſupra Naualia extant ueſtigia ex magnis, marmoreiſque ſaxis. Neque .n. eſt cur non credamus, hæc fuiſſe huius pontis ueſtigia: quanquam de eius loco uaria traduntur: conſtat .n. ad Auentini radices ſtetiſſe: quod etiam innuit Appianus, his uerbis. Auentinum aſcẽderat Gracchus, mox inde fugiens per pontem ligneum ad alteram fluminis partem euectus eſt. Sublicius autem dictus eſt, quia ilex ſpecies eſt quercus, ex qua confici ſolebat. Vel ut alij à ſublicibus lignis: lingua enim uolſca magnæ trabes, ad perpendiculum directæ, ſublices uocantur: quales in pontiũ ſubſtructionibus ferè deſiguntur: quia pronæ nimio ſui pondere minus firmiter iacerent: & ideo Cæſar in pontis ſupra Rhenum inſtitutione, ait, ſe tigna poſuiſſe, non ſublice modo directa, ſed prona.

De Ponte Senatorum: & Cloaca Max. Cap. XV.

SVpra Pontem Sublicium ad ſtadium ſtat pons Senatorum, à Senatoribus: & à Palatino monte propinquo, Palatinus nuncupatus. Nam aucta urbe cùm Sublicius non ſatis eſſe uideretur, hunc, qui uia Aurelia in maritima, Thuſciámque mitteret, addidere. De quo intellexiſſe creditur Liuius, cùm ait, M. Fuluium maioris uſus locauiſſe portum, & pilas ponti in Tiberi. Quibus pilis fornices poſt aliquot annos P. Scipio, & L. Mumius Cenſſ. locauerunt imponendos. Põs. S. Mariæ ægyptiacæ hodie dicitur. Infra hunc pontem ad teli iactum, Cloaca Maxima in Tiberim ſe ſe exonerabat, miræ magnitudinis, et firmitatis. De hac Plin. hæc ſcribit. Sed tunc ſenes aggeris uaſtum ſpatium, & ſubſtructiones inſanas Capitolij mirabantur. Præterea Cloacas operum omnium dictu maximum ſuffoſſis montibus, atque urbe penſili, ſubtèrque nauigata à M. Agrippa in ædilitate poſt conſulatum permeatus corriuati ſeptem amnes, curſùque præcipiti torrentium modo rapere, atque auferre omnia coacti. Inſuper mole imbriũ concitati uada, ac latera quatiunt: aliquando Tiberis retro infuſi recipiunt fluctus, pugnàntque diuerſi aquarum impetus intus, & tamen obnixa firmitas reſiſtit. Trahuntur moles interne tantæ non ſuccumbentibus cauſis operum. Pulſant ruinæ ſponte præcipites, aut impactæ incendijs. Quatitur ſolum terræmotibus: durant tamen à Tarquinio Priſco annis. DCCC. propè inexpugnabiles. Et mox. Amplitudinem cauis eam feciſſe proditur, ut uehem fœni large onuſtam tranſmitteret. Nos eam dimenſi inuenimus eſſe pedum. XVI. latitudine. Erant & aliæ Cloacæ minores uſibus priuatis ſeruientes, quæ in hãc maximam ſordes emittebant: earum ueſtigia multis in locis adhuc cernuntur. De his Cloacis meminit Liuius, his uerbis. Poſt incenſam urbem à Gallis dum inſtauraretur, feſtinatio curam exemit uicos dirigendi, dum omiſſo ſui, alienique diſcrimine in uacuo ædificant. Ea eſt cauſa ut ueteres Cloacæ, primo per publicum ductæ, nunc priuata paſſim ſubeant tecta, formàque urbis ſit occupata magis,

quàm diuiſæ ſimilis. In hanc maximam fluebat omnis aqua ex caſtellis caduca: qua in Tiberim dictæ ſordes deducebãtur. Hinc eſt quòd Lupi piſces (ut refert Macrobius) qui inter hos pontes capiebantur, in maiori erant pretio, tanquam pinguiores: quia ſtercus, & huiuſmodi ſordes ſectari dicuntur. Ideo Lucilius poeta eum piſcem quaſi liguritorem, catillionem appellat. Cloaca autem quid ſit, oſtendit Sex. Pom. Eſt. n. locus cauus dictus à Cloacando ideſt inquinando: uel à colando ideſt fluendo. Fuiſſe autem & Cloacarũ curatores ſuperius ex titulo Hadriani, nũc uero ex altero patris eius oſtẽdimus: q̃ ẽ huiõi.

EX AVCTORITATE
IMP. CAESARIS DIVI
NERVAE FIL. NERVAE
TRAIANI AVG. GERM
PONTIFICIS MAXIMI
TRIBVNIC POTESTAT V
COS.IIII.P.P
TI. IVLIVS FEROX CVRATOR
ALVEI ET RIPARVM TIBERIS
ET CLOACARVM VRBIS TER
MINAVIT RIPAM R R PROXIMO
CIPPO PCCCLXXXVI.S.

De Inſula Tiberina: Templis, Aeſculapij, Iouis, & Fauni.
Cap. XVI.

SVpra pontem Palatinum ad pas. LXXX. iacet inſula Tiberina: cuius origo hæc eſt. Tarquinio Superbo ob Lucretiæ ſtuprum urbe pulſo, Senatus cœtera eius bona populo auferenda conceſſit: ſed quod in campo Tiberino (quem ipſe Tarquinius ſeuerat) fuerat frumentum, aliud in areis adhuc iacens, aliud in culmis auferri nemini permiſit, uerum ut execrabile iaciendum in flumen eſſe, decreuit. Quod cum æſtiuis caloribus eſſet ſolito humilius, paleæ fundo adhærentẽs, limũmq; fluctibus aduectum excipientes, inſulam hanc paulatim effecere. Opera deinde hominũ factum eſſe opinatur Liuius, ut eius area firma eſſet etiam ad deorum templa ſuſtinendum. Habet autem hæc inſula formam biremis, ut intelligamus, partem ſuperiorẽ proram, inferiorem uero puppim eſſe. Lõgitudo eius ſtadijs paulo minus duobus perficitur: latitudo uero pas. quinquaginta. De hac ſunt Ouidij hi uerſus.

Scinditur in geminas partes circunfluus amnis.
Inſula nomen habet, laterũmque à parte duorum
Porrigit æquales media tellure lacertos.

Tota erat Aeſculapio ſacra, propter eius ſimulacrum ex Epidauro in eam aduectum, ut refert Liuius. De eo Plin. ẽt ſic meminit. Atqui anguis Aeſculapius Romam aduectus eſt, uulgòque paſcitur, et in domibus. Vnde forma nauis, qua ſimulacrum aduectum dicitur, non modo inſulæ eſt data: uerum memoria eius rei, cauſa nauis etiam ex lapide thaſio ſculpta in eiuſdem inſulæ puppi collocata fuit: quæ etiam hodie uiſitur, & in altero eius latere ſerpentis ſimulacrum. Aedes eiuſdem Dei poſita erat ubi nunc D. Bartholomei eſt templum. De qua Sex. Pom. ſic meminit. In inſula Aeſculapio facta fuit ædes, quòd ægroti à medicis aqua maxime ſuſtententur. Eiuſdem eſſe tutelæ draconem aiũt, quod uigilantiſſimum ſit animal: quæ res ad tuendam ualetudinem ægroti maxima eſt. Canes adhibentur eius templo, quia is uberibus canis ſit nutritus. Bacillum habet nodoſum, quod difficultatem ſignificat artis. Laurea coronatur, quòd ea arbor plurimorum ſit remediorum. Huic Gallinæ immolabantur. Aliqui uero uolunt, ædem hanc in inſula fuiſſe conſtitutam, quòd fluxu, & motu aquarum aer ſit ſalubrior: alioquin extra urbem collocari ſolebat: quod Plin. etiam affirmat, his uerbis. Ideo Romani templum Aeſculapij, etiam cùm

recipcretur is deus, extra urbem feciſſe: iterùmque in inſula traduntur. Hoc templum Lucretium Prætorem tabulis pictis ex præda exornauiſſe, commemorat Liuius tertio dec. quintæ. Prope ipſum fuit Noſocomion, ubi ægroti curabãtur. Quo in loco cùm quidam ægra, & affecta mancipia tedio medẽdi expoſuiſſent, Claudius imp. liberos eſſe ſanxit. Ad Aeſculapij autem fuiſſe Iouis Templum docent Ouidij hæc carmina.

Quod tamen ex ipſis licuit mihi dicere faſtis
Sacrauere patres hæc duo templa die.
Accepit phoebo, nymphâque Coronide natum
Inſula, diuidua quam premit amnis aqua.
Iupiter in parte eſt, cœpit locus unus utrunq;
Iunctáque ſunt magno templa nepotis auo.

Hoc autem Iouis templum C. Seruilius duumuir dedicauit, uotum ſex annis antea Gallico bello à L. Furio Purpurione Prætore, & ab eodem Cos. locatũ. Quod eo in loco fuiſſe nonnulli opinantur, ubi nunc D. Ioannis Baptiſtæ eſt ædes. Habuit præterea hæc inſula in prora Fauni Aedem: cuius ueſtigia quædã adhuc cernuntur. Huius Vitruuius ſic meminit. Proſtyli exemplar eſt in inſula Tiberina, in æde Iouis, & Fauni: & Ouidius.

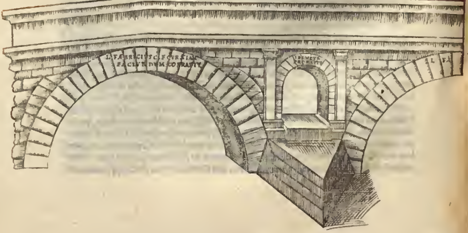
Idibus agreſtis fumant altaria fauni,
Hic, ubi diſcretas inſula rumpit aquas.

Liuius autem ait, Cn. Domitium Aenobarbum, & Cn. Scriboniũ ædiles multos pecuarios ad populi iudicium adduxiſſe, treiſque ex his damnatos eſſe: & ex eorum multaticia pecunia hanc ædem in inſula feciſſe. In eadem inſula fuit Statua D. Iulij, quæ ſereno, & immoto die ab occidente in orientem conuerſa eſt: ſicuti Cor. Tac. & Suetonius teſtantur.

De Pontibus, Fabricio, Ceſtio, & Aurelio. Cap. XVII.

INſulam autem urbi coniungit pons Fabricius dictus, à L. Fabricio: qui eum faciendum curauit, ut titulus in arcubus pontis ſculptus ſignificat. Qui licet in utroque fornice ſit, tamen in altero tantum nomina Coſſ. qui id opus probauere, his uerbis ſubiecta ſunt.

Q. LEPIDVS M.F. M. LOLLIVS. M.F. COSS. S.C. PROBAVERVNT

De hoc ponte Horatius ita meminit.

Atq; à Fabricio non triſtem ponte reuerti.

Hodie pons quatuor capitum dicitur, à quatuor ſiue Iani, ſiue Termini ſimulacris quadrifrõtibus in aditu pontis à ſiniſtra collocatis. Qui uero pons eandem inſulam Ianiculo conectit, Ceſtius olim, nunc uero pons S. Bartholomei nũcupatur: in quo hinc inde tabulæ marmoreæ ſunt, cõtinentes titulos, qui ſequũt.

DOMINI NOSTRI IMPERATORES CAESARES.

FL. VALENTINIANVS. PIVS. FELIX. MAXIMVS. VICTOR. AC TRIVMF. SEMPER. AVG. =
PONTIF. MAXIMVS.
GERMANIC. MAX. ALAMANN. MAX. FRANC. MAX. GOTHIC. MAX. TRIB. POT. =
VII. IMP. VI. CONS. II P. P. P. ET

FL. VALENS. PIVS. FELIX. MAX. VICTOR. AC TRIVMF. SEMPER. AVG. PONTIF. MAXI.
GERMANIC. MAX. ALAMANN. MAX. FRANC. MAX. GOTHIC. MAX. TRIB. POT. =
VII. IMP. VI. CONS. II. P. P. P. ET

FL. GRATIANVS. PIVS. FELIX. MAX. VICTOR. AC TRIVMF. SEMPER. AVG. PONTIF. =
MAXIMVS.
GERMANIC. MAX. ALAMANN. MAX. FRANC. MAX. GOTHIC. MAX. TRIB. POT. =
III. IMP. II. CONS. PRIMVM P. P. P.

PONTEM FELICIS NOMINIS GRATIANI IN VSVM SENATVS AC POPVLI =
ROM. CONSTITVI DEDICARIQVE IVSSERVNT

Vltimus pons intra urbem antiquam à proximo Ianiculo Ianiculenſis nomen obtinuit. Tradunt autem Antoninum Pium hunc marmoreum feciſſe, & ciuilibus bellis demolitum pontem ruptum uocitatum. Xyſtus pont. IIII. noſtris temporibus cum reſtituit, à quo nomen hodie obtinet.

De Pontibus, Triumphali, Hælio, & Miluio.
Cap. XVIII.

PОntis autem Triumphalis pilæ in Tiberi adhuc cernuntur è regione hoſpitalis S. Spiritus. Triumphalis eſt nuncupatus, quòd per ipſum triumphantes tranſirent. Sequitur ſupra hunc ad teli iactum Pons nunc S. Angeli dictus, olim uero Hælius: ab Hælio Hadriano, qui cum prope ſui ſepulcri molem excitauit. Spartianus, Fecit, inquit, & ſui nominis pontem, & ſepulcrum iuxta Tiberim. Quem pontem nulla alia de cauſa poſuiſſe arbitramur, quam ut per ipſum tranſeuntes propius dictam molem ſpectarent, cum Triumphalis publico uſui ſatisfacere uideretur. Miluius pons, quem nunc Molem uulgus uocitat, in uia Flaminia ſitus, plus minus duobus millibus pas. diſtat ab urbe. Ferũt autem hunc ſæpius euerſum, ſæpiuſque inſtauratũ nihil ex ueteri ſtructura, præter fundamenta, retinere. De hoc põte meminit Plin. de uiris illuſtribus, & Ammianus. Is n. ait, à M. Scauro, qui fuit tẽpore Syllæ, in cẽſura extructum.

De Tranſtiberina regione: & de Templis, Rauenatium, & Fortis Fortunæ: ac de Thermis Seueri, & Aureliani: Naumachia, & Hortis Cæſaris: nec non de Aqua Alſietina: Pratiſq; Mutij.
Cap. XIX.

TRanſtiberina regio priſcis temporibus Ianiculi etiam nomen accepit, à monte eiuſdem nominis ſibi eminenti. Rauenatium etiã urbem nominatam inuenio. Nam Auguſtus uictoria contra Antonium, & Cleopatram potitus binam inſtituit claſſem: unam apud Meſenum Lucaniæ portion: alteram uero apud Rauenam. Cùmq; Senatui eſſet cura ut nulla Romam frequentaret multitudo, cui non eſſet habitandi locus publice aſſignatus: militibus rauenatis claſſis hæc regio fuit aſſignata, quæ

exinde Rauenatium urbs cœpit appellari. Quo nomine appellatum eſt tẽplum, & Meritoria taberna: quam ubi nunc eſt ædes D. Mariæ fuiſſe legimus: Ex quo templo Auguſti tempore fons olei ex terra exundauit, ac per totum diem largiſſimo riuo fluxit, ſignificans ex gentibus gratiam Chriſti, ut ſcribit Eutropius. Sed hæc regio propter peſtiferos auſtros à uiliſſimis, ſordidáſque artes exercentibus habitabatur: unde pauca memoratu digna continet. Tamen Spartianus in ea Seuerum imp. Thermas ſui nominis: & Vopiſcus Aurelianum Thermas hyemales feciſſe, tradunt. Harum ueſtigia ea eſſe uolunt, quæ ſunt inter D. Franciſci ædem, & mœnia urbis, in campo nunc Iudeorum. Suetonius uero ait Cæſarem Hortos circa Tiberim habuiſſe: qui haud procul à dicto campo erant: & in iis Fortis Fortunæ Templum, Tiberij tempore dicatum. Sunt qui uelint, eundem Cæſarem Naumachiam inſtituiſſe ſub mœnibus urbis, e regione nunc S. Coſmati: ubi, prope uiam quæ ad portam Aureliam ducit, inuentus eſt lapis cum hac inſcriptione.

SILVANO
SANCTO. SACRO
LARVM. CAESARIS
N̄ ET COLLEGI.
MAGNI. CN. TVRPILIVS
TROPHIMVS VOTO
SVCCEPTO. ARAM
DE SVO. D. D.

Alij uero eam Naumachiam Auguſto attribuunt, propter uerba Frontini, quæ ſequuntur. Quæ ratio mouerit Auguſtum prouidentiſſimũ principem producendi Alſietinam aquã, quæ uocatur Auguſta, nõ ſatis perſpicio nullius gratiæ, immo parum ſalubrem, & nuſquam in uſus populi fluentem. Niſi forte cum opus Naumachiæ aggrederetur, ne quid ſalubrioribus aquis detraheret, hanc proprio opere perduxit: & quod Naumachiæ cœperat ſupereſſe hortis ſubiacentibus, & priuatorum uſibus ad irrigandum conceſſit. Solet tamen ea ex Tranſtiberina regione, quoties pontes reficiuntur, & à citeriore ripa aquæ ceſſant, in ſubſidium publicarum ſalientium dari. Cõcipiebatur hæc aqua ex lacu Alſietino uia Claudia, à milliario XIIII. diuerticulo dextrorſus paſſuum VI millium D. Ductus eius efficiebat longitudinem paſſuum XXII M. CLXXII. Conceptionis modus in cõmentarijs non erat aſcriptus. Quantũ Aquarij temperauerant habebat non plus quinarijs II millibus. At quinariæ CCCCXCII extra urbẽ conſumebantur. Nomine Cæſaris quinariæ CCCLIIII. Dabãtur priuatis quinariæ CXXXVIII. Huius autem aquæ uiſitur in eadem Naumachia ductus eleuatus pedes ferè tres, mox occultatur, & ſubterraneo meatu aquam ipſam ad areã D. Mariæ trãſtiberinæ deducit: ubi è fonte emerſa publico, priuatóque uſui deſeruit. Hanc aquã Hadrianum primũ Pont. reſtituiſſe aiũt. Prata autẽ Mutia fuere ad Naualia. Diony. Mutium autem mori eligentem pro patria regionem tranſtiberim donauere de publico: qui locus prata Mutia uſque ad hanc ætatem uocantur. Albiona ager in eadem regione dicebatur ab albionarum luco, quo in loco bos alba immolabatur, auc. Sex. Pom. Idémq; ait, Ludos Piſcatorios in ripa Tiberis ad Naualia olim celebratos eſſe.

De Sepulcro Numæ, & Cecilij Poetæ; Tribunali Aurelio: Monte Ianiculo: & de Hortis cuiuſdam Mar.

Cap. XX.

NVma rex ſub Ianiculo ſepultus eſt, inquit Solinus. Diony. Iacet autem Numa in Ianiculo tranſtiberim. Et Caſſius Hemina quarto annalium memoriæ prodidit, Cn. Terentium Scribam agrum ſuum in Ianiculo repaſtinantem offendiſſe arcam, in qua Numa ſitus fuiſſet, in eadémque libros eius repertos ex cartha. P. Cor. L. filio Cethego. M. Bebio Q. filio Phamphilo Coſſ. ad quos à regno Numæ

colliguntur anni D.XXX. Liuius multa de ſepulcro Numæ, eiùſque libris tradit: ſed à dicto Caſſio Hemina in aliquibus diſſentit. Tribunal Aurelium in eadem fuiſſe regione opinamur: & ab eo uiam eiuſdem cognominis principium habuiſſe. De hoc tribunali Cic. mentionem facit, cùm dicit, ſe homines in Tribunali Aurelio palàm conſcribi, centuriarique uidiſſe. Ianiculus autem mons dictus quòd Ianus, uel ibi ſit ſepultus, uel habitauerit. Qui participata potentia cum Cameſe indigena Italiam ita obtinuit, ut regio Cameſene, oppidum Ianiculum uocaretur, auctor Macrobius. Sex. uero Pom. ſcribit, Ianiculum dictum, quòd per eum Populus Romanus primitus transierit in agrum Hetruſcorum, & ab eo tranſitu Ianiculum dictum. Ianus. n. tranſitus uocatur. In hoc Ianiculo Hortos habuit Martialis quidam: quos Mar. epigrammaticus carmine celebrauit, eòſque in longo Ianiculi iugo fuiſſe tradit. Quos per lapſum ad eius radices in urbis figura collocauimus. Euſebius autem tradit, Cæcilium Statium poetam in eodem Ianiculo ſepultum eſſe.

De Monte, & Campo Vaticano: Templis, Apollinis, & Martis: & de Naumachia, Circo, & hortis Neronis: ac Obeliſco, qui eſt in eodem circi loco. Cap. XXI.

EXpoſitis ijs, quæ ad Ianiculum pertinere uidebantur, in Vaticanum montem, & Campum tranſeamus. Vaticani autem etymologiam uariam eſſe inuenio. Gellius enim ſcribit, agrum Vaticanum, & eiuſdem agri Deũ præſidem appellatum à uaticinijs: quæ ui, & inſtinctu eius dei in eo agro fieri ſolita eſſent. Varro autem in libris diuinarum aliam etymologiam ſic ponit. Nã ſicut Aius, inquit, deus, Araq; ei ſtatuta, quæ eſt in infima Noua uia: quòd eo in loco diuinitus uox edita erat, ita Vaticanus deus nominatus penes quem eſſent uocis humanæ initia. Quoniam pueri ſimulatque parti ſunt, eam primam uocẽ edunt, quæ prima in Vaticano ſyllaba eſt. Sex. uero Pom. uult, Collem hunc Vaticanum nuncupatum, quòd pulſis Hetruſcis eo potitus ſit populus Romanus uatum reſponſis. In hoc monte uetuſtiſſimam fuiſſe Ilicem, auc. eſt Plin. qui ſic inquit. Vetuſtior urbe in Vaticano Ilex, in qua titulus æreis literis Hetruſcis religione arborem iam tunc dignam fuiſſe ſignificat. Ad eundem montem Apollinis Templum fuiſſe, ubi nunc ſacellum D. Petronillæ: Martis uero, ubi D. Mariæ de febribus, in uia olim Triumphali, quidam tradidere: ſed auctorem idoneum non adducunt. Iulium Paulum poetam prædiolum in Vaticano poſſediſſe, memorat Gellius. Cor. uero Tac. ait, Neronem clauſiſſe in ualle Vaticani ſpatium, in quo equos regeret, atque permixtum plebi circenſe ludicrum habitu aurigæ edidiſſe, obtuliſſèque Hortos ſuos ad uaria in Chriſtianos tormentorum genera. Et quia Plin. Obeliſcum Vaticani in Neronis circo ſtare ſcribit, arbitrantur nonnulli non tantum Circum ipſum, ſed & nauale ſtagnum eo in loco ſecus montem, qua ad portam itur nunc Pertuſam appellatam: Hortòſque eius à clauſura circi ad Tiberim fuiſſe. Hic Obeliſcus, qui ex omnibus ſolus erectus uiſitur, apud D. Petri ædem in uia triumphali poſitus eſt, in eiùſque uertice pila auro ſuperfuſa: habètque in anteriori parte titulum inſcriptum, eundèmque in poſteriori, quem ſubieci.

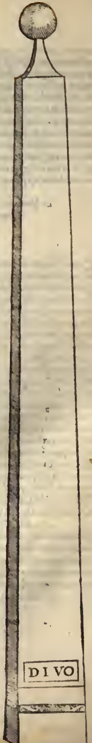
DIVO. CAESARI. DIVI. IVLII. F. AVGVSTO
TI. CAESARI. DIVI. AVGVSTI. F. AVGVSTO
SACRVM

Huius autem meminit Plin. his uerbis. Tertius Obeliſcus Romæ in Vaticano Caij, & Neronis principum Circo, ex omnibus unus omnino fractus eſt in molitione: quem fecerat Seſoſtridis filius Nũcoreus. Eiuſdem remanet & alius centum cubitorum, quem poſt cæcitatem uiſu reddito ex oraculo Soli ſacrauit. Idem, ubi de arborum magnitudine tractat, ſic inquit. Abies admirationis præcipuæ uiſa eſt in naui, quæ ex Aegypto Caij principis iuſſu obeliſcum in Vaticano circo ſtatutum, quatuorq; truncos lapidis eiuſdem ad ſuſtinendum eum adduxit. Qua naue nihil admirabilius uiſum in mari certũ eſt. CXX. M.

modium lentis pro ſaburra ei fuere. Longitudo ſpatium obtinuit magna ex parte Oſtienſis portus, latere læuo: ibi nanque demerſa eſt à Claudio principe. Arboris eius craſſitudo quatuor hominum ulnas complectentium implebat. Obeliſci effigiem hic appoſuimus, cuius ſingula latera, qua maxime patent, ſunt latitudine pedum nouem. Honorij Imp. corpus, auctore Paulo Diacono, iuxta Beati Petri Apoſtoli Atrium in Mauſolæo ſepultum eſt. Huic ſoboles nulla fuit. Nam duæ Stilichonis filiæ idest Maria, & Hermantia, una poſt alteram ei coniugio ſociatæ utræque Dei iuditio inopinata morte præuētæ ex hac luce uirgines migrauere. Mariæ ſane corpus in uia Triūphali, ea parte, quæ in ſacris ædibus D. Petri ſacellum Regis Francorum hodie nuncupatur, conditum fuiſſe, non dubium eſt. Nam quo tempore hæc ſcribebam, cùm pilæ fundamenta in ea æde fonderentur, inuenta eſt marmorea arca, longitudine pedum octonum cum dimidio, latitudine quinum, ſenùmq; altitudine: in qua conditam eam fuiſſe, apertiſſimis conſtitit argumentis. In ea arca corpore iam abſumpto aliquot tātummodo dentes ſupererāt, capillique, ac tibiarum oſſa duo: prætereàque ueſtis, & pallium: quibus tantum auri fuerat intextum, ut ex ijs combuſtis auri pondo. XXXVI. collecta ſint. Erat inſuper Capſula argentea, longa pedem unum & ſemiſſem: latitudine digitorum. XII. in qua uaſcula multa ex criſtallo, nōnullàque ex achate perpulchre elaborata. Item annuli aurei. XL. uarijs gemmis adornati. Erat & ſmaragdus auro incluſus, in eoque ſculptum caput, quod creditum eſt ipſum Honorium referre. Is quingētis aureis noſtratibus æſtimatus eſt. Præterea inaures, monilia aliàque muliebria ornamenta: in quibus bulla, earum quas hodie Agnus dei uocant: per cuius ambitū inſcriptū erat. MARIA NOSTRA FLORENTISSIMA. Lamināq; ex auro, & ī ea hæc nomīa. MICHAEL. GABRIEL. RAPHAEL VRIEL. literis græcis cælata. Itē ueluti racemus ex ſmaragdis, aliiſque gemmis cōſertus, & diſcriminale ex auro longitudine. XII. digitorum, inſcriptū, hinc. DOMINO NOSTRO HONORIO. hinc. DOMINA NOSTRA MARIA. Ad hæc inerat Sorex ex chelidonio lapillo, cochleàque, & patera ex chriſtallo: itē pila ex auro, luſoriæ ſimilis: ſed quæ in duas partes diuidi poterat. Innumeræ penè aliæ inerant gēmæ, quarum & ſi plurimæ uetuſtate corruptæ, nonnullæ tamen recentem, admirandàmque pulchritudinem retinebant. In eodem Vaticano uiſuntur hodie in Max. Pont. hortis complura ſimulacra antiqua, eò ex uarijs locis tranſlata: quorum eſt Nili uarijs generibus animalium, qui in eo naſcuntur flumine, circunſtantibus. Eſt & Tiberis ſimulacrum, cui & lupæ, & ad lupæ ubera Romuli, & Remi ſigna poſita ſunt. Sunt præterea Apollinis, Veneris, Cupidinis, Cleopatræ: nec non Laocoontis, de quo ſupra diximus. Omnia hæc ex candidiſſimo marmore.

De Aqua Sabatina: & de Sepulcro Scipionis, & Hadriani: ac de Pratis Quintijs. Cap. XXII.

SAbatina, inquit Sex. Pom. à lacu Sabate dicta: nunc uero dicitur Angullariæ lacus: ex quo aqua Romam perducebatur: cuius ductus ueſtigia

ueſtigia quædam extare dicuntur extra portam Pancratianam. Hanc autem Hadrianus primus Pont. reſtituit: cuius aquæ fons in area D. Petri adhuc manare cernitur. Inter hunc fontem, & Hadriani ſepulcrum fuit ingens Meta, cuius fundamenta nonnullis ab hinc annis effodi uidimus. Sunt qui uelint ſeptẽ Epulonum fuiſſe Sepulcrum, uel Scipionis: de quo Acron ſic inquit. Deuicta Carthagine uirtute Scipionis Africani, cum Afri aduerſus Romanos denuo rebellarent, conſulto oraculo, reſponſum eſt, ut Sepulcrum Scipionis fieret, quod Carthaginem reſpiceret: tunc leuati cineres ſunt de Pyramide in Vaticano, & humati in ſepulcro eius in portu, ut Carthaginem reſpiceret. Gentile tamen Scipionum Sepulcrum in uia Appia fuiſſe mox oſtendemus. Huius autem pyramidis, & molis Hadriani forma, ſiue ſimulacrum uiſitur in porta ænea ædis D. Petri. Sepulcrum Hadriani iuxta ſui nominis pontem poſitum eſſe adhuc uidetur, licet ſuis ornamentis expoliatum: in quo legitur titulus, qui ſequitur.

L. HAELIO CAES. DIVI HADRIANI
AGV. F. COS. II. F.

Spartianus. Fecit, inquit, & ſui nominis ſepulcrũ iuxta Tiberim. In hoc autem ipſe primus omnium ſepultus dicitur. Et deinde omnium Antoninorum cineres conditos eſſe, oſtẽdũt epith. quædam in ipſo ſepulcro inciſa: quæ hic apponere ſuperfluum eſſe putauimus. Lampridius etiam refert, Commodum iuſſu Pertinacis in monumentum Hadriani tranſlatum. Iulius uero Capitolinus, Seueri cadauer illatum in Hadriani ſepulcrum: in quo & Cæſar pater eius naturalis fuerat ſepultus. Idem ait, Antoninum Pium Hadriani patris ſepulcrum inſtauraniſſe, eique templum dedicaſſe. Hanc autem molem deſcribit Procopius his uerbis. Hadriani quondam imp. ſepulcrum extra portam Aureliam iactu lapidis impoſitum. Primus eius ambitus quadrati figuram habet. Conſtat. n. totus ex marmore pario, ſumma artificum diligẽtia ædificatus. In medio uero huius quadrati rotunda moles aſſurgit, excelſa altitudine, & tanta, ut in ſuprema eius parte area ſit, cuius diameter uix iactu lapidis tranſigitur. Hæc moles in arcis formam redacta eſt, Caſtellũmque S. Angeli uocitant. Prata autem Quintia, à L. Quintio Cincinato denominata, in campo Vaticano fuiſſe, Plin. ſic commemorat. Aranti quatuor ſua iugera in Vaticano, quæ prata Quintia appellantur, Viator attulit dictaturam. Nũc hic locus Prata dicitur, nec longe diſtat à dicta Hadriani mole. In eodem campo cernuntur adhuc ueſtigia (ut uidetur) cuiuſdam Circi, ſiue Hippodromi.

De Vijs, Flaminia, Aemilia, Claudia, & Caſſia: ac de Villa Cæſarum. Cap. XXIII.

CVM urbis ambitus maior, quàm nunc, olim quandoq; fuerit, nonnulla memoratu digna, quæ prius intra menia continebantur, extra ea nũc relinquuntur. Sed multa præterea olim, ut hodie etiam, extra eandem urbem erant. Quorum etſi perpauca in noſtram peruenere cognitionem, tamen uidetur non eſſe alienum ab inſtituto noſtro de ijs quoq; agere. Vias igit, quarũ potiſſima in ijs ratio eſt habẽda, M. Aemilio Coſ. Cenſores ſternendas ſilice in urbe, glarea extra ſubſtruendas, marginandaſq; omniũ primos locauiſſe, auctor eſt Liuius. Poſtea autem tam extra, quàm intra urbem ſilice ſtratas fuiſſe, indicant plurimis in locis ueſtigia. Eaſdem uias Cn. Gracchum certis regionibus direxiſſe, & paſſim lapide ſtrauiſſe, partimq; muniuiſſe aggeribus, iniqua adæquantem, & quantum ualles, torrentéſque abrũpebant pontibus æquali altitudine coniungentem, tradit Plut. Idem Gracchus dimenſo uiarum ſpatio ſingulis interuallis columnas lapideas, ſpatij ſignum præſe ferentes conſtituit. Fuiſſe autem uiarum etiã extra urbẽ Curatores, teſtatur Cic. ep. prima ad Atticum, ubi ait, Thermum Curatorem uiæ Flaminiæ fuiſſe. Hæc uia initium habebat à porta Flumentana. De ea Strabo ſic loquitur. Eodem in conſulatu M. Lepidus, & C. Flaminius collegæ fuere. Victores autem Ligurum ſtrauere, hic quidem Flaminiam, è Roma per Thuſciam, & Vmbriam, uſque Ariminum: alter reliquam porrò uſque

Bononiam: & ex ea in Aquileiam prope Alpium radices, ducto per gyrum circa paludes opere. Liuius etiam commemorat, eundem Aemilium Coſ. ſubactis eiſdem Liguribus uiam à Placentia productam Flaminiæ cõmiſiſſe. Quibus uerbis ẽt coniicimus, uiam Aemiliam initium habuiſſe ab Arimino: finem uero ad Trebiã Placentiæ urbis fluuium. Præter hanc, altera eiuſdem nominis erat uia. Vtriuſq; Strabo ſic meminit. Hic ille Scaurus, qui per Piſas, & Lunam uſque Sabbatios uiam ſtrauit Aemiliam, hinc per Dertonam. Alia uero eſt Aemilia, quæ Flaminiam excipit. Flaminiam autem ab Auguſto inſtauratam eſſe, Suetonius ſic oſtendit. Quo facilius undiq; urbs adiretur, deſumpta ſibi Flaminia uia Ariminotenus munienda, reliquas triũphalibus uiris ex manubiali pecunia ſternendas diſtribuit. In hac plurima cernuntur ſepulcra, ſed quæ per uetuſtatem, an ſepulcra, nedum quorum fuerint, uix dignoſci licet. In eadẽ uia ad nonum lapidem fuit Villa Cæſarum, quæ ad Gallinas dicebatur auctor Plin. Qui eius nominis rationem ſic ponit. Gallinam conſpicui candoris ſedenti Liuiæ Druſillæ ex alto abiecit in gremium illæſam, intrepidéq; miranti acceſſit miraculum. Quoniam tenentem roſtro laureum ramum onuſtum ſuis baccis conſeruari alitem, & ſobolem iuſſere aruſpices, ramùmque eũ ſeri, ac rite cuſtodiri. Quodq; factum eſt in uilla Cæſarum fluuio Tiberi impoſita, iuxta nonum lapidem Flaminia uia, quæ ob id uocatur ad Gallinas. In eadem uia erant Clitellæ, loca quædam deuexa, & acclinia. Nam, ut Sex. Pom. ait, non tam hæ quibus ſarcinæ colligatæ mulis portantur Clitellæ dicuntur, ſed etiam locus Romæ per ſimilitudinem, & in uia Flaminia loca quædam deuexa, & acclinia. Fuit etiam extra portam Flumentanam uia Claudia appellata, quæ Flaminiæ iungebatur, ut teſtatur Oidius his uerſibus.

Nec quæ piniferis poſitos in collibus hortos
Spectat Flaminiæ claudia iuncta uiæ.

Fuit extra eandem portam uia Caſſia, à Caſſio qui, ut refert Sex. Pom. eam ſtrauit, denominata. Hæc Sutrium, Vetrallam, Viterbiũmq; & in Vulſinenſem mittebat regionem.

De Vijs, Collatina, & Salaria: Templis, Veneris, Cereris, & Honoris: ac de Sepulcris Licinij, Marij, & Iliæ: & de Ponte Salario. Cap. XXIIII.

Extra portam Collatinam erat eiuſdem nominis uia, quam Fron. Collatinã appellat, quòd in Collatiam duceret. Hæc haud procul ab ipſa porta iungitur uiæ Salariæ: quæ initium habet à porta Collina. De hac Strabo ſic meminit. Rerum ſcriptor Fabius auctor eſt, Romanos tum primum diuitiarum ſenſum accepiſſe, cum Sabinorum potiti ſunt gentis: per ipſos uia Salaria, in quam, apud Heretum Sabinorum uicum ſupra Tiberim iacentem, Numentana incidit, non magnæ longitudinis ſtrata eſt: ex eadem Collina porta inchoans. In hac uia fuit Templum Veneris Erycinæ, ubi reſtagnante Tiberi ludi Apollinares fiebant. De hoc idem Strabo ſic inquit. Eſt & Romæ ante portam Collinam deæ huius ædificium, quod Vener s Erycinæ templum dictitant: cui cum æde ſacra inſignis adiacet Porticus. Votum autem ferunt à Fabio Dictatore, dicatum uero à L. Portio. Deæ ſimulacrum dedicauit pudiciſſima ſuæ ætatis fœmina Sulpitia. Plin. Pudiciſſima, inquit, fœmina ſemel matronarum ſententia iudicata eſt Sulpitia Paterculi filia, uxor Ful. Flacci, quæ ſimulacrum Veneris ex ſibyllinis carminibus dedicaret. Secus eãdem uiam extant ueſtigia quædam templi, ut puto, Cereris. Ibi. n. eius deæ, Bacchiquæ picturæ cum uitibus, & hydrijs cernuntur. Nam quòd hoc templum fuerit extra urbem, conſentaneum eſt Vitr. præceptis, qui ſcribit, Cereri extra urbem ædem eſſe locandam loco, quo non ſemper homines niſi per ſacrificium neceſſe habeant adire. Cum religione, inquit, caſte, ſanctiſque moribus is locus debet tueri. Extra dictam portam Honoris templum ſtatutum fuiſſe ait Cic. ſecundo de legibus, cum inquit. Noſtis

extra portam Collinam Aedem Honoris! & Aram in eo loco fuiſſe memoriæ proditum eſt. Ad eam cùm Lamia fuiſſet inuenta in ea ſcriptum domina honoris, ea cauſa fuit ædis eius ædificandæ. Sed cum multa in eo loco ſepulcra fuiſſent, exarata ſunt. Statuit .n. collegium locum publicum non potuiſſe priuata religione obligari. Via Salaria ad ſecundum lapidem, inſigni monumento ſepultus fuit Licinius tonſor Aug. qui fuit ditiſſimus. Eadem uia ad. III. lapidem ſupra Anienem extat pons eiuſdem nominis cum uia, à cuius dextra eſt hæc inſcriptio.

IMPERANTE. D̄N̄. PIISSIMO AC TRIVMPHALI SEMPER IVSTINIANO. P̄P̄. ĀV̄Ḡ. =
ANNI. XXXVIIII.
NARSES. VIR. GLORIOSISSIMVS. EX PRAEPOSITO SACRI PALATII. EX CONS.
ATQVE PATRICIVS. POST. VICTORIAM. GOTHICAM IPSIS ET EORVM REGIBVS
CELERITATE MIRABILI CONFLICTV PVBLICO SVPERATIS ATQVE. PROSTRATIS
LIBERTATE VRBIS ROMAE AC TOTIVS ITALIAE RESTITVTA PONTEM =
VIAE SALARIAE VS;
QVE AD AQVAM A NEFANDISSIMO TOTILA TYRANNO DISTRVCTVM =
PVRGATO FLVMINIS ALVEO
IN MELIOREM STATVM QVAM QVONDAM FVERAT RENOVAVIT

A ſiniſtra uero leguntur carmina quæ ſequuntur.

QVAM BENE CVRBATI ❦ DIRECTA EST SEMITA PONTIS ❦
ATQVE INTERRVPTVM ❦ CONTINVATVR ITER ❦
CALCAMVS RAPIDAS ❦ SVBIECTI GVRGITIS VNDAS ❦
ET LIBET IRATAE ❦ CERNERE MVRMVR AQVAE ❦
ITE IGITVR FACILES ❦ PER GAVDIA VESTRA QVIRITES ❦
ET NARSIM RESONANS ❦ PLAVSVS VBIQVE CANAT ❦
QVI POTVIT RIGIDAS ❦ GOTHORVM SVBDERE MENTES ❦
HIC DOCVIT DVRVM ❦ FLVMINA FERRE IVGVM ❦

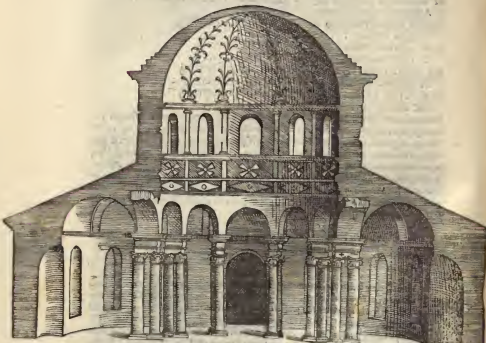
Parum infra hunc pontem Anio in Tiberim ſe ſe exonerat: de quo Diony. ſic inquit. Anio ex urbe Tibure effuſus per excelſum ſcopulum multus per planiciem Sabinorū, Romanorùmq; fertur, diſterminās utranque regionem, influitque in Tiberim parum infra pontem Salarium, aſpectu pulcher, & potu dulcis. In hoc Aniene ſepultam fuiſſe Iliam, ſcribit Acron. Et Cic. apud eundem fluuium fuiſſe Marij ſepulcrum. Ad eundem fluuium Torquatus à Gallo in pugnam prouocatus uictor euaſit. In eiuſdèmq; gurgite ſimulacrum Sibyllæ tiburtinæ, quæ Tiburi ut dea colebatur, inuentum eſt, tenens in manu librum: cuius ſacra Senatus in Capitolium tranſtulit. Inter uiam Salariam, & Tiberim fuit Lucus permagnus: in quo Romani Lucaria feſta celebrabant, pro eo quòd uicti à Gallis, fugientéſque è prælio ibi ſe occultauerunt, auctor eſt Sex. Pom.

De Via Numentana: Næniæ ſacello: Templo Bacchi: Suburbano Phanoti: & de Caſtro cuſtodiæ.

Cap. XXV.

A Viminali porta incipit uia Numentana: qua iter erat Numentum oppidum Sabinorum. Dicta eſt hæc uia etiam Figulnenſis, à loco extra ipſam portam, ubi fictilia fiebant. Liuius. Decemuiri Numentana, cui tum figulnenſis nomen fuit, profecti caſtra in monte Sacro locauere. Extra eandem portā Næniæ Deæ Sacellum fuerat. Hæc .n. dea cantu querulo funeribus adeſſe putabatur, ut ſcribit Sex. Pō. Deorum .n. quos obeſſe putabant templa ſecundum ſtationis decorem extra urbem ponebantur. Animaduertimus tamen præceptum hoc, ut diximus, non ſemper ſeruatum eſſe. Nam in Palatio Febris Fanum: in Exquilijs Malæ Fortunæ: ad Auentini radices Socordiæ: & ad Auguſti forū Martis Vltoris templa

fuiſſe, demonſtratum eſt. Quæ, non ut opem ferrent, ſed ne obeſſent, numina colebantur. Via eadem ad ſecundum lapidem uiſitur Bacchi templum ſpherica forma cum columnis geminatis, in gyrûmque ita diſpoſitis, ut templi teſtudinẽ ſuſtineant: ubi uermiculato opere uaria ornamenta cernuntur: ibique porphyreticũ ſepulcrũ uitibus, ac uuis inſculptis exornatũ: quod uulgus Bacchi ſepulcrũ appellat. Eius tẽpli deſcriptio ſubiacet. Apparent autẽ apud hoc tẽplũ magni cuiuſdã ædificij ruinæ, quæ Hippodromi ueſtigia eſſe uident. Hinc uõ ad ſtadia III. Anieni impoſitus eſt alius Pons, q priſcũ adhuc nomen retinẽs Numentanus, quemadmodũ uia, nuncupatur. Hunc, ſicuti Salarium, eundem Narſeten eunuchum extruxiſſe, idque marmoris inſcriptionem, quæ tamen hodie nõ extat, indicaſſe ferunt. Inter dictam uiam, & Salariam circa IIII milliarium fuit Suburbanum Phanoti liberti Neronis: quò Nero ipſe fugiens ſe ipſum interfecit, ut auctor eſt Suet. Extra Querquetulanam autem portam locus eſt quadratus, parietibus circunſeptus: qui dicebatur Caſtrum cuſtodiæ, ubi fuerant olim in ſtatione milites prætoriani Dioclitiani, ut quidam teſtantur. Procopius ſcribit, E regione Viuarij extra muros, ueteres alterũ breuẽ murum modico interuallo adieciſſe, non ad tutelam, ſed ad delitias, ut leones, & alias feras ibi ſeruarent: quem locum olim Viuarium, nunc uero, qui ibi prædia habent, Viuariolum uocant.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

De Vijs, Præneſtina, Labicana, Campana, Gabina: & de Pontibus, Mamæo, & Lucano: Aniene Veteri, & Noua, ac de Aqua Appia.

Cap. XXVI.

AB Exquilina porta Labicanam, & Præneſtinam uiam initium habuiſſe, ſic oſtẽdit Strabo. Porrò in unum cadit Labicana à porta quidem Exquilina incipiens, à qua & Præneſtina: à ſiniſtra nõ & hanc, & Exquilinum omittens campum, ultra C. & XX ſtadia pergit. Cùm autem Labico uetuſto ſanè oppido cæterum diſiecto, & in ſublimi ſito propinquat, & hoc, & Tuſculum relinquit à dextra. Præneſtinam autem ab Exquilina porta incipere relinquerèque à ſiniſtra campum Exquilinum, haud dubie uere dictum eſt: cum etiam intra urbem in ipſa Præneſtina Capitolinus priuatam Gordiani domum poſitam eſſe aſſerat. Sed Labicanam ab eadem porta initium habuiſſe, aduerſari uidẽtur ea, quæ de uia Labicana intra urbem ſupra tradidimus. Niſi uelimus dicere Labicanam uiam, non tantum ab Exquilina, ſed etiam à Neuia, quæ illi proxima eſt, quàque etiam proximum iter eſt in Labicos, initium extra urbem ſumpſiſſe. Non enim alienum eſt uias celebres per uaria capita in urbem perduci. Extra hanc portam, apud ædem D. Laurentij, in uinetis iacet Obeliſcus quidã cõfractus: de quo nihil eſt quod præterea poſſimus affirmare. Haud ita multo poſt uiſitur ſupra Anienem põs Mamæus, uulgo Mamolo appellatus, ab Antonino Pio extructus: qui à Mamæa matre Alexandri inſtauratus, eius nomen obtinuit. Quartus pons ſuper eundem fluuium Lucanus nuncupatur, qui Tiburi proximus eſt. Ex Aniene ãt duo aquarum ductus Romam perducebantur. Eorum alter Anio Nouus: alter uero Anio uetus nuncupabatur. De his Frontinus hæc ſcribit. M. Curius Dentatus, qui Cenſuram cum L. Papyrio geſſerat, Anionis ueteris aquam perducendam in urbem ex manubijs de Pirrho captis curauit, poſt annos XL. quàm Appia fuerat perducta, anno ab urbe condita CCCCLXXXIX. Sp. Caruilio, & Papyrio Coſſ. Poſt biennium deinde actum eſt in Senatu de eius conſumatione. Tum ex S. C. duumuiri aquæ perducendæ creati, Curius, & Ful. Flaccus. Curius intra quintum diem, quàm erat duumuir creatus, deceſſit. Gloria perductæ peruenit ad Fuluium. Concipiebatur ſupra Tibur XX. milliario, extra portam Raranam, ubi partim in Tiburtinum diſtribuebatur uſum, partim Romam deducta erat: quæ minus ſalubris in hortorum irrigationem, atque in ipſius urbis ſordida exiſteret miniſteria. Ductus eius habebat longitudinem paſſuum XLIII millium. Ex eo riuus erat ſubterraneus pas. XLII. Subſtructione ſupra terram pas. DCCIII. Huius aquæ aſcriptus erat modus in cõmentarijs quinariarum M.CCCCXXI. Ad caput Fron. inuenit IIII M.CCCXCVIII. præter eum modum, qui in proprium ductum tiburtinum deriuabatur. Extra urbem erogabantur nomine Cæſaris quinariæ CLXIX. Priuatis CCCIIII. Reliquæ diuidebantur intra urbem per regiones, Primam. III. IIII. V. VI. VII. VIII. XII. XIIII. in caſtella XXXV. Perueniebat autem in regionem uiæ Nouæ ad hortos Anſinianos, unde per illum tractum diſtribuebatur. Rectus uero ductus, ſecundum ſpeciem ueterem ueniens, intra portam Exquilinam in altos riuos per urbem, eo modo quo diximus, deducebatur. Anio autem Nouus ſublacenſi uia ad milliarium XLII. in ſuo riuo excipiebatur, ex flumine qui cum terras cultas circũ ſe haberet ſoli pinguis, & inde ripas ſolutiores, etiam ſine pluuiarum iniuria limoſus, & turbulentus fluebat: Ideòque à faucibus ductus interpoſita erat piſcina limaria, ubi inter amnem, & ſpecum conſiſteret, & liqueretur aqua: ſic quoque, quoties imbres ſuperuenirent, turbida perueniebat in urbem. Iungebatur ei riuus Herculaneus oriens eadẽ uia ad milliariũ XLIII. Ductus Anienis efficiebat longitudinem paſſuũ LXII. M. Hæc aqua in cõmentarijs habere ponebatur quinarias III millia CCLXIII. Frontinus menſus ad caput reperit quinarias IIII mille DCCXXXVIII. Ex quibus nomine Cæſaris extra urbẽ erogabantur DCCXXVIII. Reliquæ, ut dictũ eſt, intra urbem cum Claudia confundebant. Hæ aquæ è Piſcinis in altiores arcus recipiebant, ita ut ſuperior eſſet Anio, finiebantur arcus earũ poſt hortos Pallantianos: inde in uſum urbis aqua fiſtulis deducebat. Partẽ tamen ſui Claudia prius in arcus, qui uocabant Neroniani, ad ſpeciẽ ueterẽ transferebat. Ii directi per Cælium montem iuxta templum D. Claudij terminabantur: modum, quem acceperant, aut circa ipſum Cælium, aut in palatium, Auentinùmque, & in Tranſtiberinam regionem dimittebant.

Anienis aquæ minus permanebant limpidæ, & ſæpe etiam ſereno turbabantur. Quoniam quamuis puriſſimo defflueret lacu, mobilibus tamē, ut diximus, cedētibus ripis auferebat aliquid quo, prius quàm deueniret in riuos, turbaretur: propterea uitiabat cæteras. Nam cũ editiſſimus ueniret, & in primis abũdans, aliquando defectioni aliarum ſuccurrebat. Inquinabat maxime Claudiam. Vetus uero Anio cũm plerumque libra eſſet inferior, incommodum infra ſe tenebat. Aniené autē Nouā Frontinus à Nerua Curator aquarum conſtitutus reſtituta forma in urbem perduxit. Aqua autem Appia M. Valerio Maximo, P. Decio Murena Coſſ. anno XX poſt initiũ Samnitici belli inducta eſt ab Appio Claudio Craſſo Cenſore, cui poſtea Cæco fuit cognomen: qui & uiam Appiam à porta Capena uſque ad urbem Capuam muniendam curauit. Collegam habuit C. Plautium, cui, ob inquiſitas eius aquæ uenas, Venocis cognomen datum eſt. Sed is intra annum & ſex menſes deceptus à collega, tanquam idem facturo, abdicauit ſe à cenſura. Nomen aquæ ad Appij tantum honorem pertinuit: qui multis tergiuerſationibus extraxiſſe cenſuram traditur, donec & uiam, & huius aquæ ductum conſumaret. Concipiebatur autem in agro Lucullano, uia præneſtina, inter milliarium VI. & VIII. diuerticulo ſiniſtrorſus paſſuum DCC. LXXX. Ductus eius habebat longitudinem à capite uſque ad Salinas, qui locus erat ad portam Trigeminam, paſſuum XI millium CXC. Subterraneo riuo paſſuum XI millium CXXX. Subſtructione, & ſupra terram opere arcuato proxime ad portam Capenam paſſuum LX. Appiæ in Cōmētarijs aſcirptus erat modus quinariarum DCCCXLII. Vniuſcuiuſq; ad caput inueniri menſura nō poterat, quoniā ex duabus riuis conſtabat. Ad Gemellas tamen, qui locus erat intra ſpeciem ueterem, ubi iungebatur cũ ramo Auguſtæ, altitudo aquæ erat pedum quinque: latitudo uero unius, & dodrantis: quæ efficiebat quinarias M.DCCCXXV, ampliuſquàm in Cōmentarijs, quinarijs DCCCCLXXXIII. Erogabat quinarias DCC IIII. Minus quàm in Commentarijs aſcribebatur, quinarijs CXXXVIII. Et adhuc minus quàm ad Gemellas menſura reſponderet, quinarijs M.C XXI. Intercidebat tamen aliquantum ex ductus uitio, qui cum eſſet depreſſior non facile manationes oſtendebat. Ex hac fluebant extra urbem quinariæ tantummodo quinque: reliquæ DCXIX. intra urbem diuidebantur per regiones. II. V. VIII. IX. XI. XII. XIII. XIIII. in caſtella XX. Ex quibus nomine Cæſaris quinariæ CLI. Priuatis CXCIIII. Publicis uſib⁹ CCCLIIII. Ex eo caſtris unis, q̃nariæ IIII. Operib⁹ publicis quatuordecim, q̃nariæ CXXII. Muneribus, quinariæ II. Lacubus nonaginta duobus, q̃nariæ CCXXVI. Anno ab urbe cōdita DCVIII. Ser. Sulpitio Galba, & L. Aurelio Cotta Coſſ. cum huius ductus, & Anionis uetuſtate eſſent quaſſati, priuatorum etiam fraudibus interciperentur, datum eſt à Senatu negotium M. Titio, qui tum Prætor inter ciues, & peregrinos ius dicebat, eorum ductuum reficiendorum, & uindicandorum. Eoſdem autem cum Martiæ ductu penè dilapſos longo tempore poſt reſtituit Agrippa. A Cælimontana autem porta incipit uia Campana, quæ ſtatim in duas ſemitas dirimitur: ſed poſt pauca ſtadia utraque uiæ Latinæ iungitur. Inter Cœlimontanam, & Latinam portam, Gabiuſam locatam eſſe diximus, à qua olim principium habebat uia Gabina: de qua Liuius ita meminit. P. Valerius T. Herminium cum modicis copijs ad. II. lapidem Gabina uia occultum conſidere iubet. Idem. Ad. III. lapidem uenere uia Gabina. Hanc uiam breuem fuiſſe, incidiſſèque in Præneſtinam ſignificat Strabo, cum in ea Gabios fuiſſe, ſic tradat. Sunt & Romanorum oppida à ſiniſtra Latinæ, inter eam, & Valeriam Gabij ſanè extant, in præneſtina uia ſiti.

De Vij^s, Valeria, Latina, & Appia: Templis, Fortunæ Muliebris, Martis, Tempeſtatis, Spei, Ridiculi: Item de Sacrario Bonæ deæ: Luco & æde Camoenarum: Circo Antonini: & de Aqua Mercurij.

Cap. XXVII.

A Latina autem porta initium habet uia eiuſdem nominis, in Latinos populos ducens. Nam per Leuicanum, quod hodie dicitur Valmontone, pèrque Caſinatem Sancti Germani ſaltū appellatum, in Campaniam uſque protenditur: de qua Strabo ſic ſcribit. Præclariſſimæ ſunt uiæ Appia, & Valeria:

una qdē!.d mare Latinæ partes ſupans uſque Sinueſſā ꝑtendit:altera ī Sabinā uſque ad Marſos:iter has media Latina eſt:quæ ad Caſinū oppidū cōiungit Appiæ, ab Capua XIX diſtās ſtadijs.In Latina fuit Tēplum Fortunæ Muliebris,eiuſdēmq; deæ Simulacrum,nephas attingi niſi ab ea,quæ ſemel nupſit.In eadē uia fuit Suburbanum Phylidis nutricis Domitiani,in quo ipſum funerauit: ſed reliquias templo Flauiæ Gentis clam intulit,cineribuſq; Iuliæ filiæ Titi, quam & ipſam educauerat,comiſcuit,auc.Suet.A porta uero Capena incipit uia Appia,quæ ab Appio Claudio Cenſ.denominationem accepit. Ea erat latitudine ut plauſtra duo exaduerſo inuicem occurrentia libere exciperet. De hac Liuius ita mentionem facit.Memoriæ felicitatis nomen Appij,& uiam muniuit,& Appiam aquam deduxit : et Cic . pro Milone,his uerbis.Hoc.n.ſæpe ab iſtis dicitur, perinde quaſi Appius ille Cæcus uiam munierit, non qua populus uteretur,ſed ubi impune ſui poſteri latrocinarentur . Verum ultra Capuam ,Appium hanc uiā muniuiſſe,non conſtat:quæ tamen Brundiſium uſque fuit ſtrata.Quis autem præter Appium eam ſtrauerit,non memini me legere : niſi quòd Plut.ait,C. Cæſarem , cum illi huius uiæ cura eſſet commiſſa, ingentes prodegiſſe pecunias.Nouiſſime reſtituit Traianus, deſiccatiſque paludibus , exciſſis collibus, aggeratis uallibus ſaxis conſtratis,ac pontibus extructis permeabilem fecit, auctor eſt Dion . Hanc uiam omnium aliarum reginam eſſe dicit Statius.In ea fuit Martis Templum.Ouidius.

Lux eadem marti feſta eſt,quem proſpicit extra
　Appoſitum rectæ porta capena uiæ .

Liuius.Viam Cenſſ. ſternendam à porta Capena ad Martis templum locauere . Hoc templum ſupra columnas.C. poſitum Sylla Aedilis conſecrauit . Apud ipſum fuit Manalis Lapis,quo propter nimiam ſiccitatem in urbem relato,pluuia ſtatim ſequebatur: eūmq;,quòd aquas manare faceret, Manalem lapidem dixere,ut ſcribit Sex.Pom.Martis ſignum in uia Appia Cn.Seruilio,& Flaminio Coſſ. ſudaſſe,teſtatur Liuius.In eadem uia fuit Bonæ deæ Sacrarium,apud quod Clodius:&(ut teſtatur Cic.)M. Papirius fuit interfectus.Lucus etiam,& ædes Camœnarum fuit extra portam Capenam: quæ à Ful . Nobiliori cōndita eſt,ut ſcribit Aſconius.In hac fuiſſe Statuā Actij poetæ teſtatur Plin.his uerbis . Notādum ab auctoribus & L. Actium poetam in Camœnarum æde maxima forma ſtatuam ſibi poſuiſſe, cum breuis admodum fuiſſet . Extra eandem portam fuere,Ara Apollinis, Lucus honoris,Aedes ſpei, et tēpeſtatis.Hanc Marcellus,cùm in Corſicam,Sardiniàmque nauigans grauiſſimā tempeſtatem pateretur,uouit,& eo naufragio ſeruatus extruxit,auc.eſt Ouid . Extra eandem portam ad II lapidem fuit Templum ridiculi:ideo excitatum,quòd ibi Annibal caſtrametatus retroceſſerit illuſus. Via præterea Appia Hortos Terrentianos fuiſſe legimus .XX. iugerum.Circus Antonini Caracallæ is ēſt , ut plerique omnes conſentiunt , cuius ingentes ruinæ,& inter eas Obeliſcus,metarùmque ueſtigia non procul ab æde D.Sebaſtiani: cernuntur ubi aiunt prius Prætoria caſtra à Tiberio Cæſ.fuiſſe conſtituta. Nam Suet.ſcribit,hunc Romæ caſtra conſtituiſſe,quibus prætorianæ cohortes, uagæ ante ea tempora, & per hoſpitia diſperſæ,continerētur.Prope portam Capenā fuit locus Mercurio ſacer, & aqua Mercurij dicta:ad quam cum populus conueniſſet, unuſquiſq; lauri ramo alterius caput ea aſpergebat aqua, Mercurium inuocans,ut delicta,præſertim periuria dilueret: hinc Ouidius ſic inquit .

Eſt aqua mercurij portæ uicina capenæ,
　Si iuuat expertis credere,numen habet.

Fuere in uia Appia Tabernæ Cæditiæ,Domini nomine uocatæ:ut ait Sex.Pom. Et Forum eiuſdem nominis cum uia:Trèſq; Tabernæ de quibus Cic.ad Atticum meminit:item Lucus Egeriæ, quod Camœnis Numa ſacrauit.Multàq; præterea in hac uia fuiſſe ſepulcra oſtendunt illorum ueſtigia : ſignificat & Cic.cum inquit .An tu egreſſus porta Capena cum Calatini,Scipionum, Seruiliorum , Metellorum ſepulcra uides miſeros putas illos? Hæc ſuis ornamentis,& titulis cum ſint ſpoliata,quorū fuerint ignoratur,uno excepto,quod eſt parum ultra circum, de quo modo locuti ſumus,ubi dicitur ad Caput bouis, in quo eſt hic titulus.

Q Vanquam alias in priori huius operis editione nōnullorum, qui de ea re ſcripſere, opinionem multis in locis non temere reprobaui, tamen ubi nulla alia auctoritas mihi ſuppetebat, ibi eorū ſententiam nonnunquam ſum ſecutus, exiſtimans eos uiros doctos fuiſſe, & ætatis beneficio multa, quæ me præteriſſent, obſeruare facile potuiſſe. Verum cùm poſtea diligentiori ſtudio, ac cura in ueterum ſcriptorū lectione diu, multùmque uerſatus animaduertiſſem illos in ijs, quibus minime credebam, ſæpe hallucinatos, mèque dum, plus quàm debueram, illis tribuo, in aliquos errores induxiſſe, totum opus percurrere, atque emendare decreui. In qua quidem re cum Ludouicus Lucæna, & Horatius Nucleus Interamnas, uiri multi ſtudij, & iudicij, bonarùmq; diſciplinarum oppido quàm periti, plurimū mihi contuliſſent: nouam hanc editionem in lucem emittere cōſtitui: in qua prioris errata ſuſtulimus, compluráq; præterea memoratu digna addidimus, nihilque niſi certo auctore, uel ſaltem probabili coniectura affirmauimus. Varias inſuper pro temporum uarietate, nec non quorundam ædificiorum, ac ſimulacrorum inſignium figuras, ſuis locis opportune inſertas, appoſuimus. Quarum nonnullas in lucem editas, ab ijs præſertim qui architecti nomen ſibi uendicant, non ignorabam: tamen quia negligenter, & perperam ab eis factum id eſſe deprehendi, ad communem ſtudioſorum omnium utilitatem pertinere exiſtimaui, ſi eas emendate, graphicéque deſcriptas, huic operi insererem. Id quàm accurate fecerimus, quàmque hæc ſuperiori noſtræ editioni, aliorùmque de hac re præſtet ſcriptis, facile cognoſces, ſi hæc cum illis conferre non grauaberis. Vale.

E Rrata corrigenda ſic. Pagina ſecunda, uerſu primo. Numitorem. pag. 8. uer. 19. principis. 11. 30. pedem. 16. 34. omnino eſſe. 17. 8. Naumachiam. 17. 47. Praxiteles. 18. 5. extabant. 20. 37. ſcutis. 21. 7. quæ. 23. 4. arcem. 25. 29. Capitolio. 30. 5. poſt iret, adde. Immortales. 31. 26. quam. 33. 27. arietes. 35. 17. Peſſinunte. 35. 38. NVMERIANO. 41. 12. eique rei. 49. 37. dele. ait Suet. idémque etiam. 52. 6. manis. 53. 3. Georgij. 53. 6. PATRIAE. 65. 30. ἀλεξ ἰνικος. 65. 38. Flaminium. 56. 39. Socordiæ. 67. 27. duceret. 69. 5. negent. 70. 9. meminit. 71. 14. collocatam. 73. 39. ſubſtantia. 75. 17. Caſtellarios. 76. 27. diligentius. 76. 41. appellationibus. 79. 10. aucupibus. 79. 17. ſi quidem. 79. 27. draconúmque. 82. 46. uerba. 83. 29. CVRAVIT. 83. 42. Longinus. 85. 22. cadauera. 86. 20. VIRIATVM. 91. 32. urbémque planam deſcendamus. 92. 35. κλαυδιανῷ, pro eo in marmore, κλαυδιανόν. & pag. 108. uer. 28. pro COSS. COS. ſimplici S fabrili (ut puto) errore legitur. 93. 12. OPERIBVS. Hæc dictio fracto marmore imperfecta eſt. Quare nonnulli hunc titulum in lucem edentes, pro OPERIBVS, temere ſubſtituerunt VIRIBVS: cum à uero ſenſu eo uerbo nihil ſit magis alienum. Nos autem ideo OPERIBVS legendum cenſuimus, quòd ita in antiquo exemplari ſcriptum inuenimus: id quod maxime quadrat magnis ab ipſo Traiano circa forum extructis ædificijs: de quibus ibidem multa diximus. 94. 20. dati ijs eſſent. 96. 13. Collatina. 96. 28. ductus. 98. 27. parieti. 98. 42. quam. 102. 34. ſeſtertium. 108. 19. indicium.

MOtu proprio & cætera. Cum ſicut dilectus filius noſter Bartholomeus Marlianus nobis exponi fecit, ad cõmunem omnium ſtudioſorum utilitatem per aliquot annos laborauerit in perquirendis ædificijs urbis Romæ, librùmque de ijs à ſe compoſitum alias ediderit, quem emendatum, & priore plura continentem cum eiuſdem urbis, & quorundam inſignum ædificiorum figuris, & imaginibus hactenus non impreſſis nunc imprimi facere intendat, dubitètq; ne huiuſmodi liber cum dictis figuris poſtmodum ab alijs abſque eius licentia imprimatur, quod in maximum ſuum præiudicium tenderet. Nos propterea eius indemnitati conſulere uolentes, Motu ſimili, & ex noſtra certa ſcientia eidem Bartholomeo, ne dictus liber cum figuris imprimendus per decem annos à quoquam, ſine ipſius licentia, imprimi, aut uendi, ſeu uenalis teneri poſſit, concedimus & indulgemus. Inhibendo omnibus, & ſingulis, Impreſſoribus, Librarijs, Bibliopolis, Mercatoribus, & alijs perſonis ubicunq; degentibus, cuiuſcunq; ſtatus, gradus, & dignitatis exiſtant, ſub excommunicationis latæ ſententiæ: In terris uero S. R. E. mediate uel immediate ſubiectis etiam centum duc. au. de ca. & ammiſſionis librorum pœnis eidem Bartholomeo applican. toties quoties contrafactum fuerit ipſo facto abſq; aliqua declaratione incurren. ne dictum librum imprimendum, uel figuram aliquam uel aliquas ſine libro, abſq; eiuſdem Bartholomei licentia durante decenio imprimere, uendere, ſeu uenalem habere uel proponere audeat. Mandantes uniuerſis & ſingulis uenerabilibus fratribus noſtris Archiepiſcopis, Epiſcopis, eorumq; Vicarijs, & Vicelegatis ſedis Apoſtolicæ, & ipſius ſtatus Gubernatoribus, ut quoties pro dicti Bartholomei parte fuerint requiſiti, uel eorum aliquis fuerit requiſitus, eidem Bartholomeo efficacis defenſionis præſidio aſſiſtentes, præmiſſa ad omnem dicti Bartholomei requiſitionem contra inobedientes & rebelles per cenſuras eccleſiaſticas, etiam ſæpius aggrauando, & alia iuris remedia, appellatione poſtpoſita, auctoritate apoſtolica exequantur. Inuocato etiam ad hoc (ſi opus fuerit) auxilio brachij ſecularis. Non obſtantibus conſtitutionibus, & ordinationibus apoſtolicis, cæteriſq; contrarijs quibuſcunq;. Et inſuper quia dificile eſſet admodum præfatum Motum proprium ad quælibet loca deferri: Volumus & auctoritate apoſtolica decernimus ipſius tranſumptis uel exemplis, etiam in ipſo libro impreſſis, plenam, & eandem prorſus fidem ubique, tam in iudicio quam extra, haberi, quæ præſenti originali haberetur. Et quòd præſentis Motus proprij ſola ſignatura ſufficiat, & ubiq; fidem faciat in iudicio, & extra, regula noſtra in contrarium edita non obſtante

Placet. A.

A.B.C.D.E.F.G.H.I.k.L.

Omnes ſunt terniones, præter A.B. duerniones.

Romæ in ædibus Valerij, dorici, & Aloiſij fratris, Academiæ Romanæ impreſſorum, Menſe Setembris.

M. D. XLIIII.

BIBLIOTECA ROM. VITTORIO EMANUELE

[illegible]

[illegible] in celum et sedet ad dexteram dei [illegible] illi aut [illegible]

[illegible]

Digitized by Google

Digitized by Google